DE SOCIALE QUAESTIE OP DEN KANSEL

TOESPRAKEN

VAN

DR. A. KALTHOFF

VERTAALD DOOR

J. VAN LOENEN MARTINET

AMSTERDAM
VAN HOLKEMA & WARENDORF

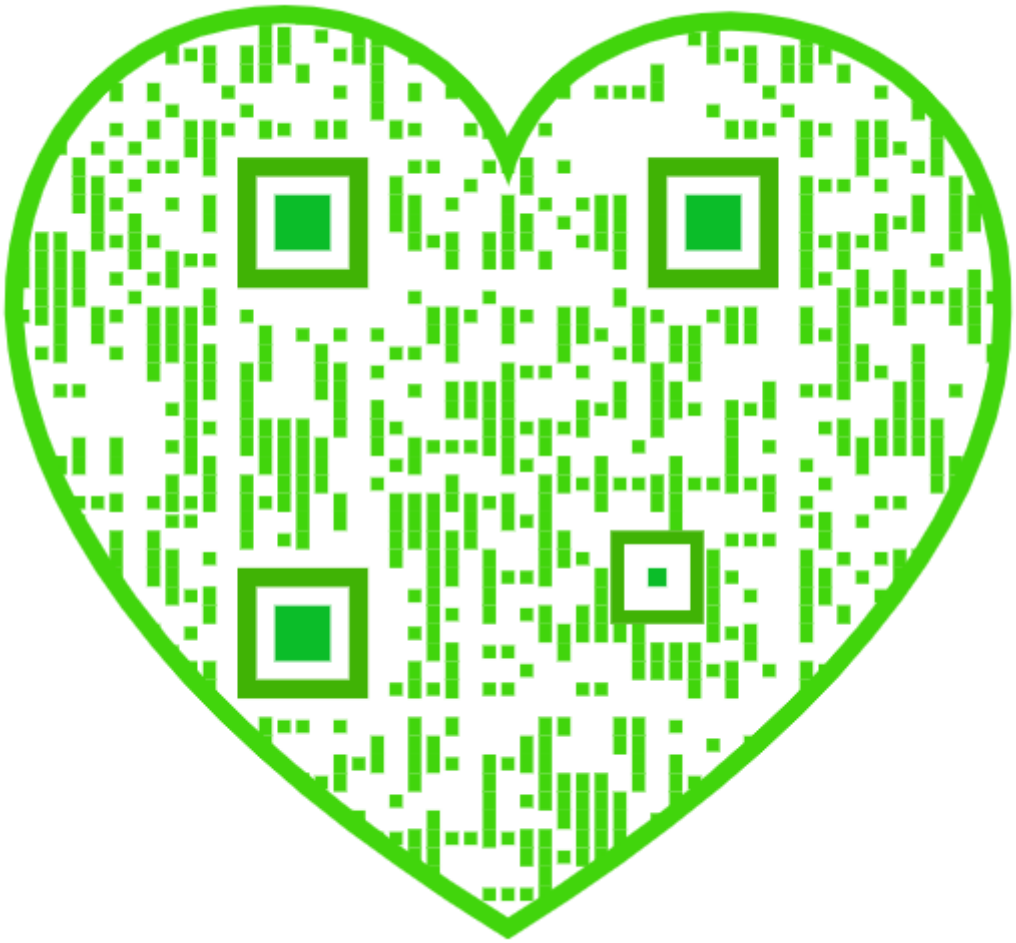

DE SOCIALE QUAESTIE OP DEN KANSEL

DE SOCIALE QUAESTIE OP DEN KANSEL

TOESPRAKEN

VAN

DR. A. KALTHOFF

VERTAALD DOOR

J. VAN LOENEN MARTINET

AMSTERDAM
VAN HOLKEMA & WARENDORF

Voorrede.

An der Wende des Jahrhunderts *luidt de Duitsche titel van het boek, waarin de bekende Dr. A. Kalthoff te Bremen, zijne* Kanselreden über die socialen Kämpfe unserer Zeit *vereenigde.*

Dr. Kalthoff is ten onzent bekend, het laatst door zijne toespraken over Schleiermacher. Men zal ook in de toespraken, die ik hierbij mijne landgenooten in een Neder-Duitsche vertaling aanbied, den leerling van Schleiermacher herkennen.

De bespreking van dit boek in de Hervorming *gaf reeds aanleiding tot de vraag of, en zoo ja in hoeverre, de sociale quaestie stof voor den kansel kan bieden. De vraag zelve is voor mij geen vraag. Ondenkbaar schijnt het mij, dat vragen die aller harten en hoofden vervullen, bij onze godsdienstoefeningen onaangeroerd zouden blijven en daar niet onder het licht eener godsdienstige levensbeschouwing zouden geplaatst worden. Dat overigens bij de behandeling van sociale vragen alles afhangt van de persoonlijkheid des predikers, en van de gaven waarover hij te beschikken heeft; van den aard der omgeving ook, waarin hij optreedt, spreekt van zelf. Dat de wijze waarop die vragen dáár behandeld behooren te worden wordt bepaald door het doel, waarmee men een godsdienstoefening inricht, spreekt niet minder van zelf; voor hem althans die aankweeking van vroomheid en godsdienstzin, niet aanprijzing van eenig economisch stelsel,*

of propaganda voor de eene of andere politieke partijgroepeering, als doel der godsdienstoefening stelt.

In de eerste toespraak heeft Kalthoff rekenschap afgelegd van het standpunt dat hij bij de bespreking van onderwerpen van socialen aard meende te moeten innemen. Er blijkt uit dat hij zich op een objectief standpunt wil plaatsen, een dat boven de partijen, boven den klassenstrijd zich verheft. Daar zullen er zijn, die dit onmogelijk achten. In hoever het hem gelukt is beoordeele de lezer; dat hij er ernstig naar gestreefd heeft zal men niet kunnen ontkennen. En evenmin zal men kunnen loochenen dat zijn beschouwing over menige vraag, die bij den socialen strijd op den voorgrond treedt, van diep inzicht, van warmen en vromen zin getuigt.

Zij die zich voorstellen, in deze toespraken rechtstreeksche aanwijzingen te vinden voor een practisch optreden in sociale aangelegenheden, zullen zich teleurgesteld voelen. Zij daarentegen, die 't wenschelijk achten, zich ook hier rekenschap te geven van de beginselen, waardoor men zich behoort te laten leiden; en die weten op prijs te stellen wat den blik kan verruimen en tot juiste waardeering der vragen van den dag kan leiden, zullen Kalthoff dankbaar zijn voor zijne toespraken.

De oorspronkelijke bundel heeft er zes en twintig. Ik liet er onvertaald, omdat ze mij toeschenen te veel op Duitsche toestanden te slaan, of omdat ze onderwerpen behandelen, die hier te lande reeds een en andermaal onder het licht van den godsdienst zijn geplaatst.

J. VAN LOENEN MARTINET.

INHOUD.

		Bladz.
I.	DE SOCIALE QUAESTIE OP DEN KANSEL	1
II.	HET SOCIAAL KARAKTER DER 19e EEUW	13
III.	INDIVIDU EN GEMEENSCHAP	24
IV.	WAARDEERING VAN DEN ARBEID	36
V.	ARBEIDSLOON	45
VI.	DE GRONDSLAG DER MORAAL	60
VII.	SOCIALE WETENSCHAP	70
VIII.	SOCIALE KUNST	81
IX.	SOCIALE RELIGIE	93
X.	SOCIALE OPVOEDING	104
XI.	ARMOEDE EN RIJKDOM	115
XII.	DE SOCIAAL-DEMOCRATIE	126
XIII.	LIBERALISME	138
XIV.	WELDADIGHEID	150
XV.	DE MISDADIGER	161

I.

De Sociale quaestie op den Kansel.

> Predik ik nu den menschen, of God? Of zoek ik menschen te behagen? Want indien ik nog menschen behaagde, zoo ware ik geen dienstknecht van Christus.
>
> Gal. 1 : 10.

Nu ik mij voorneem in de maanden, die voor ons liggen, over de maatschappelijke vraagstukken dezer eeuw te prediken, ben ik wel u en mij zelf verplicht eerst rekenschap te geven van de beginselen, waardoor ik mij bij de behandeling van een zoo ernstig en moeilijk onderwerp hoop te laten leiden. En te eer voel ik mij verplicht die rekenschap af te leggen, omdat ik mij bewust ben, dat ik mijn onderwerp anders zal behandelen dan gij verwacht of gewoon zijt het op den kansel te hooren behandelen.

Wijd verbreid is de meening, dat de roeping van den christelijken prediker te midden der maatschappelijke troebelen van onzen tijd hierin bestaat, dat hij den vrede predike, en tot vrede vermane. Van de kansels behoort het den menschen altijd weder te worden aangezegd hoe slecht, hoe onchristelijk het is, elkaar zoo te be-

strijden; hoeveel gelukkiger zij en alle anderen zouden zijn, indien zij tevreden en rustig hunnen weg gingen en 's levens aangelegenheden opnamen, zooals God ze over hen beschikt.

Nu, den zegen van den vrede, ook van den socialen vrede, weet ik zeer goed te schatten, en ik hoop dat deze onze overdenkingen ons ten laatste op den weg des vredes zullen leiden. Maar zoo eenvoudig en gemakkelijk is de zaak niet, dat wij zouden kunnen verwachten met wat goede woorden en wat vrome vermaningen in den maatschappelijken strijd iets te zullen uitwerken. Tot wien zullen wij met onze vermaningen ons richten? Wel, tot hen die den vrede verstoren, zult gij zeggen, tot hen die schuld aan al dezen strijd hebben! Doch elk der strijdende machten beweert immers in haar recht te zijn en laadt de schuld van den strijd op anderer schouders. Wat zal men daar van vrede spreken en den bemiddelaar spelen? We kunnen het bovendien leeren uit de geschiedenis der laatste jaren: waar R. katholieke geestelijken of protestantsche leeraars zich beijverden om vredestichters in den maatschappelijken strijd te zijn, daar zijn ze zelven in den strijd meegesleept geworden; juist het deel der stijdenden, dat zij tot den vrede wilden manen, heeft hen afgeschud en uitgeworpen. Aanvankelijk was de kerk er op uit, de bestaande toestanden heilig te verklaren en allen, die zich er door gedrukt voelden, gehoorzaamheid en onderwerping aan de door God gestelde levensordening te prediken. Maar deze prediking stiet juist hen terug voor wie ze bestemd was, en de kerk moest zich het verwijt laten welgevallen, dat haar goddelijke levensordening met de bestaande maatschappelijke

orde wondervol samenviel, en haar God de belangen enkel van de rijken en gelukkigen voorstond. Toen keerde zich het blad; met name in de rijen van jongere godsdienstpredikers werden krachtige stemmen vernomen, een beroep doende op het geweten van hen, die uit den strijd om het bestaan als overwinnaars, rijk en met buit beladen, te voorschijn traden. Hun, die tot de „opperste tienduizend" behoorden, werd toegeroepen: „gij zijt de vreêverstoorders, gij, met uw rijkdom en uw hebzucht; verandert van zin en doet den eersten stap tot den socialen vrede." Maar ook deze oproep werkte juist het tegendeel uit van wat er meê bedoeld werd. De kring, dien hij gold, sloot te vaster zich aanéén en zijn macht en invloed trad te duidelijker aan het licht. In steê van tot boetedoening te leiden, wierp hij veeleer olie in het vuur en de maatschappelijke strijdvragen werden er door verscherpt, althans in geen enkel opzicht verzacht.

Of zal ik heden een bepaald standpunt aangeven, van waar uit ik voornemens ben het sociale leven te beschouwen en te beoordeelen? Dat zou toch alleen het standpunt kunnen zijn van een kerkelijke of politieke partij; ik zou er ook een kunnen kiezen, waarop ik een mengsel van kerkelijke en politieke beschouwingen aanvaardde. De onderscheiden richtingen in de kerk toch hebben al sedert lang haar plaats tegenover het maatschappelijk vraagstuk ingenomen; overeenkomstig de confessioneele partijschakeering hebben zij aansluiting bij de daarmeê evenwijdig loopende politieke partij gezocht, om met meer of minder krachtsinspanning aan de sociale beweging onzer dagen deel te nemen. Maar alle partijen, die in het sociale leven van onzen tijd haar rol spelen,

zijn niet dan verschijnselen, door den socialen strijd zelven in het leven geroepen. Wie deze verschijnselen wil begrijpen; wie het terrein van den strijd in al zijn omvang en in 't algemeen wil overzien; wie den loop, dien hij neemt, ook in zijn bijzonderheden wil gadeslaan, moet niet onder de strijdenden zelven zijn standpunt nemen. Hij moet een standpunt zoeken, dat boven de strijdenden zich verheft; van waar 't hem mogelijk is, al de afzonderlijk strijdende groepen te overzien en elk harer te toetsen aan het recht, waaraan zij zelven haar maatstaf ontleenen.

Zoo zouden ten slotte alleen de practische maatregelen overblijven, die het sociale leven moeten verbeteren en verheffen. Het zou er dan bovenal op aan komen, de medewerking der kerk aan de leniging der meest schreiende maatschappelijke nooden op den juisten prijs te stellen, het geweten der kerk voor de taak der humaniteit, voor het zoogenaamd practische christendom wakker te maken, en ware het mogelijk, voor hulpverleening aan de noodlijdende maatschappij nieuwe wegen te openen. Maar zoodra we de pogingen overzien, die binnen en buiten de kerk ter genezing van het zieke organisme der maatschappij worden in het werk gesteld, treft ons al dadelijk de bedenkelijke omstandigheid, dat hier aan goedgemeende kleinigheden overdreven waarde wordt toegekend; dat al wat in deze richting zich beweegt zich eigenlijk in het bezit waant van een universeel geneesmiddel tegen alle mogelijke maatschappelijke kwalen. Alleen echter dilettantisme van de meest bedenkelijke soort of kwakzalverij waagt het heden nog het geloof aan een universeel geneesmiddel te belijden, en wie voorgeeft tegenover het ingewikkeld weefsel van het maatschappelijk leven een recept, zooals men zegt, ter oplos-

sing der sociale quaestie te kennen, staat kortweg onder verdenking van òf zich zelven òf anderen te bedriegen. De practische verrichtingen tot verzachting van den socialen nood hebben natuurlijk aanspraak op waardeering, in overeenstemming met haar wezen en met hetgeen zij vermogen; maar zij vinden die waardeering binnen haar eigen grenzen en worden daardoor tevens binnen die grenzen verwezen; zij mogen echter niet, wat juist in kerkelijke kringen zoo dikwijls geschiedt, als de eigenlijke samenvatting der sociale plichten beschouwd worden.

De verschillende gezichtspunten, van waar uit de sociale strijd onzer dagen ook in de kerk bij gelegenheid wel eens wordt behandeld, of, wat vaker geschiedt, wordt aangeroerd, laat ik voor wat ze zijn. Ik zou u daarentegen gaarne willen aantoonen, dat de sociale strijdvragen, die geheel onze eeuw beheerschen en het thans levende geslacht zoozeer bezig houden, volstrekt niet van enkeler willekeur, van hun boozen evenmin als van hun goeden wil afhangen; dat ze veeleer in de geschiedenis gegrond, noodwendig zijn, omdat het leven zelf er in aan den dag treedt en worstelend zoekt naar hooger ontwikkeling zijner krachten en bestaansvormen. Ik zou u gaarne aantoonen, dat wij een tijdperk beleven, waarin door de wet der geschiedkundige ontwikkeling alle sociale begrippen een diep ingrijpende verandering ondergaan, een verandering die het karakter eener omkeering draagt, zooals alleen op de groote keerpunten van de ontwikkelings-geschiedenis der menschheid pleegt voor te komen. Deze verandering betreft de opvatting van den mensch en zijne persoonlijkheid, zijne rechten en plichten; zij betreft de zedelijke en economische waardeering van den arbeid, het begrip van Staat en

Maatschappij, van het Recht en de Moraal, en niet het minst van het religieuse leven; want in den maatschappelijken strijd onzer dagen leeren wij de laatste en diepste oorzaken kennen van den tegenwoordigen toestand des godsdienstigen levens, van zijn onmacht en zijn ineenzinking, maar ook wat ons kan doen gelooven aan een wedergeboorte en een nieuwe toekomst voor de religie. Het zal mij dus in mijne toespraken hoofdzakelijk hierom te doen zijn, tot klaarder begrip en dieper opvatting te voeren van de beteekenis die de maatschappelijke strijd onzer dagen heeft. Wij willen naar de innerlijke wetten vorschen, waardoor deze strijd wordt beheerscht; wij willen de nieuwe levens-idealen in oogenschouw nemen, die uit de sociale woelingen onzer eeuw zich beginnen te verheffen. Dit wil eigenlijk niet anders zeggen, dan dat wij de maatschappelijke strijdpunten van onzen tijd willen bezien onder het gezichtspunt der eeuwigheid, opdat God zelf daarin zich aan ons openbare met Zijn leven en werken, met de wet, die voorzit bij al wat wordt en zich ontwikkelt. En dat is de vrede, waar henen ik u door deze overdenkingen hoop te leiden, de echte en ware vrede dien het hart kan smaken; de vrede die in 't midden van den strijd ons eigen blijft en door geen aardschen kamp kan worden geschokt; want in den strijd zelf zien wij Gods aangezicht en leeren wij kennen Zijn wil, die nimmer werkeloos is, doch ten allen tijde het leven opwaarts voert en voorwaarts leidt.

Of meent gij misschien, dat God enkel kan gepredikt worden uit de heilige boeken, waarin de menschen in den loop der eeuwen Zijn naam hebben geschreven? Of hoogstens nog uit het groote, oneindige boek der

natuur, waaruit Zijn naam ons iederen morgen grooter en heerlijker tegenstraalt?

Nu, ik behoef niet te zeggen, hoe hoog ik elk woord uit het verleden stel, waarin de menschen het eeuwig verlangen huns harten vertolkten; hoe gaarne ik mij buig over de eerste zoekende en onbeholpen pogingen van de nog ongeoefende menschenhand, waar zij ons de reeds half uitgewischte sporen van 't stamelen der menschheid in haar kindsheid heeft nagelaten. En de natuur, waarin het lichtend goddelijk aangezicht voor het sterfelijk menschenoog allengs zich onthult, hoe gaarne tracht ik haar goddelijke trekken te begrijpen en in haar Gods eeuwige ordening na te speuren! Doch eerst in den mensch van heden staat het verleden tot een nieuw leven op uit zijn graf; aan de levenden vertellen de hemelen de eere Gods, en 's menschen geest alleen vindt het groote raadsel van zijn bestaan, de oplossing in de onfeilbare diepten van goddelijke kennis en wetenschap. Daarom is het leven der menschheid van nu toch eerst de eigenlijke sleutel op al de geheimenissen des goddelijken levens, die in de heilige geschriften der volkeren en in de oneindige ons omringende wereld liggen besloten, en de sociale beroeringen, die onze eeuw bewegen, die ons allen te zamen, of wij willen of niet, in haar woeling medevoeren, ze dragen in haar schoot al de levenskrachten, die in den oneindigen ontwikkelingsgang van de geschiedenis der menschheid uit de diepten van het goddelijk leven zijn geboren, om van zelven weder de stonde te gemoet te ijlen, die haar ten taak stelt eene toekomst te scheppen en te doen leven in nieuwe vormen. Indien echter „prediken" niet enkel, zooals wij 't gewoonlijk opvatten, bestaat in 't uitspreken en

verklaren van bepaalde woorden, die woorden Gods geacht worden, doch veeleer in 't verkondigen van eigen godswoorden, zooals wij zelven ze aflezen als eeuwige gedachten uit het leven van onzen tijd, dan verkeer ik er geen oogenblik over in twijfel of zulk een reeks van preeken over den socialen strijd heeft op den christelijken kansel zijn onmiskenbaar recht van bestaan.

Of meenen wij ons voor de sociale quaestie, die, als geen andere, de huidige menschheid tot in haar diepten beweegt, in de kerk te mogen afsluiten? Maar dat zou niet anders zijn dan der kerk haar doodvonnis beteekenen! Wij zouden er kortweg mee verklaren, dat de kerk in het moderne leven niet meer past, dat zij hoogstens nog als een vroom tijdverdrijf voor beuzelende lieden, maar niet meer als middelpunt en vergadering van ernstige, werkzame menschen beteekenis heeft. Wilden wij daarentegen de wanden der kerk laten weergalmen van het geroep der strijdenden, die te midden van het wilde strijdgewoel niet eens zichzelven, gezwegen van de andere menschen, verstaan, dan zouden wij ons geslacht van het laatste toevluchtsoord berooven, waar het de wonden, die in den strijd des levens worden geslagen, verbinden kan, en te midden van het opwervelend stof van het slachtveld een zuiverder en verkwikkender lucht kan inademen. Danken wij er God voor, dat wij te midden van het hedendaagsch menschenleven in onzen christelijken kansel nog een plaats hebben, waarop hij, die haar betreedt, telkens wordt herinnerd aan zijn heilige roeping: dat hij niet zal spreken om menschen te behagen, maar alleen om God te dienen! Zoo althans vat ik de roeping en de taak van den christen-prediker op, dat hij gebonden aan de waarheid, die hij erkent, niet zal

boeleeren om der menschen gunst, doch evenmin zal vreezen der menschen smaad. Ja, dat is naar 't mij voorkomt, het hoogste voorrecht van den christelijken kansel, dat daarop alle overwegingen te zwijgen hebben, die de menschen zoo lichtelijk, bewust of onbewust, in de dienstbaarheid van menschen verstrikken en uit den spreker een spreekbuis maken voor wat de menschen van hem wenschen te hooren.

Maar dezelfde geestelijke onafhankelijkeid, die gij het recht hebt van mij te eischen, vorder ik ook van u, van u ook in uw eigen belang, zullen onze overdenkingen eeniger wijze u ten goede komen. Geestelijke onafhankelijkheid is in de eerste plaats onafhankelijkheid wat het denken betreft. Gij weet, van oudsher is in onze kerk de waan gevoed, dat de prediker zou gehouden zijn, zijne hoorders in de kerk van eigen denkarbeid te ontheffen, als ware de eigenlijke stichting enkel bestaanbaar bij werkelooze, lijdelijke ontvankelijkheid en vrome dweeperij. Maar God is geest, en geest is ook levende gedachte. Hoe zal iemand de eeuwige godsgedachte dan in zich kunnen opnemen zonder dat hij haar nadenkt bij zichzelven? Niemand echter kan voor u denken, evenmin als iemand voor u eten kan; het een en 't ander is 's menschen eigen zaak. Zoo wensch ik mij voor mijne preeken denkende hoorders, zelfstandige geesten, die ook mijne gedachten niet gedachteloos in zich opnemen, maar ze verwerken, toetsen, en waar 't hun noodig schijnt, uitwerken en verbeteren. 't Is niet noodig dat de prediker altijd datgene zegge, waarmede allen 't eens zijn. Moge ook de tegenspraak die zich in u verheft u nuttig zijn en verder brengen in de kennis der waarheid.

Maar onafhankelijkheid des geestes eischt in de eerste plaats onafhankelijkheid van den wil en de gezindheid. De grootste hinderpalen voor de ontwikkeling van geest en karakter liggen niet op het gebied van het denken, maar in onze persoonlijke belangen, die den wil in banden slaan en hem, terwijl hij waant vrij te zijn, in dienstbaarheid stelt. Het kleinste aantal menschen weet, hoe zeer hun oordeel door hun belangen bepaald wordt en er den invloed van ondergaat. Zij zien voortdurend voor het goede aan, wat hun aangenaam of voordeelig schijnt, en slecht noemen zij wat hun onaangenaamheden berokkent en nadeelig voorkomt. In de sociale woelingen voegen zich bij de persoonlijke belangen nog standsvooroordeelen en klassebelangen, en deze klassebelangen vervalschen het zedelijke oordeel in den grond, ze beperken zoo zeer het zedelijk waarnemingsvermogen, dat de mensch er nauwelijks besef van heeft dat er ook buiten zijn eigen levenskring nog menschen zijn.

Wie zich van die klassebelangen niet vrij kan maken, hij blijve ver van onze beschouwingen. Hij late in zijn klub of zijn vereeniging 't zich telkens weer voorpraten, dat hij en zijns gelijken eigenlijk alleen de ware menschheid vertegenwoordigen, en dat al de anderen niet waardig zijn hem de schoenriemen te ontbinden. Hier, in deze onze christelijke samenkomsten kan het hem niet bespaard worden telkens te vernemen, dat in zijn meest gevierde waarheden nog dwaling, en in de hem zoo weerzinwekkende dwalingen nog waarheid verborgen is.

Ik weet dat niets den mensch in den beginne zooveel tegenstaat en zoo moeilijk hem valt, als wanneer hij zich gedrongen ziet zich te plaatsen buiten den kring van voorstellingen, die door de plaats zijner geboorte hem

is aangewezen, en als hij beschouwingen, waaraan hij gewoon is, zoo te zeggen òmdenken moet. Zoo konden Jezus' tijdgenooten het niet dragen, dat in de verloren zonen en dochteren van hun eigen volk, in de Samaritanen en onreinen toch de goddelijke adel der menschelijke natuur zou verscholen zijn. Zoo riep Paulus den verbitterden tegenstand van alle wetheilige Joden wakker, toen hij in de heilig verklaarde letter een doodende macht, in het gevreesde en verafschuwde vrijzijn van de wet den levendmakenden geest erkende. Zoo heeft Lessing van twee kanten den toorn tegen zich losgelaten, toen hij tegenover de kerkelijke geloovigen het recht der vrije gedachte en van het vrije onderzoek, en tegenover de Verlichting het recht van het kerkelijke geloof bepleitte. En toch begint de geest eerst te ontwaken, als de mensch de banden breekt, waarmee hij aan de vormen van zijn overgeërfd geestelijk bezit is vastgeklonken; dan wordt hij van een die rijk zich waant tot een die een geestelijken schat zoekt, totdat hij in de waarheid, die hij uitgemaakt achtte, nieuwe raadsels leert ontdekken en in dat wat te vragen laat en twijfel baart een vingerwijzing naar nieuwe levenswegen ziet.

Mijne vrienden! Zulk een onafhankelijkheid en onbevangenheid des geestes behoeven wij allermeest tegenover de sociale tijd- en strijdvragen; want juist hier worden den geest voortdurend strikken gespannen, waarin hij om zijn vrijheid komt. Maar wij behoeven haar toch eigenlijk steeds en overal, waar het er ons om te doen is een dieper blik te slaan in 't immer werkende leven Gods. De roeping, waarmee God tot het menschenhart komt, klinkt heden nog als eens tot Abraham: „Ga uit uw vaderland en uwe maagschap naar een land, dat ik

u wijzen zal!" En dan komt het er op aan wat ons lief is en ons gemeenzaam is in den steek te laten ter wille van 't ver gelegen, onbekende land. Houdt God zijn intocht in het menschenhart, dan ruimt hij eerst allerlei dingen uit den weg, die wij in ons onverstand mede-sleepten omdat wij ze voor kleinodiën hielden, en bij het licht Zijner waarheid bezien, zijn 't waardelooze, onbruikbare nietigheden, waarmee wij ons leven belastten. Eerst doet ons dat pijn, het valt ons zwaar er van te scheiden. Maar indien wij ons God gehoorzaam toonen, voelen wij daarna ons vredig, en vrij en zalig, en wij kunnen niet meer begrijpen hoe wij 't konden uit-houden in een geestelijken dampkring, die zwaar was van de reuk des verderfs en der ontbinding.

Mijne vrienden! Ik weet niet of gij er toe zult kunnen besluiten, met mij het terrein te betreden, waarop zoo menige beslissende kamp, waarop de sociale strijd in zijn verschillende vormen wordt uitgevochten. Maar dit weet ik dat de onafhankelijkheid en onbevangenheid des geestes, waarbij 't alleen mogelijk is in dezen woeligen strijd goddelijke gedachten en goddelijk leven te ontdekken, u en mijzelven bij iedere andere daad waartoe het vroom geloof ons roept, onontbeerlijk is; want bij gemis ervan kan niemand zijn leven wijden aan God en nimmer zich in dienst van zijn Rijk en zijn Schoonheid stellen.

II.

Het Sociaal karakter der 19de eeuw.

Gij geveinsden! het aanschijn des hemels weet gij wel te onderscheiden; kunt gij dan ook de teekenen der tijden niet onderscheiden?

Matth. 16 : 3.

Er zullen heden wel niet veel menschen leven, die, deelende in de beschaving van onzen tijd, niet iets van de sociale quaestie gelezen of gehoord hebben. Toch zullen er misschien onder dezen maar weinigen zijn, die getracht hebben 't zich duidelijk te maken, waarom het bij de sociale quaestie eigenlijk te doen is. Menigeen gevoelt zich niet op zijn gemak, als hij er van hoort gewagen. Dan rijst voor zijn blik het roode spook op, de guillotine en stroomen bloeds, en krampachtig omvat hij den sleutel van zijn brandkast, want in zijn verbeelding ziet hij andere handen, die zich naar zijn zorgvuldig bewaarden schat uitstrekken om de groote verdeeling te bewerkstelligen. Zoo kinderachtig echter is deze opvatting, dat ik haar nauwelijks aan een of anderen politieken tinnegieter van den allerlaagsten rang zou durven toekennen. Of de sociale beweging van onzen tijd een-

maal zooals vroeger bijna regelmatig placht te geschieden, tot gevoelige, bloedige botsingen zal leiden, dat raakt niet de kern van den socialen strijd; dit hangt af van het algemeen, van het geestelijk en zedelijk karakter der machten, die in dezen strijd tegenover elkaar staan; dit betreft dus enkel de wijze, waarop de sociale strijd gevoerd wordt, niet datgene, waarom het bij dien strijd eigenlijk gaat.

Door anderen wordt het maatschappelijk vraagstuk beperkt tot dat van den vierden stand, als de arbeidersvraag. Volgens den een bedoelt zij dan heel de menschelijke maatschappij in te richten overeenkomstig de economische beschouwingen der arbeiders; anderen daarentegen zijn van oordeel, dat het er bloot op aankomt de arbeiders billijker en rechtvaardiger te behandelen en hun den weg te openen tot een menschwaardiger bestaan; weder anderen meenen dat de arbeiders meer willen verdienen en minder willen werken, dat dus achter al dat gepraat over de sociale quaestie niet anders steekt dan de hebzucht en traagheid der massa. Wie echter wat verder ziet, komt ook spoedig tot het inzicht, dat de sociale vraag niet alleen de arbeiders, maar evenzeer de handwerkslieden, de ondernemers, de ambtenaren, de geleerden aangaat, ja dat zij ons allen, rijken en armen, mannen en vrouwen raakt, dat zij dus veel meer omvatten moet dan de arbeidersvraag alleen.

Wat is zij dan eigenlijk? Waarin bestaat het maatschappelijk vraagstuk, het ding dat veelal vlak voor ons over den weg loopt, en dat telkens aan onze handen ontsnapt, als wij een zijner uiteinden grijpen willen? Nu eens heet het de broodvraag, zonder meer, dan een zedelijke, straks zelfs een religieuse vraag; en 't is toch

altijd hetzelfde vraagstuk, bekeken van een anderen kant.

Mijne vrienden! Onze overdenkingen over de maatschappelijke vragen onzer eeuw zouden geheel en al in de lucht zweven, indien 't ons niet gelukte over deze diepere vraag tot klaarheid te komen. Maar niet uit een boek, niet bij een mensch zullen wij dat klaarder inzicht halen, doch uit de 19de eeuw zelf, uit de geschiedenis en het goddelijk leven dat daarin zich openbaart.

Zoolang er bestaat een menschelijke maatschappij, een bepaalde vorm van samenleven van menschen, zoolang heeft zich daarin ook een of andere strijd voorgedaan. Hij betrof die samenleving, werd binnen de maatschappij gestreden, en daarom spreken wij van maatschappelijken, socialen strijd in onderscheiding van een anderen strijd, den politieken, die door het eene volk tegen het andere, door den eenen tegen den anderen staat wordt gevoerd. Onderdrukte, rechtlooze menschenklassen, zooals de slaven, de hoorigen en lijfeigenen, hebben zich tegen hun onderdrukkers verzet; nieuwe bedrijven kwamen tot bloei en hebben andere verdrongen, en wilden de anderen zich niet goedmoedig laten verdringen, dan hebben zij den strijd ermee aangebonden. Zoo geeft de geschiedenis van alle tijden in een of anderen vorm een maatschappelijken strijd te zien, en daarom ligt de vraag voor de hand: „Wat spreekt gij heden toch van een sociale quaestie? Ze heeft altijd bestaan; wat maakt gij u druk met iets, wat er altijd geweest is. Er is immers niets nieuws onder de zon?"

Nu, het is in onze eeuw met de zaak toch wel eenigszins anders gesteld. In alle eeuwen, die achter ons liggen, was den afzonderlijken mensch eene plaats aangewezen in den bepaald aangewezen kring, waartoe hij

behoorde. De stand, waartoe hij behoorde, bepaalde tevens de plaats en de beteekenis die hem in de menschelijke gemeenschap toekwam. Hij was ridder, geestelijke, handwerksman, boer of koopman — anders niets; in den socialen strijd, waarin hij betrokken werd, streed zijn stand, hij zelf had enkel in de gelederen zijner standgenooten zijn plaats in te nemen, want met hun belangen waren zijne eigene door vaste verordeningen onverbreeklijk verbonden. Daar valt in het eind der vorige en den aanvang der tegenwoordige eeuw heel het kunstig gebouw van een op standsverschil gefundeerde beschavingstoestand ineen. De mensch als enkeling, als een Ik, als individu komt op het tooneel. Hij voelt de kracht in zich om door zich zelf iets te zijn en te beteekenen. Hij eischt als zijn recht, naar alle zijden en door niets gehinderd zijn persoonlijkheid te kunnen ontwikkelen. Niets zal den boom van boven lucht en licht mogen ontnemen; naar alle kanten wil hij zijn wortelschenken kunnen uitstrekken, om de voedende krachten uit den grond tot zich te nemen. En de beperkingen vallen, die eeuwenlang den mensch omringden en gevangen hielden: vrij wordt het geweten van het kerkelijk gezag, vrij het bedrijf van standsgebondenheid en gilderegel, als vrij burger neemt hij deel aan de wetgeving van den Staat en aanvaardt hij den plicht eigen haard te beschermen met goed en bloed.

Nooit nog heeft de wereldgeschiedenis den mensch zien optreden, zooals de 19de eeuw hem te zien geeft. 't Is wel degelijk iets geheel nieuws onder de zon, dat de enkele mensch op eigen verantwoordelijkheid leeft, zelf zal beslissen wat hij behoort te doen of te laten, wat hij al, wat niet gelooven zal; dat hij het zelf zal

kunnen beslissen, maar het ook zal *behooren* te doen, wil hij als een kind onzer eeuw worden erkend.

Wie zal loochenen, dat thans de geschiedenis ook eerst te zien geeft wat de mensch eigenlijk is en wat hij vermag? Deze mensch, die elken dag zichzelven verrast met nieuwe zegepralen, door zijn geest over de natuur bevochten; die spelend de ruimten der verste afstanden overspant en de in een diep verleden weggezonken eeuwen voor zijn geestesoog laat verrijzen uit haar graf! Zóó machtig is de mensch geworden, groeiend in kennen en kunnen, sedert hij zichzelf geworden is, dat de gebonden mensch van voorheen hem nauwelijks als een wezen van dezelfde soort zou herkennen; dat hij, kwam hij weder en kon hij zien wat de vrije mensch, de mensch der 19de eeuw, geschapen heeft, zou wanen in een andere, een betooverde wereld te zijn verplaatst.

Maar juist deze vrijheid van den mensch brengt nieuwe vraagstukken en nieuwe verplichtingen mede. Ook de mensch der 19de eeuw stamt uit de verledenheid. Overal ziet hij zich nog omringd door overblijfselen en nawerkingen van de oude levensmachten, en, al moge hij hun bestaansrecht niet meer erkennen, zij bekommeren om zijn al- of niet-erkennen zich niet.

Zoo zien wij den mensch, den vrijen mensch der 19de eeuw de krachtige ledematen uitrekken en overal stoot hij aan het dak, dat hem te laag is, zelfs aan de traliën der gevangenis, die hem besloten houdt. En als het hem gelukt de staven te breken en het dak op te heffen, als het hem gelukt eenig en alleen zichzelf te zijn, vertrouwend op de hem eigen levende en scheppende krachten — wat dan? Zal dit dan de laatste en hoogste wijsheid zijn, dat de menschelijke gemeenschap, die de elkaar onderling be-

strijdende deelen voorheen althans als een eenheid omsloot, in dezen onzen tijd wordt opgelost in atomen, in als enkelingen optredende menschen, zoodat de strijd van voorheen, van onderling elkaar bekampende standen, nu wordt verscherpt tot een strijd van man tegen man? Of blijft ook voor den vrijen mensch de oude waarheid bestaan, dat de mensch een gemeenschapswezen is, zoodat wij enkel nieuwe gemeenschapsvormen behoeven, waardoor de enkele mensch op nieuwe, levensvolle wijze met den medemensch in verbinding treedt, wijl hij toch eerst in gemeenschap met hem waarachtig mensch kan worden?

Dit, mijne vrienden, is het groote sociale vraagstuk; in dit teeken leeft onze eeuw: de vraag, of de enkele mensch om de gemeenschap of de gemeenschap is om den enkelen mensch. De menschheid in haar tegenwoordige beschavingsperiode gaat haar weg, en luide en wilde kreten stijgen uit haar midden op: is het een duizendstemmig zegelied, waarin de menschenkinderen het uitjubelen, dat zij zich verlost voelen van ketenen die eeuwenlang knelden en gaan ze juichend voort, zich bewust van een volheid van kracht, of... zijn het de angstkreten, overstemmend het reutelen van ter dood gewonden, zijn het de wamhoopskreten van gebroken harten, wien de nieuwe dag der vrijheid vloek bracht en verderf?

Deze vraag heeft geen andere eeuw nog gekend; geen andere heeft haar kunnen stellen, want de eeuwen vóór ons kenden enkel standen, den enkelen mensch hebben zij niet gekend.

Maar ook dit is nieuw in onze eeuw, dat de ontwikkeling des socialen levens *vragen* doet stellen, waarvan

des menschen geest met volle bewustzijn van die ontwikkeling zich rekenschap geeft. Ook andere eeuwen hebben in allerlei vorm *strijd* gekend; zij kenden de blinde natuurdriften, de sociale instincten, die in den socialen strijd zich lieten gelden; maar onze eeuw legt den strijd, dien het instinkt en de overmacht in het leven riep, den bewusten geest voor als een vraag, een probleem dat onderzoek en kennis eischt.

In de vroegere eeuwen waren het de onderste lagen der maatschappij, die tot socialen strijd in een of anderen vorm gedreven werden door 's levens nood; tegenwoordig zijn het de denkende geesten, ja, het zijn eigenlijk de leiders en vertegenwoordigers der hoogste geestesbeschaving, bij wie de sociale quaestie de levendigste deelneming vindt en die haar beteekenis het levendigst gevoelen. En ook wat de lager staanden betreft, vertoont onze eeuw het onmiskenbaar verschijnsel, dat van een sociale quaestie eerst sprake is bij zulke volkslagen, die op den maatschappelijken ladder hoog genoeg zijn geplaatst om van den allereersten druk van het bestaan zich bevrijd te voelen; niet bij het zoogenaamde „lompenproletariaat", dat òf in doffe botheid leeft van den eenen dag op den anderen, òf hoogstens uitziet naar een macht, die als door een wonder de verlossing zal aanbrengen.

Terwijl intusschen de *mensch* het middenpunt der sociale quaestie is, vallen alle vragen der eeuw, hoe ze heeten mogen, in haar als in één brandpunt samen; juist omdat zij zulk een groote alomvattende vraag is, houdt zij alles in haar kring gevangen, wat op eenigerlei wijze uit den scheppingsdrang der eeuw is geboren. Ik zie de wetenschap der 19de eeuw op elk gebied, waarop zij zich beweegt, zoowel de natuurwetenschap als de geeste-

lijke wetenschappen, in steeds nauwer kring om deze vraag zich bewegen, totdat haar verststrevende vertegenwoordigers zich rekenschap hebben gegeven van de verhouding, waarin zij staan tot haar. Ik zie de scheppende kunst nieuwe wegen zoeken, zie haar zelfs haar gewijd schoonheids-ideaal in den steek laten, omdat ook den kunstenaar een warm hart in den boezem klopt, dat door deze groote tijdvraag bewogen en verontrust wordt. Wat de tegenwoordige menschengeest grijpen wil en vasthouden, is op eenigerlei wijze aangeraakt door de weelde en de pijn, die deze vraag met zich voert; het draagt de sporen der tegenstrijdigheid, waarin het sociale vraagstuk der eeuw zich openbaart, dat de vrije, de enkele mensch met al zijn levensvezelen is gebonden aan de eeuwige wet der menschheid en toch de juiste verhouding tot haar niet vinden kan; dat de mensch die met zoo stoute zegeliederen zijn overwinningen over de natuur en haar vijandige krachten bezingt, nog zoo onmachtig staat tegenover de machten, die zijn eigen leven beheerschen en grooter pijn hem aandoen dan al de vernielende machten der natuur.

Mijne vrienden, is deze vraag de erfenis der 19de eeuw uit de geschiedenis der voorafgaande eeuwen, dan is het ook God die ze aan ons geslacht, die ze ons allen heeft gesteld; dan is het ook schuld, zonde tegen den Heiligen Geest, het oor voor deze vraag te sluiten, de duidelijke teekenen des tijds voorbij te zien. Hier gaan in onze kerk de geesten uiteen. Daar zijn er die hun geloof enkel voor hun privaat gebruik bezitten; zij betalen ermeê de premie, waardoor zij hun kleine personen tegen 's levens ongevallen, misschien ook alleen maar tegen den dood verzekeren. De anderen willen door hun geloof boven

hun eigen ik zich verheffen; het moet het hart hun openen voor iedere waarheid, die zich bij hen aanmeldt; zij willen zich er door heiligen en wijden tot elke taak, die als geboden door wat goed is en recht, als noodwendig en daarom goddelijk, voor hen staat. Het eene geloof, al ziet het er zoo bescheiden uit, is toch door en door onvroom; want hier beteekent niet God, maar beteekent de mensch alles. Het andere geloof, ook al kan het zichzelf nog niet volkomen verstaan en doorzien, heeft grooter aandeel aan de vroomheid, want iets van Gods eeuwig leven is daarin tegenwoordig en werkzaam.

Of willen wij niet aannemen, dat ook God vragen stelt? Meenen wij dat het onze, der menschen zaak is vragen te stellen, dat het Gods zaak is op onze vragen te antwoorden? Neen, op vragen, die enkel de mensch stelde, zou hij nimmer een antwoord bekomen. Dat zouden vragen zijn van den dwaas, van den beuzelaar, van ijdele nieuwsgierigheid, niet ernstige gewetensvragen, waarbij het om waarheid en gerechtigheid te doen is. Juist in de vragen, die God in de menschenharten wakker roept, legt Hij een opvoedende kracht en Hij wil ze er mee voorbereiden op de antwoorden, die Hij heeft weggelegd in den schoot der tijden.

Zoo heeft God zelf achter den vrijheidsdrang der menschen het groote vraagteeken geplaatst, terwijl Hij ons doet zien, hoe deze drang voor het bestaan van talloos velen den strijd om het bestaan verscherpt; en achter den drang van den gemeenschapszin heeft Hij evenzeer een vraagteeken geplaatst, als de menschelijke natuur, het rechte spoor nog bijster, er door met zich zelve in tegenspraak komt, totdat uit die beide vraagteekens voor onze eeuw de groote vraag is ontstaan,

wier machtige stem tegenwoordig onder alle volkeren in ieder huis en hart zoo machtig zich laat hooren, dat ook wie in diepen slaap is verzonken er door moet ontwaken.

Eerst dan echter, wanneer de menschen goed zullen begrepen hebben, wat deze vraag eigenlijk inhoudt, zal ook Gods antwoord gereed zijn. God zelf alleen zal de sociale quaestie oplossen, gelijk Hijzelf haar heeft gesteld. Oplossen zal hij haar *met* en *door* ons, indien we de teekenen des tijds verstaan en gehoorzamen aan Zijnen wil. Oplossen zal Hij haar *zonder* ons en *tegen* ons, indien wij eigenzinnig onzen eigen weg gaan en meenen tegen Zijn wil ons te kunnen verzetten. Het wanneer? en hoe? heeft de Vader in Zijn eigen hand gehouden — één ding maar staat van te voren vast, dat bij de oplossing, die God der sociale vraag bescheiden heeft, niets kan verloren gaan van wat Hij zelf van Zijn leven der menschheid op haren weg heeft meegegeven.

O, gij kleingeloovigen, waarom zijt gij zoo vreesachtig? Meent gij dan werkelijk, dat menschen, ze mogen dan tot de grooten of de kleinen gerekend worden, Gods wegen kunnen afsluiten en Gods werk te niet doen of ook maar bederven? Neen, zich zelven kunnen zij verderven — maar ook uit hun ondergang zou God zichzelven lof bereiden. Alle onverstand, ja alle slechtheid der menschen is immers niet dan het verdorde blad, dat afvalt en sterft, en ontbonden der aarde nieuwe levenskrachten toevoert. Overal omringt ons op het einde der eeuw de rèuke der ontbinding, en zooveel wat hemelhoog werd geprezen, en aangeprezen door een schetterende reclame, draagt het teeken des doods aan het voorhoofd. En dan wordt wel menig eerlijk en moedig

hart van vrees bevangen en het vraagt: wat zal uit dat alles worden? en menigeen, die zich als profeet geroepen waande, zit moedeloos aan den weg en jammert dat zijn eigen tijd er zoo zonderling uitziet en hem vreemd is geworden. Zoo lang wij God niet vinden in de levensvragen, kan het niet anders of onze tijd moet ons hopeloozer verwarring en scherper tegenstellingen te zien geven, dan ooit te voren de menschheid heeft aanschouwd.

Laat ons God liever danken, dat hij ons in een tijd heeft geplaatst, welks hart door zoo geweldige vragen wordt bewogen. Want het is een groote tijd dien wij beleven, waarin Hij een groote taak ons voorlegt — en het is een lust er in te leven! Laat ons overal het onrustig kloppend menschenhart beluisteren en niet rusten vóór wij in die onrust de stem hebben herkend van God tot wien wij geschapen zijn, opdat wij rust zouden vinden in Hem.

III.

Individu en gemeenschap.

Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven.
Marc. 12 : 31.

Sedert dat niet alleen de mannen der practijk maar ook de wijsgeeren zich met de sociale vraagstukken onzer eeuw bezig houden en van hun beteekenis zich rekenschap geven, is de vraag, op welke wijze de menschelijke natuur er bij betrokken is, voor alle denkende geesten de allereerste vraag geworden. De menschelijke natuur is vatbaar voor allerlei vervorming en bezit een groot aanpassingsvermogen, maar zij kent gewis toch haar bepaalde levenswetten en levensvoorwaarden, waaronder haar groei het best verzekerd en haar ontwikkeling het krachtigst zal zijn. Dringt men haar met geweld binnen levensverhoudingen, die haar vijandig zijn, dan wordt zij verminkt en sterft ten slotte. Van dezen kant beschouwd luidt de groote vraag onzer eeuw of 's menschen natuur hem tot een enkeling of tot een gemeenschapswezen stempelt, of, zooals het in den volksmond heet: is zelfzucht of liefde de grondwet van zijn bestaan?

Deze vraag is daarom van zoo groot belang, omdat zij aantoont, hoezeer de sociale quaestie een zedelijk vraagstuk is, ja, omdat zij het hoogste zedelijk vraagstuk reeds omsluit, de vraag namelijk, wat goed en wat slecht is voor den mensch. En zij is daarom van zoo kritieken aard en zoo moeilijk te beantwoorden, omdat zij den grooten omkeer blootlegt, die in het bewustzijn van onzen tijd tegenover de oudere opvatting des zedelijken levens heeft plaats gegrepen. Vroeger werden alle vragen van zedelijken aard kortweg beslist door menschen, die in onderscheiding van alle overigen voor gevolmachtigden der Godheid werden gehouden; beslist in laatste instantie door een beroep op goddelijke geboden, die ergens en op de eene of andere wijze tot de menschen waren gebracht.

De moraal der 19de eeuw echter erkent niet maar onmiddellijk deze geboden, van buiten af tot de menschen gekomen; zij vraagt naar den grond, waarop zij rusten, naar het innerlijk recht waarop zij zich beroepen. Predik ons geslacht zoo nadrukkelijk gij kunt, dat het hoogste gebod der moraal in liefde tot God en de menschen bestaat, het zal, onbewust of bewust twijfel wekken bij den modernen mensch en hem doen vragen: „Is dat juist? Van waar heeft hij de wijsheid, die hij predikt?" Met mijn eigen ooren hoorde ik eens van iemand, die de liefde voor een uitvinding der „geestelijken" verklaard had — en wat de een zoo openlijk uitspreekt, dat denken velen in stilte bij zichzelven, en meerderen nog richten er zich naar in handel en wandel.

Daarom brengt het niet verder, liefde te prediken en te gebieden. De gronden moeten kunnen aangegeven worden waarop zij rust; haar samenhang met de men-

schelijke natuur moet worden aangetoond; uit de wetten van het menschelijk leven moet haar goddelijk karakter worden aangewezen. Daarbij echter verkrijgt de prediking der liefde ook een bepaalden inhoud. De liefde is dan niet meer een onbepaald, in nevelachtigheid wegzwijmend gevoel, dat een elk vergunt er het zijne bij te denken. Zij wordt de levende gemeenschap der menschen onderling, en haar bestaansrecht is bewezen, zoodra een gemeenschappelijk leven in alle menschen is aangetoond.

Dat is de nieuwe, de sociale geest onzer eeuw, dat wij van onzen samenhang met alle menschen ons bewust worden, om dit bewustzijn tot den grondslag van ons leven en van ons handelen te maken. Deze sociale geest heeft den strijd aanvaard tegen zijn tegenstander, die den enkelen mensch, het individu op zichzelf heeft aangewezen en tot middenpunt des levens heeft willen maken. Deze nieuwe geest heeft de vraag, waarover hier de strijd gaat, in den grond reeds beslist, niet in den geest van 't beruchte woord van Max Stirner: „Mij gaat niets boven mijzelven", doch in dien van een ander woord, onlangs door een leeraar der philosophie aan een Duitsche hoogeschool, Paul Natorp, gesproken: „Het is nu eenmaal een dwaling, dat men op zichzelf zou staan; in elken polsslag van ons individueel bestaan klopt geestelijk en physisch het leven der gemeenschap." Ja wij mogen tegenwoordig allen, die zich aan het trotsch gevoel te goed doen, dat zij zichzelven gemaakt hebben, het vierkant in het gezicht zeggen, dat heel onze uitgebreide kennis van het leven hen tot leugenaars maakt, dat het ijdel zelfbedrog is, wanneer iemand mocht beweren, dat hij hetgeen hij is door zichzelven is geworden.

Elk treedt bij zijn geboorte een omgeving binnen, die

hij niet heeft geschapen, en teert van een kapitaal, aan welks verzameling tallooze geslachten hebben gearbeid. Allerlei wat thans gemeengoed van allen is, werd kant en klaar door anderen ons nagelaten; ook wat tot onze persoonlijke uitrusting behoort, onzen aanleg, ons karakter, hebben wij ontvangen bij erfenis, en niemand is meer in staat in allen deele uit te maken hoe ze tot hem kwam. Het beste wat wij hebben zijn wij anderen verschuldigd. Schuldenaars zijn wij ook van de thans levenden. Elk onzer geniet duizendvoudig de vruchten, die buiten zijn toedoen aan den boom des levens groeien, en het hoogste, dat wij kennen, de geestelijke schatten der menschheid, de taal die wij spreken, de liederen die wij zingen, de waarheden die ons eigendom zijn, de levensbeschouwing die wij bezitten, dat alles is niet aan eigen inspanning te danken maar aan den machtigen allesbeheerschenden drang, die voor anderen doet leven en arbeiden.

De moderne wetenschap geeft ons eenig inzicht in den grooten onafzienbaren voorraad van leven, van kracht en liefde, die in ons eigen leven ligt opgetast. Over elk wezen in de oneindige reeks onzer voorouders heeft bij zijne geboorte een zorgende ouderliefde gewaakt; zonder deze ware het te gronde gegaan, en heel de som dezer oneindige liefdezorg is bij erflating op ons gekomen. Alles wat in de lange, lange reeks van levens, waartoe ook het onze behoort, elk afzonderlijk leven te arbeiden en na te jagen, te lijden en te strijden had, het heeft in ons leven zijn sporen nagelaten, en leeft in een of anderen vorm in het onze voort. En wat elk dezer wezens, die onzen levensstaat bepalen, is geworden, dankt het weder aan anderen, wier leven het

op zijn beurt hielp vormen. Misschien zag het zijn leven verzwaard door den haat en de boosheid van anderen, die allerlei hinderpalen op zijn weg wierpen, toch werden zij zijne leermeesters, en zonder het te weten of te willen, hebben zij hem doen winnen aan wijsheid en kracht.

Neen, aan dat beroemde „door zichzelf geworden zijn" is niet veel gelegen; en gelijk alle onwaarheid aan hem, die haar huldigt, bitter wordt gewroken, zoo ook hier. Deze op zichzelf aangewezen menschen zijn veroordeeld enkel aan zichzelf te denken, enkel eigen belang te dienen en worden daarbij ten slotte de beklagenswaardigste aller schepselen. De mensch heeft menschen noodig, aan wie hij iets kan afdragen van de groote schuld, die hij met zijn leven heeft aangegaan. Zonder dat is zijn leven niet meer levenswaard en moet hij de vreugde van 't leven missen; verlamd zijn de vleugelen zijns geestes en den worm is hij gelijk, die zich voedt met het stof. Het is een natuurwet waaraan het menschenleven is onderworpen, dat wij te midden van een overvloed van genietingen, te midden van de rijkdommen onzer beschaving een vreugde- en vredeloos leven leiden, als we ons de aderen afbinden, waardoor wij ons eigen leven, zooals het door anderer leven is gevoed ook weder frisch en vrij in anderer leven kunnen laten uitstroomen.

In welke vormen deze sociale geest onzer eeuw zich tracht te openbaren, in welke wetten en maatschappelijke inrichtingen hij zich tracht te belichamen, zal ons thans niet bezighouden. 't Is ook niet de vorm, die levend maakt, doch de geest. Maar deze geest houdt tegenwoordig onweerstaanbaar zijn intocht in het thans levende geslacht; in allerlei tongen en talen verkondigt hij der

wereld zijn blijde boodschap, en een nieuw geslacht zal hij scheppen, met een nieuwe zedelijkheid en een nieuwe vroomheid, een sterk en vrij geslacht vol levenslust en levenskracht. De enkele zal het leven der menschheid in zich voelen, waardoor hij zich opgeheven en gedragen voelt; een onzegbaar gevoel van dankbaarheid zal hem met zijn medemenschen verbinden, met de achterblijvers en kleinen ook; want in hem leeft het besef eener onmetelijke verplichting, die hij met zijn eigen bestaan heeft op zich genomen. En deze geest is de ware goddelijke geest. Wat wij doen in zijnen naam is de ware godsdienst. Want het is het oneindige leven en lieven, dat met hem intocht houdt in ons hart; het is Gods leven en lieven, dat ons het aanwezen schonk en waaraan dan ook heel ons leven toebehoort.

Maar — zoo komt allicht een vraag ons uit het hart en op de lippen — maar is dit dan de geheele natuurwet, geheel het goddelijk gebod dat over ons leven gaat, dat wij door anderen zijn wat wij zijn, en daarom ons leven moeten leven voor anderen? Waar blijven wijzelven dan? Zouden wij ons leven moeten verliezen, onszelven opgeven, terwijl wij toch den natuurdrang tot zelfbepaling en zelfontwikkeling in ons voelen, en alles in ons er tegen in verzet komt, dat wij een niets zouden zijn en een niets zouden worden? Is ook deze drang niet uit God? Moeten wij hem loochenen, hem bestrijden, hem uit ons hart bannen, opdat de nieuwe sociale geest ons kan vervullen?

Mijne vrienden, in deze vragen komt heel de verwarring, die onzen socialen strijd beheerscht, aan het licht. Dat deze vragen ons nog immer kwellen is reeds een bewijs dier verwarring.

Ons Zelf willen wij bewaren en handhaven, zoo zeggen en denken we. Maar staat het ons duidelijk voor den geest wat wijzelven zijn, wat onze Zelfheid is? Zien wij ons Zelf, wanneer wij in den spiegel zien? Bestaat het in ons doen en laten, ons spreken en denken? Indien wij dit meenen, hoe dwaas en vruchteloos ware dan ons streven! Dat alles verandert immers ieder oogenblik, gelijk het gras, dat bloeit in den morgen, en het verwelkt, en des avonds wordt het afgesneden en verdort. Dit ons veranderlijke Zelf te willen behouden, het is den steen tegen den berg te willen opwentelen, en hij ontsnapt aan onze handen, en veroordeelt ons tot nieuwe en vergeefsche inspanning. En toch zien wij hoe de menschen, vol bekommernis over hun Zelfheid, met dat vergankelijke Zelf voortdurend zich bezighouden, terwijl zij hun eigenlijk Zelf niet eens kennen, veel minder het op prijs stellen en kweeken.

Ja, er is wel een eeuwig, een goddelijk Zelf in ons, dat wij met zorg behooren te kweeken en te ontwikkelen; het heiligdom van ons innerlijk leven, waaraan niemand, waaraan wij zelven evenmin mogen te kort doen: de trouw is het, die wij in groote en kleine dingen beoefenen, de vastheid en onomkoopbaarheid van ons karakter, waar het geldt de waarheid, die wij leerden kennen, de overtuiging, die zich van ons meester maakte; de fierheid en het zelfgevoel eener menschenziel, die zich zelf niet wil verliezen en zich niet wil wegwerpen aan wat onedel en gemeen is, en nimmer iets wil doen, dat in strijd is met het geweten, nimmer iets wil denken ook maar, waarom zij zichzelve niet meer zou kunnen achten.

Ons uitwendig, ons vergankelijk Ik maakt scheiding

tusschen ons en onze medemenschen; het maakt ons zelfzuchtig en hoogmoedig, alsof wij alleen op de wereld waren en als moest de wereld om ons zich bewegen. Zoolang wij daaraan hechten en dit koesteren, zoolang voelen wij ons als enkelingen, wier Ik vijandig tegenover dat van alle andere menschen staat. Wij sluiten ons op in ons zelf, opdat anderer leven ons niet aanrake, want iedere beroering met een leven dat ons vreemd is stoort onzen beminnelijken eigendunk in zijn welbehagelijke rust en zou de lieve ijdelheid en haar zelfzuchtig genieten schaden. Daarentegen, ons innerlijke, ware Ik is niets anders dan het waarachtig en eeuwig menschelijke, dat wij met alle menschen gemeen hebben en dat met alle anderen ons vereenigt, omdat het ons ontsluiert wat aller behoeften en aller natuur uitmaakt. Ik heb het telkens gezien, dat wie waarlijk zich zelf heeft gevonden, daarmee ook alle andere menschen gevonden en hun zedelijke waardij heeft leeren verstaan; maar tevens dat iemand, die zichzelf als zedelijk wezen niet heeft leeren schatten, ook alle anderen niet kan waardeeren; want hij veronderstelt bij hen dezelfde erbarmelijkheid en jammerlijkheid waarin hijzelf verkeert.

De sociale geest, die in den nieuwen tijd is ontwaakt, het besef der levensgemeenschap van de menschen onderling, schaadt en onderdrukt dus nooit het persoonlijke leven van ieder mensch op zich zelf; veeleer ontvangt dit daarvan zijn juiste waarde en eigenlijke wijding. Anderer vreugde onze vreugde; hun leed het onze; hun strijd en zegepraal de onze: dit verrijkt ons arm klein menschenleven met een onverderfelijken inhoud, waaruit het zich voortdurend verjongt en vernieuwt. Het opent de sluizen, waarmee het valsche,

zelfzuchtige Ik ons hart had afgesloten, en de stroom van het oneindige godsleven, die door de menschheid gaat, stort ook in ons hart zich uit, om het immer frissche levensstroomen toe te voeren uit altijd nieuw opborrelende, nooit opdroogende bronnen. En wat kan krachtiger ons dringen om over ons zelf te waken en aan ons zelf te arbeiden dan de zekerheid, dat ook wij iets beteekenen voor het geheel, dat elk onzer woorden en elk onzer daden mede bepaalt het leven der komende geslachten? En zal het geen krachtigen steun ons geven in 's levens verzoekingen, als wij er ons levendig van bewust zijn, dat elke zonde een vergrijp is tegen het menschelijk leven in ons en dat wat onszelven verlaagt, beleedigend voor de geheele menschheid is?

Deze sociale geest geeft aan het leven eenheid, waarnaar de mensch inderdaad verlangend uitziet. De moraal der zelfzucht, daarentegen, die den mensch als enkeling beschouwt, kan nooit die eenheid aan het leven schenken. De moraal van den op zichzelfstaanden mensch loopt ten laatste uit in die van den „Uebermensch" van Friedrich Nietzsche, die, buiten alle grenzen van goed en slecht om, voor zich beslag legt op het recht van alles te doen, waartoe hij als krachtwezen in staat is; de moraal die het „vrijheid des geestes" noemt dat „zelfs der waarheid het geloof wordt opgezegd: niets is waar, alles is geoorloofd!" De groote meerderheid der menschen gevoelt gelukkig nog, dat zulk eene levenswijsheid, wierd zij werkelijk algemeen, het leven tot een hel, en de menschen tot duivels zou maken. Maar de meerderheid staat aan een andere misvatting bloot. Zij willen niet maar voor zich zelf leven, zij willen liefde geven en ontvangen; wijl zij echter in hun persoonlijk

leven anderer leven niet medevoelen, zien zij zich genoodzaakt het leven te halveeren, in hun bedrijf — hoe kan het anders? — enkel aan zich zelf, daarbuiten ook aan anderen te denken. In de week behartigen zij hun eigen voordeel, op Zon- en feestdagen staan zij in den dienst der liefde. Maar het middel, waarmede de mensch-van-allen-dag zich tracht te helpen, is daarom zoo jammerlijk, omdat daarbij ook de dienst der liefde weldra een „zaak" wordt, die bij het uur wordt ter hand genomen en waarbij wordt uitgerekend, of er niet misschien een uur te veel of te weinig aan wordt gewijd. Heeft hij werkelijk, bijna zeide ik, bij toeval den zegen van zuiveren liefdearbeid geproefd, dan smaakt het hem daarna niet meer aan eigen voordeel te denken, en hij komt er toe het als een last, ja als een vloek te voelen, dat het onverbiddelijke leven hem altijd weer dwingt aan zichzelven te denken en op eigen voordeel bedacht te zijn.

Anderen trachten zich ermee te behelpen, dat zij tusschen de menschen zelven een grens trekken, en hun, die aan deze zijde van die grens leven, hun familieleden, vrienden of wie om andere redenen hun nabestaan, hun liefde wijden, om bij hen die aan de andere zijde dier grens leven, vreemden, die hun niet aangaan, hun voordeel te zoeken. Ook dat is een geliefd en veelgezocht redmiddel om de naakte zelfzucht te ontkomen. Maar op den duur is die grens niet in acht te nemen. Wie buitenshuis de zelfzucht huldigt, neemt haar, zij 't dan ook verborgen onder het huiselijk kleed, mede in zijn huis. Hij meent voor de zijnen te leven en te arbeiden en middelerwijl begint hij toch met zijne liefde de zijnen te kwellen, hen dienstbaar en schatplichtig te

maken. Of, wat, gelukkig! ook kan gebeuren, in den school des huiselijken levens begint zijn hart ruimer te worden, en dan kan hij het ruimer geworden hart niet binnenshuis laten, wanneer hij zich buitenshuis begeeft. Want daar ziet hij dan kinderen, die evenzeer als de zijne hulp en liefde behoeven; hij treft er menschen aan, wier hart even onrustig klopt als dat van hen, die hij liefheeft, en voor wier rust hij zijn eigene voortdurend veil heeft. Zoo wordt dit gehalveerde leven eerst recht een gebroken bestaan; in zulk een gebroken staat is het niet uit te houden en de betere naturen voelen zich daardoor in den socialen strijd onzer dagen gedreven.

Wagen wij het dus met een leven dat een geheel is in zichzelf. Het is bevredigender dan een half, een in tweeën gebroken leven. Wilt gij beginnen met uzelf, zeggende dat gij uzelf het naast zijt — nu, denkt dan altijd en overal aan uzelf! Maar weest gedachtig aan wat gij zelf zijt. Wij kunnen nu eenmaal niet een wereld op ons zelf zijn, hoe groot ons zelfgevoel onze eigen wereld moge schatten. Wij zijn nu eenmaal leden van het groote lichaam der menschheid, niet meer en niet minder.

Niet meer, d. i.: gij trekt al uwe levenssappen en levenskrachten uit het volle menschenleven, en in het geheel daarvan is ook de kleinste, de achterlijkste en vreemdsoortigste mensch noodwendig; hij is een lid evengoed als gij, doch op een andere plaats en met een andere taak. Werd hij gemist, ook gij zoudt iets missen, ook aan hem dankt gij, ook aan hem zijt gij verschuldigd het leven dat in u zelven is. Ook hem heeft God tot een bewaarder zijner geheimenissen, tot een bode zijner barmhartigheid en trouw gemaakt.

Niet minder, d. i.: heel het lichaam is ziek, wanneer gij ziek zijt; er ontbreekt iets aan, als gij er niet aan toebehoort. Is uw leven gezond, zijt gij sterk en groot, blijft gij rein en trouw, dan dringen de levenssappen der menschheid door u het lichaam der menschheid binnen en helpen zij mede om haar een nieuw gezond leven te vormen.

Dat noem ik gemeenschapszin, en zulk een zin geeft nu eenmaal voor onzen tijd en onze eeuw de diepste beteekenis en de eigenlijke vervulling aan het woord, dat eens als een hemelgebod der menschheid heeft toegeklonken: heb uwen naaste lief als u zelven. Deze naaste, die als een ander mensch voor mij staat, en ik zelf, wij zijn eens wezens, eens goddelijken wezens deelachtig; hij leeft in mij met wat zijn eigenlijk zelf is, ik leef in hem met wat ik ben als mensch.

IV.

Waardeering van den arbeid.

Wij zijn Gods medearbeiders.
1 Cor. 3 : 9.

Onze eeuw draagt twee zielen met zich om. De eene is het bewustzijn van den enkelen mensch dat hij een Ik, een persoonlijkheid is; dat hij dus ook zijn eigen belangen behoort te behartigen, voor zijn persoonlijke rechten behoort op te komen. De andere is de gemeenschapszin, het bewustzijn van een deel der groote menschelijke gemeenschap te zijn, waardoor zijn menschzijn wordt bepaald en op wier wezen hij van zijnen kant weder terugwerkt. Deze tegenstrijdigheid, die bij ons onder de namen „liberalisme" en „socialisme" bekend staat, roept eigenlijk den socialen strijd in het leven, zooals die in onze eeuw optreedt, en de vraag aan welke zijde het recht is, of hoe het mogelijk is deze tegenstelling te verzoenen, is de eigenlijke sociale quaestie, het groote pobleem onzer eeuw.

Deze vraag echter lost zich op in tal van vragen, al naar de verschilllende kanten, die zich zoowel aan het leven van het individu als aan dat der menschelijke

gemeenschap voordoen. Vooreerst is het het bedrijfsleven waarin de strijd der eeuw aan den dag treedt. Hier, waar het gaat om het verwerven en het bezitten, om de voortbrenging en het verbruik der levensgoederen, komt de strijd onmiddellijk aan het licht; hier druisen de belangen der individuën en die der gemeenschap het scherpst tegen elkaar in; hier rust dan ook op ons de moeilijke maar onafwendbare taak, om uit het karakter van dien strijd zelf op te maken, in welke richting zich het geschiedkundig noodwendige beweegt en wij dus het verloop van den strijd overeenkomstig het door God gewilde doel hebben te zoeken.

De grondslag van heel het bedrijfsleven is de menschelijke arbeid. Daarom wordt de sociale quaestie dikwijls kortweg met de arbeidersvraag vereenzelvigd. Inderdaad omvat zij meer, maar bij heel den maatschappelijken strijd staat de laatste zoozeer op den voorgrond, dat wij er niet buiten kunnen, allereerst aan haar onze aandacht te wijden.

Wij gaan voor heden daarbij uit van de zedelijke waardeering, die onze eeuw aan den arbeid toekent. Het is duidelijk dat men hem in tweeërlei zin zedelijk kan waardeeren: arbeid is òf een kwaad òf een goed.

Onder alle omstandigheden is hij een kwaad, wanneer men het doel des levens stelt in g e n o t. Arbeid moge dan noodwendig zijn, hetzij om genotmiddelen te verschaffen, hetzij om den mensch tot genieten in staat te stellen, hem voor lichaam en ziel de afwisseling te bezorgen, die hem de mogelijkheid opent om van elk genot te meer te genieten. In elk geval is dan de arbeid er ter wille van het genot; dit is het licht, dat wij zoeken, de laatste vertegenwoordigt 's levens schaduw.

De schaduw moge onvermijdelijk zijn en het licht te stralender doen uitkomen, ze blijft toch altijd schaduw.

Deze opvatting van den arbeid als een kwaad is, zooals bekend is, oud en wijdverbreid. Zij klinkt ons tegen uit de oude paradijs-mythe; God legt daarin den menschen arbeid op als een vloek: „in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten". Zij is de wijsheid van Epicurus en zijne volgelingen, het vroom geloof van Boeddha en zijne jongeren; de droom ook van de christelijke midden-eeuwen, als deze in de zaligheid van een beschouwend leven of in de rust van allen arbeid aan gindsche zijde des grafs de vervulling van het verlangen der menschenziel zien. Doch eerst de moderne tijd is zich van deze opvatting van arbeid volkomen bewust geworden; hij heeft haar tot een systeem ontwikkeld en dat systeem heet: liberalisme. Reeds de moraal van het tijdperk der Verlichting ging, als sprak het van zelf, uit van de veronderstelling dat de drang naar geluk de eigenlijke beweegkracht van het menschelijk leven is. De philosophische, ethische of economische systemen, waaraan het liberalisme tot op onzen tijd het aanwezen schonk, mogen in bijzonderheden verschillen, hierin stemmen alle met elkaar overeen, dat het den mensch bovenal er om te doen is, zich de grootst mogelijke maat van welstand te verschaffen, het gevoel van persoonlijk welbevinden zoo hoog mogelijk te doen stijgen. Niemand zou arbeiden, indien hij niet moest, dit is het thema, dat door liberale woordvoerders op allerlei wijze wordt gevariëerd.

Zeker, deze waardeering van den arbeid, die hem als een noodzakelijk kwaad beschouwt, heeft reeds in vroegere tijden tegenspraak gevonden. Wanneer Jezus zijne ge-

lijkenissen van het koninkrijk der hemelen bij voorkeur ontleent aan het gebied van het werkzame leven, van den koopman, den zaaier, den wijngaardenier, als hij den dienstknecht, die zijn talent in een zweetdoek had weggeborgen, een boozen en luien dienstknecht noemt, dan heeft hij aan den arbeid zeker een waarde toegekend, onafhankelijk van persoonlijke behoeften, die er door bevredigd worden, onafhankelijk ook van de genotmiddelen, die er door worden verworven.

De oudere monnikenorden namen onder de verplichtingen, die zij den ordebroeders oplegden, ook den arbeid op; daarmeê hebben zij den arbeid een plaats gegeven onder de goederen, die den mensch hoogere waarde en waardigheid verleenen. Maar voor het moderne socialisme bleef het weggelegd, uit zijne waardeering van den arbeid de juiste gevolgtrekkingen te maken. Uit het protest tegen geringschatting van den arbeid is oorspronkelijk heel het moderne socialisme geboren. De hooggeboren graaf, dien wij als den vader van het Fransche socialisme plegen aan te duiden, St. Simon, heeft zijn tijd overdroten bovenal de waarheid voorgehouden, dat de wereld al die luierende en lanterfantende wezens, die als Frankrijks waardigheidsbekleeders voor de Revolutie aan de spits der menscheid waanden te staan, bijzonder goed kon ontberen, dat daarentegen de hoofden en handen der voortbrengers onontbeerlijk waren. En de vader van het Duitsche socialisme, J. G. Fichte, predikte het evangelie van den arbeid. Voor hem is er buiten den arbeid niets heiligs; geen grooter erfzonde dan het nietsdoen; en het is bekend, dat het radicale socialisme onzer eeuw juist den arbeid tot den rang eener alles beheerschende macht heeft verheven, hem heeft

geprezen en gevierd als bron en maat van alle levensgoederen, zoowel der materieele als der geestelijke en zedelijke.

Verstaat intusschen de vraag niet verkeerd, mijne vrienden: het liberalisme wil den arbeid niet te kort doen; onder zijne heerschappij heeft eene ontwikkeling der arbeidskracht en een verbreeding van het arbeidsveld plaats gevonden als nooit te voren. Daar echter het laatste doel van al dezen arbeid het genot is, ontwaren wij onder zijn heerschappij ook het onmiskenbare streven om zich van zoodanige beroepen meester te maken, waarin de arbeid het snelst en het gemakkelijkst wordt verzoet door het genot, of het meest er mee samengaat; hand in hand daarmee gaat natuurlijk de noodzakelijkheid om den minder aangenamen arbeid op anderen af te wentelen. De jonge man die in den geest van een onvervalscht liberalisme is grootgebracht, vraagt bij de keuze van een beroep zeker niet: op welk gebied kan ik mijne krachten het best aanwenden? Waar kan ik met den meesten zegen werkzaam zijn en mijn plaats in het leven, waarvoor ik mij aangewezen voel, op de beste wijze vervullen? Hij vraagt enkel: waar wacht mij het aangenaamste leven, hoe kan ik op de gemakkelijkste en zekerste wijze vooruitkomen? Hij werpt zich zonder bedenken op een beroep, waarvoor hij gave noch neiging heeft, dat hij met zijn ongeschiktheid en gemis aan zedelijken ernst alleen kan bederven, indien de uiterlijke betrekkingen, waarin zijn beroep hem binnenleidt, hem maar behaaglijk voorkomen; en op den achtergrond van alles wat iemand met onvervalscht liberaal gemoed voor zich wenschen kan staat als levensideaal, vrij te zijn van de noodzakelijkheid om te

arbeiden, omdat de middelen hem veroorloven, anderen voor zich te laten arbeiden.

Het socialisme intusschen is het genot in geenen deele vijandig. Zijne aanhangers weten ook de vreugde des levens te schatten. Bekend is dat zij er naar trachten zichzelven en anderen in ruime mate er deel aan te doen krijgen. Maar hier schijnt het genot enkel om den arbeid, niet de arbeid om der wille van het genot te zijn, en de arbeid als het eigenlijke levensdoel beschouwd te worden, en daarom neemt de vreugde in het socialisme iets aan van den stroeven ernst des levens, en dit te eer, daar de arbeid tegenwoordig zoo zeer een stroef en streng, dikwijls een van smart vertrokken gelaat vertoont. Daarom vreezen de menschen dat zij, komt het socialisme tot heerschappij, aan levensvreugde zullen inboeten. Zij stellen zich voor dat, wanneer eenmaal de arbeid op den albeheerschenden troon des levens zetelt, er geen plaats meer zal zijn voor den blijden lust en het vroolijk spel, voor de vrije beweging van den geest in het rijk van kunst en schoonheid, in de ideale wereld, waar alle sporen van menschelijke behoeftigheid zullen zijn uitgewischt.

Mijne vrienden, vindt men dan de juiste waardeering van den arbeid, waar hij als middel tot genot of waar hij als levensdoel en levenstaak wordt beschouwd?

Mij dunkt, in een christelijke vergadering behoeven wij over het antwoord niet lang in twijfel te verkeeren. Is niet de God, dien wij vereeren, een immer scheppende en werkende God, die met zijn adem al wat leeft bezielt en de gedaante der aarde ophoudelijk vernieuwt? Wiens werken zoo groot en menigvuldig zijn, van wiens goedheid en wijsheid de aarde zoo vol is, dat menschen-

kinderen wonen kunnen in de schaduw zijner vleugelen? Wij hebben een God wiens arbeid wij zien, wiens werkend leven wij overal gevoelen. Diep in den schoot der aarde werken de reuzenkrachten, die de vastigheden der aarde gronden en haar, onze moeder, onophoudelijk verjongen. Heel de natuur, Gods onmetelijke werkplaats, is gestadig aan een arbeid, voor welks omvang en afmeting de getallen ons ontbreken, en beweging en leven schept zij ook daar, waar 's menschen oog niets dan stilstand en dood aanschouwt. En deze oneindige scheppingsdrang, die van rusten noch eindigen weet, doordringt ook ons hart, zoolang de stroom des levens onze polsen nog vol en warm doet kloppen. Hij maakt dat voor het kind de wieg te eng, voor den knaap kamer en huis te bekrompen is, dat de jongeling in het volle opbruischen van zijn kracht het onderneemt den hemel zelf te bestormen. Hij drijft de menschen voorwaarts en opwaarts zonder pozen, door dwaling tot waarheid, door nacht tot licht; hij leert hen in strijd en overwinning zich te ontdoen van alle omhulsels, die den geest belemmeren in zijne vrije beweging, en loutert door lijden en droefheid dien geest als door vuur.

Daarom kan alleen de scheppende, arbeidende mensch spreken van den goddelijken adel zijner natuur. Hij alleen mag roemen Gods beeld en gelijkenis te vertoonen, de drager te zijn van de kracht en het leven des eeuwigen Vaders. En daar onze arbeidsdrang uit God is, ligt in den arbeid ook de goddelijke zegen, balsem ter genezing van gewonde harten. En gelijk ook het kleinste stofdeeltje omvangen en gedragen wordt door Gods doen en werken, zoodat het een openbaring wordt van zijn groot, oneindig leven, zoo is ook elke arbeid,

hoe onbeteekenend en nederig hij schijne, toch groot en verheven. Wij dwazen, wij kleine menschen spreken altijd nog van hooger en lager arbeid, en er is toch geen geringe arbeid; er zijn alleen maar kleine karakters en lage gezindheden.

Ja, welbeschouwd is ook voor het genot alleen arbeid maat en doel. Er is geen recht genot, waarbij wij niets anders te doen hebben dan te genieten, waarbij wij zelven niet mede werkzaam zijn en enkel kunnen genieten door anderen en ten koste van anderen. Alle genot dat niet wordt omgezet in daad en in krachtsinspanning, het moge tot ons komen uit hooger gebied des geestes, der kunst, der wetenschap, zelfs der religie, of uit de materieele genietingen, die keuken en kelder ons bereiden, het ontzenuwt, het verweekelijkt, het verlaagt.

Daarom kunnen wij het socialisme alleen erkentelijk zijn dat het den arbeid weder tot eer heeft gebracht, en de wereld heeft in het geweten gegrepen met zijn eisch: Houd hoog den arbeid! Hij verheft den mensch eerst tot den rang en de waardigheid eens menschen. Hij verheft hem verre boven den dagdief en den ledigganger, die zoo dikwijls met minachting nederziet op al de bedrijvige, werkzame menschenkinderen, in het alleen hem bevredigende gevoel van niets te doen te hebben.

Maar, zoo vraag ik verder: indien de mensch in den arbeid zijn adel, zijn goddelijke afkomst erkent, dan moet hij bij al zijn arbeid ook het goddelijk werk als zijn eenig richtsnoer kiezen. Waarom toch spreken wij in de wereld van den scheppingsarbeid G o d s? Waarom vertoont zich de natuur en de menschheid als den reuzenarbeid van Zijnen geest? Immers hierom,

wijl alles hier, het grootste en het kleinste, het geheel dient, het geheel ten goede komt, naar alle kanten leven wekkend en zegen brengend naar eeuwige, vastgestelde orde. Ja, het goddelijk aangezicht in de natuur nevelt voor ons weg op den eigen stond, dat de samenhang tusschen het geheel en de deelen ons ontsnapt; zoodra ons arm hart angstig begint te twijfelen of werkelijk uit zoo veel wat ondergaat nieuw leven zal opbloeien; of Gods werk ook voor onze zuchten en tranen de vreedzame vrucht der gerechtigheid zal doen opgroeien. Daarom ontvangt ook alle menschelijke arbeid ten laatste eerst zijn waardij door den zegen, dien hij voor het geheel, voor de menschelijke gemeenschap en haar ontwikkeling vertegenwoordigt.

In dit opzicht is ons huidig socialisme nog lang niet sociaal genoeg. Het is nog niet bij machte den geheelen mensch met al zijne scheppende levenskrachten in samenhang met ons geslacht te beschouwen. Het socialisme van den tegenwoordigen tijd is er wel op uit der menschelijke waardij den arbeid als maatstaf aan te leggen, maar heeft er nog geen duidelijke voorstelling van, wat aan den arbeid zelf zijn sociale beteekenis geeft. Want het is toch onjuist dat de waarde van den arbeid enkel zou bepaald worden door het verbruik van spieren en hersenen, dat hij eischte. De maatstaf voor de sociale beteekenis van den arbeid kan alleen gelegen zijn in den zegen, dien 's menschen doen oplevert voor de gemeenschap. En deze wordt niet het meest gebaat door handenarbeid; meer door de daden van een rein hart, dat met blijden moed zich wijdt aan wat het klaar en duidelijk inziet als zijn plicht, dat daaraan zich wijdt trouw tot in den dood,

trouw in 't kleine, in 't allerkleinste ook. Voor de beteekenis, die echte menschenadel heeft voor de maatschappij; voor de in verre toekomst doorwerkende krachten van 's menschen zedelijke natuur heeft het moderne socialisme op lange na nog niet een geopend oog; hoeveel het er toe hebbe bijgedragen dat de arbeid mede in eere is gebracht, en al heeft het den lof van den arbeid in jubelende hymnen bezongen, tot nu toe toonde het nog niet dat het den hoogsten, den zwaarsten arbeid weet te waardeeren: den arbeid die de mensch besteedt aan de opvoeding en ontwikkeling zijner zedelijke persoonlijkheid, die ook aan den arbeid onzer handen een waarachtig menschelijke, een zedelijke beteekenis verleent. Laat het socialisme meer waarlijk sociaal worden; laat het meer dan nu nog het geval is toonen, dat het niet enkel een oog heeft voor de waarde, die technische uitvindingen en hulpmiddelen, die een beter productiewijze heeft voor het gemeenschapsleven; laat het een beter inzicht bewijzen in de sociale beteekenis van den mensch, strijdend, worstelend om het bezit van geestelijke en zedelijke goederen — en het zal in zich hebben opgenomen, wat oorspronkelijk het liberalisme, bij zijn waardeering van den arbeid, in vage omtrekken voor den geest zweefde, en het zal tot waarheid maken, dat de mensch, die bij al zijn arbeid den geestelijken zoowel als den materieelen, levendig zich bewust is van zijn samenhang met de menschheid, dat de waarlijk sociale mensch is ook de waarlijk vrije mensch. Hij zal niet meer arbeiden, wijl hij m o e t, maar omdat hij w i l; omdat hij in levende eenheid met zijne medemenschen, in den arbeid voor anderen zijn eigen bestemming, de hoogste ontwikkeling van

zijn persoonlijk leven heeft gevonden. Hij zal ook in den arbeid het hoogste levensgenot, zijn waarachtig geluk vinden, daar hij als medearbeider Gods in elken, ook in kleinen en bescheiden arbeid, zijn steentje bijdraagt voor den grooten tempel Gods, waarin Gods licht en liefde en leven den mensch steeds klaarder en warmer tegenstraalt.

V.

Arbeidsloon.

De arbeider is zijn loon waard.
Luc. 10 : 7.

In de zedelijke waardeering van den arbeid is, gelijk wij zagen, een groote verandering gekomen, die, sedert den aanvang der christelijke tijdrekening langzaam moge zijn voorbereid, maar er toch in onze eeuw eerst toe geleid heeft dat het wezen van den mensch uit den arbeid gekend en zijn ontwikkeling er door bepaald wordt. Doch de arbeid heeft niet slechts zijn zedelijke, hij heeft ook zijn economische beteekenis. Hij is middel van voortbrenging en bron van productie, en met de veranderde beschouwing van de zedelijke waardij van den arbeid houdt de wijziging, die in zijn economische waardeering heeft plaats gegrepen, gelijken tred. Heel de oudheid sloeg den arbeid als bron van productie niet hoog aan. Het was den slaven overgelaten, allen arbeid te verrichten om in de behoeften des levens te voorzien, en al oefenden handwerkslieden en kooplieden een zelfstandig bedrijf uit, alle arbeid om geld te verdienen gold voor de groote klassieke wijsgeeren van

het volk der Hellenen, als iets vernederends, ja iets schandelijks. Ook de ridders der middeneeuwen vonden het, zooals bekend is, meer overeenkomstig hunne eer, struikroovers te zijn en voorbijtrekkende handwerkslieden uit te schudden, dan door eigen arbeid in hun behoeften te voorzien. Ook in onze dagen zijn ze nog talrijk genoeg, met name onder onze vrouwen, die het voor minder fatsoenlijk houden van hunne arbeidsverdiensten te leven. Liever getroosten zij zich groote ontberingen, vóór zij kunnen besluiten een plaats in te nemen onder hen, die door arbeid zich het noodige trachten te verschaffen. En ook dan nog maken zij op allerlei willekeurige wijze onderscheid tusschen min of meer fatsoenlijken arbeid.

Ondanks dit alles heeft in onze eeuw de grondstelling, dat ieder arbeider zijn loon waard is, hoe langer hoe meer instemming gevonden. Ook werkzaamheden die, zooals letterkundige en wetenschappelijke arbeid, als ziekenverpleging en onderwijs, vroeger niet als kostwinning werden ter hand genomen, maar door de kerk werden behartigd, worden tegenwoordig zonder bedenken als kostwinning gedreven. Men strijdt er niet meer over of er arbeid is, waarvoor geen loon moet geëischt worden, veeleer hierover, naar welken maatstaf het loon voor iederen arbeid moet worden toegewezen, en hoe het zoo hoog mogelijk of zoo laag mogelijk kan gehouden worden.

Daarmede staan wij midden in den loonstrijd, die, in allerlei vorm, tegenwoordig tot de verschijnselen van het sociale leven behoort. En niet zelden verkrijgt hij zulk een omvang en treedt hij met zulk een scherpte op, dat hij niet enkel hen, die er bij betrokken zijn,

in spanning brengt maar ook de algemeene opmerkzaamheid tot zich trekt. Deze kant van den socialen strijd heeft voor hen, die er niet rechtstreeks bij betrokken zijn, dikwijls iets beangstigends, in elk geval iets onverkwikkelijks. Er komen in de beide legers, die den loonstrijd voeren, zooveel brutale, lage hartstochten aan het licht, de wijze waarop de strijd gevoerd wordt doet dikwijls de menschelijke natuur van een zoo weinig aantrekkelijke zijde kennen, dat het ons te midden daarvan niet gemakkelijk valt het geloof in den goddelijken adel van ons geslacht met blij gevoel te bewaren.

En toch is ook de loonstrijd, in allerlei vorm, in den samenhang der ontwikkeling onzer maatschappij noodwendig; als onmiskenbaar teeken des tijds is hij tevens een openbaring van het goddelijk leven in de menschheid. Beproeven wij het daarom dezen strijd, die een zoo bij uitstek menschelijk karakter draagt, ook in zijn goddelijke beteekenis te erkennen en te verstaan.

Een loonstrijd, in den vorm, waarin hij tegenwoordig wordt gevoerd, is alleen mogelijk, waar de menschen als vrije wezens tegenover elkaar staan, waar de arbeider zelf de waarde van zijn arbeid bepaalt en dan bij de prijsbepaling van zijn arbeid tegenstand vindt bij wie het loon voor zijn arbeid hem zal uitbetalen. De middeneeuwsche arbeidsgezel stond onder een door de overheid geregeld en vastgesteld loontarief, en hij kon zich alleen tot de overheid wenden, wanneer hij met het door zijn meester hem uitbetaalde loon niet tevreden was. De hedendaagsche arbeider heeft zelf de middelen en den weg te zoeken tot een arbeidsverdrag, dat zijn arbeid zal beloonen. Als vrije mensch kan hij zich de

plek kiezen, waar hij zijn arbeid zoeken wil. Als vrije mensch gaat hij de arbeids-overeenkomst aan, die hij evenzoo weer kan verbreken naar welgevallen.

Gij weet wel, dat deze vrijheid juist in arbeiderskringen niet zelden als een goed van twijfelachtige waarde wordt voorgesteld. Deze vrijheid, zegt men, staat enkel op het papier, of zij is alleen werkelijk in de verbeelding; in de werkelijkheid zelf, meent men dan, is de arbeider in alle opzichten gebonden, de hongerzweep drijft hem, en de zoogenaamd vrije loonarbeider is veeleer de hedendaagsche loonslaaf, maar wiens lot nog drukkender is, dan dat der eigenlijke slaven uit vroeger tijd; hun heeren toch zorgden er voor, in hun eigen belang, hun in slaven bestaand bezit niet te benadeelen of te gronde te richten; onder de heerschappij der vrijheid echter doet dit belang zich niet meer gelden.

Ook indien deze redeneering geheel met de werkelijkheid overeenkwam — wat zij gelukkig niet doet! — zou ik er toch een miskenning in zien van de menschelijke natuur en van de wetten harer ontwikkeling. Zou een mensch, die hongert, maar in vrijheid leeft, niet een oneindig hooger wezen zijn, dan het menschelijk huisdier van den ouden tijd, dat aan zijn kribbe gebonden het hem toegeworpen voeder zich goed liet smaken? Ik voor mij zou zonder bedenken den hongerdood verkiezen boven het slavenleven, ook al bood dit mij een overvloedig en glansrijk bestaan. Ik ben ook overtuigd, dat de gezamenlijke arbeiders van heden, konden zij den tegenwoordigen toestand van vrijheid, met al zijn nood en ellende inruilen tegen den staat van een slaaf, wiens bestaan voor het uitwendige goed verzekerd was, of ook maar tegen dien van den lijfeigene of gehoorige,

geen oogenblik zouden weifelen, hoe zij zouden kiezen. Maar daarom ook breken zij, die de bestaansvoorwaarden van onzen tijd zoo averechts beschouwen, als met eigen hand de wapenen stuk, die in den socialen strijd hun moeten dienen. Zij lasteren den genius der geschiedenis, den geest der menschheid en van God, wanneer zij zichzelven en anderen diets maken, dat het lot eener onvrije menschheid van voorheen benijdenswaard zou zijn boven den toestand van den vrijen mensch onzer dagen.

En ondanks dit alles, of liever juist ter wille der menschelijke vrijheid, handhaven wij ons recht, om ook belang te stellen in den strijd, waarin het gaat om de toepassing der wet, dat de arbeider zijn loon waard is. Betrof het hier bloot de vraag om het mijn en dijn, om den lageren of hoogeren prijs, waarop de waarde der menschelijke arbeidskracht te schatten zij, dan zouden wij kunnen zeggen: dat is een aangelegenheid van staathuishoudkundigen aard, die ons in de kerk evenweinig aangaat als de prijs, die alle overige handelswaren kunnen bedingen. Doch het betreft hier den mensch zelf, de waar die hij met zijn eigen persoonlijkheid, zijn levenskracht, zijn aangeboren of verworven vaardigheid ter markt brengt, en daarom raakt de loonvraag ons hier van zeer nabij. De maatschappelijke inrichting brengt in onze eeuw mede dat de enkele mensch, met de vrije beschikking over zichzelven, zijn eigen kracht als koopwaar ter markt brengt, en nu is het de vraag welk gevolg dit heeft voor de menschheid in haar geheel. Zal het haar ziekte of gezondheid brengen, tot vooruitgang of tot achteruitgang gedijen? 't Komt mij voor dat deze vraag voor een christelijke vergadering meer met haar eigenlijke vroomheid samenhangt, en

meer warme belangstelling eischt, dan duizend andere vraagstukken, waarover de theologen op en onder den kansel zich warm maken.

Mijne vrienden! Elke werkzaamheid is, al het andere daargelaten, een uitgifte van kracht. Voor elk harer verrichtingen stelt zij in de een of andere mate spieren en hersenen in dienst, en deze zijn als de dragers en voertuigen der menschelijke arbeidskracht onderworpen aan de natuurwet, dat den mensch evenveel kracht wordt onttrokken als bij haar werking in den menschelijken arbeid overgaat. Zal dus 's menschen leven in die mate zijn onderhoud vinden, dat het zijn loop op natuurlijke wijze kan voleinden, dan moet den mensch de door hem uitgegeven arbeidskracht minstens weder worden toegevoerd in den vorm van voedingsmiddelen, rust en ontspanning, zorg voor geestelijke en lichamelijke gezondheid. Geschiedt dit niet, dan verteert de arbeid den mensch, dan voleindigt hij niet zijn natuurlijken levensloop; dan is in 's menschen arbeid begrepen iets van den mensch zelf wat niet vergoed wordt. Terwijl nu de gemeenschap zoodanigen arbeid van den mensch verbruikt en verteert, verbruikt en verteert zij in werkelijkheid stukken van menschenlevens. Niet een radicaal-socialist of een sociaal-democraat, maar een econoom, die met beide voeten op burgerlijken bodem staat, de vroegere Oostenrijksche minister van finantiën Schäffle heeft openlijk en onomwonden de vreeselijke waarheid uitgesproken, dat zoolang de menschheid der hedendaagsche beschaving arbeidsproducten verbruikt, waarvoor het loon niet minstens gelijk komt aan de verbruikte arbeidskracht, in ons midden, in het beschaafde en christelijke Europa anthropophagie plaats vindt, d. i.

menschenvleesch wordt verteerd. In arbeidswaren, die beneden de waarde van de daaraan bestede arbeidskracht worden betaald, leeft een deel van het geheel op kosten der anderen, niet alleen op kosten van hun bloed en leven, maar veeltijds ook, wat nog zwaarder weegt, op kosten van hun menschenadel en hun zedelijkheid.

Wij houden ons op 't oogenblik niet bezig met de vraag, in hoever het wenschelijk of mogelijk is, dat ook de arbeider deel hebbe aan de gemakken, de weelden des levens. Wij hebben thans enkel te doen met het deel der arbeidersklasse, waarvoor het loon voor den meest ingespannen arbeid, zooals men zegt, te veel is om te sterven, te weinig om te leven, dat dus tot een langzaam wegsterven is veroordeeld. Ik geloof niet aan de loonregeling, droom van een utopistisch socialisme, waarbij aan een ieder voor zijn arbeid op een arbeidsbon het daarmee gelijkstaand loon zou worden uitbetaald. Als de evenaar in het huisje staat, staat hij stil; zoo zou ook heel het bedrijfsleven stilstaan op het oogenblik dat een middel ontdekt ware, om elk loon met elken arbeid in volkomen overeenstemming te brengen. Doch onder de waarde der uitgegeven arbeidskracht mag het loon van den arbeid in geen geval dalen, zoolang nog het gebod: Gij zult niet dooden, als een gebod Gods, een heilige levensordening, door de menschheid wordt erkend.

Ziet, mijne vrienden, daarom is de loonvraag van zoo hoogst ernstigen aard, omdat wij er ons van bewust worden dat zij samenhangt met het leven en sterven onzer medemenschen. Gij kunt er u zeker geen voorstelling van maken hoeveel duizenden van menschen-

levens jaar in jaar uit worden opgeteerd in goedkoope waren, in ontoereikend loon of overmatigen arbeid. Wanneer onze maatschappij nu en dan toevalligerwijze een blik slaat in de arbeidsverhoudingen van menig bedrijf dan brengt dat wel eens oogenblikkelijke ontzetting te weeg en heeft het misschien een ingrijpen van regeeringswege ten gevolge. Alleen echter door een weloverlegd planmatig optreden, door een volkomen onpartijdig onderzoek en blootlegging der toestanden van den loonarbeid in alle bedrijven kan de maatschappij optreden tegen een kwaad, waartoe zij zelve heeft gedreven. Jezus heeft zijne discipelen geboden, dat zij zelfs de overgebleven brokken in de korven zouden verzamelen, opdat niets mocht verloren gaan, en wij zouden het rustig aanzien, hoe kostbare menschenkrachten worden verspild en verdorven? Wij vermanen onze kinderen en voeden hen op tot spaarzaamheid en overleg, opdat zij geen cent onnut uitgeven en zelfs den afval nog nuttig maken voor menschelijk gebruik, en onvergeeflijke verspilling van menschenlevens zullen wij ons niet aantrekken als onverantwoordelijke verkwisting en 't maar aanzien dat de kostbaarste goederen, die de wereld kent, over den balk worden geworpen? Neen, waarlijk, onze vrijheid willen wij niet missen. Maar juist omdat wij deze vrijheid op zoo hoogen prijs stellen, behooren we haar ook op de rechte wijze te gebruiken.

Wij moeten onbepaalde toestemming eischen voor de grondstelling dat de industrie is om den mensch, niet de mensch om de industrie. De strijd om hooger of lager loon moge aan bepaalde wetten zijn gebonden: wij matigen ons daaromtrent geen oordeel aan en treden niet op als scheidsrechters. Maar als een heilige plicht en een

onvervreemdbaar recht eischen wij van de maatschappij, dat zij geen bloedschuld op zich lade, dat het loon, onder welke omstandigheden ook, niet dale beneden de normale uitgifte van arbeidskracht. Dat is het minimumloon dat ieder arbeider onder alle verhoudingen waard is.

Het loon echter is enkel de eene, ik zou willen zeggen de uitwendige zijde, waarin de verhouding van den arbeider tot zijn werk aan het licht komt. Wee der maatschappij, die den arbeider zijn loon niet waardig acht! Maar wee ook den arbeider, die bij zijn werk niets anders kent en zoekt dan het loon. De natuurwet, dat de in den arbeid verbruikte kracht gelijk is aan wat zij in de voortbrenging van het arbeidsproduct heeft tot stand gebracht, heeft de arbeidende mensch gemeen met al wat in de natuur bestaat; zij geldt voor de groote bewegingen der hemellichamen in het heelal evenzeer als voor de kleinste onderdeelen van elke machine. Doch de mensch is meer dan eene machine. Hij is een denkend, voelend, willend wezen, en, in zooverre hij niet als machine maar als mensch arbeidt, legt hij in zijn arbeid ook eene waarde, die niet naar een natuurwet geschat worden, die dus ook niet in loon kan worden uitgedrukt en met zeker loonbedrag kan betaald worden. In elken, ook in den geringsten arbeid ligt iets opgesloten, wat niet geschat en dus ook niet betaald kan worden. Het is het innerlijke leven, het gevoel en geweten van den mensch, welks polsslag in den arbeid zelf is waar te nemen en dat in het werk van den mensch tot ons komt. Laat iemand eenvoudig een boodschap voor mij doen: zijn arbeidstijd, de arbeidskracht die hij erbij aanwendt, kan ik hem betalen, maar de vertrouwbaarheid van zijn karakter, de persoonlijke belangstelling, waarmede hij

mijn zaak tot zijn eigene maakt, en waardoor de loonarbeid toch eigenlijk alleen wordt verheven tot een menschelijken arbeid, daarvoor kan ik hem dankbaar zijn, ik kan er hem om achten, ervoor betalen kan ik hem niet. Hoe dichter de mensch aan de onderste trede van den maatschappelijke ladder staat, waar het verbruik van materieele kracht ter nauwernood wordt gedekt door het toegelegde loon, des te vergeefelijker is het voor hem, als het loon zijn gedachten bovenal, zooal niet uitsluitend beheerscht. En toch — ook hier blijft nog iets beters en hoogers over dan het loon: de lust en de liefde, de trouw bij het werk der handen. Hoe hooger echter de menschelijke werkzaamheid staat, des te meer verlangen wij met volle recht van haar, dat zij meer zij dan loonarbeid; ja, zij wordt ons verachtelijk en schandelijk, zoodra zij bedekt of openlijk zuiver als loonarbeid optreedt. Reeds de profeet Micha beschouwde het als een teeken van bederf in zijnen tijd, dat de priesters in Israel om loon leerden en de profeten profeteerden om geld. Zoo is het verderf van een volk ook telkens onherroepelijk gebleken, wanneer zijne geestelijke goederen als koopwaar op de markt golden, als zijn geestes-arbeiders den prijs hadden gevonden, waarvoor zij zich te koop stelden.

Zeker geldt overal de wet, dat de arbeider zijn loon waardig is. Ook het leven van een door God bezielden profeet en leeraar, van een kunstenaar of heiland der menschheid is een stofwisseling, een uitgeven en opnemen van kracht, en daarom aan de natuurwet, die ons bestaan beheerscht, gebonden. Maar het groote verschil ligt hierin, of het loon als voorwaarde dan wel als doel van den arbeid wordt beschouwd; of het wordt opgeëischt om

nieuwen arbeid met blijden zin te kunnen opvatten, dan wel het werk zelf op het loon aangelegd en er door beheerscht wordt. Het zou immers een vreeselijke levenstoestand zijn, indien er alleen betaalde arbeid bestond! Niet alleen onbetaalden, maar ook onbetaalbaren arbeid behooren we te verrichten, willen wij ons den naam van mensch waardig toonen. De waarheid kent geen prijs; maar zij loont hem die haar zoekt met 's levens hoogsten prijs. De schoonheid, de echte en ware, heeft geen prijs. Hem, die haar huldigt, biedt zij haar hemelschen groet en zij beloont zijne trouw met den verheerlijkenden en heiligenden glans, die van haar aangezicht straalt. De deugd kent geen prijs. De brave man, die zijn leven in den dienst der menschenliefde heeft gewaagd, laat zich zijne daad niet betalen: „Mijn leven is niet voor goud te koop! Al ben ik arm, ik heb geleerd vergenoegd te zijn met wat ik heb!" En deze onbetaalde en onbetaalbare levenswaarden, knoopen toch tusschen de menschen, die ze in hun arbeid leggen, eerst de echte, onverbreekbare gemeenschapsbanden; achting, vriendschap, vertrouwen en liefde. Dat de arbeid, die op een prijs kan getaxeerd worden zijn loon ontvange, daarvoor zal, gelijk gij weet, het socialisme in steeds wijder kring zorgen. De paden, die de onderscheiden richtingen van het socialisme inslaan om dat doel te bereiken, mogen verschillend zijn, te loochenen valt het niet, dat het socialisme inderdaad het eerst de natuurwet van den arbeid ontdekt en aan onze eeuw heeft gepredikt. Het liberalisme nu heeft geleeraard dat bij de regeling van het loon uitsluitend in aanmerking komt de wederzijdsche diensten, waartoe de arbeider en de werkgever zich hebben verbonden; het contract dus, de willekeurige

overeenkomst zou de grondslag zijn, waarop de verhouding van loon en arbeid berust. Maar het socialisme heeft op onwederlegbare wijze aangetoond, dat iedere menschelijke inspanning een bepaalde som van arbeidskracht aan haar werk ten koste legt; dat dus een volk, een gemeenschap reddeloos den ondergang te gemoet gaat, als de uitgifte van menschenkracht grooter is dan de opneming ervan; en van de behartiging, die deze leer vindt, hangt zeker de toekomst af ook van ons volk, en zij beslist over het bestaan onzer huidige maatschappij. Indien wij voor de betaalbare waarde van den arbeid maar niet de onbetaalbare vergeten, die ons, door van ons uit te gaan, niet zwakker en armer, doch veeleer sterker en rijker maakt. Als het liberalisme van vrijwillige dienstbewijzen spreekt, waarop het alle arbeids- en bedrijfsverhoudingen wil terugvoeren, dan moge deze beschouwing onbruikbaar en verwarrend zijn wat den loonstrijd betreft, maar van kracht blijft zij voor die soort van arbeid, wier waarde niet kan worden uitgedrukt in een te betalen loon. Ja, hoe meer wij ons bewust worden van de beteekenis, die dit dienen van elkander heeft, des te levendiger zullen wij gevoelen, dat de verhouding, waarin de eene mensch tot den anderen staat, niet wordt weergegeven door het bare geld dat we betalen of ontvangen; des te meer zullen we ons voortdurend herinneren, dat ook als het hoogste loon, ja misschien een loon dat ver boven de arbeidsmarkt gaat, door ons aan onze arbeiders en dienstboden wordt betaald, we daarom nog niet ontslagen zijn van den plicht van menschelijke deelneming, van daadwerkelijke belangstelling ook in hun geestelijken en zedelijken welstand. Doch ook wie loon ontvangt zij er gedachtig aan, dat zelfs het karigste loon hem niet

vrijstelt van zijn menschelijke verplichtingen: de trouw, de nauwgezetheid van geweten, de eerlijkheid. Hierdoor maakt hij het waar voor de gemeenschap, voor zichzelven en zijn geweten, dat de arbeider, de mensch, niet alleen zijn loon waardig is, maar oneindig meer waard is dan welk loon ook in klinkende munt hem kan bieden.

VI.

De grondslag der moraal.

> Maar die inziet in de volmaakte wet der vrijheid en daarbij blijft, en geen vergetelijk hoorder is, maar een dader des werks, die zal gelukzalig zijn in dit zijn doen,
>
> Jacobus 1 : 25.

Moraal prediken is gemakkelijk, maar moeilijker is het de grondslagen bloot te leggen, waarop de moraal rust. In dezer voege liet Arthur Schopenhauer zich uit; en dit woord is waar, reeds in gewone tijden, waarin de bestaande zedelijke orde bij de menschen algemeene eerbiediging vindt, en wie deze orde overtreden algemeen als slecht, als onzedelijk worden veroordeeld. Maar dubbel waar is het, wanneer in zeker tijdperk zich op het gebied van het moreele leven en het zedelijk oordeel diepgaande tegenstellingen vertoonen, zoodat een deel der menschen juist slecht noemt, wat het andere als goed prijst; en zoodat een algemeene oplossing der oude zedelijke voorstellingen steeds verder om zich grijpt en in menig twijfelend gemoed de vraag opkomt, of voor den mensch wel werkelijk het onvoorwaardelijk goede, een onvoorwaardelijk plichtsgebod bestaat. Ook dan is

moraal prediken nog altijd gemakkelijk, of juist bijzonder gemakkelijk. Wij behoeven dan enkel met zekere zeggingskracht uit te spreken, wat in den kring, waarin wij leven, goed wordt genoemd; wij behoeven dan het tegenovergestelde maar met zekere hartstochtelijke verontwaardiging te veroordeelen, en wij zijn bruikbare moraalpredikers, bruikbaar althans voor hen die ons hooren en aanhangen, die door ons worden versterkt in hun overtuiging, dat zij toch eigenlijk de moraliteit in pacht hebben en gerechtigd zijn om de fiolen hunner zedelijke verontwaardiging over anderer slechtheid uit te storten.

De zaak wordt echter eenigszins bezwaarlijker, zoodra wij aan de vraag toekomen, waarom wij nu eigenlijk het eene goed en het andere slecht noemen. En aan deze vraag is geen ontkomen, zoodra wij in de tegenspraak, die de tegenstanders onzer moraal doen hooren, niet maar enkel slechtheid en onzedelijkheid vernemen, doch althans de mogelijkheid zich aan ons voordoet, dat in die tegenspraak een kiem van recht is verscholen. En zóó is het in onzen tijd. De sociale tegenstellingen onzer eeuw zijn terzelfder tijd moreele tegenstellingen geworden, en elk der strijdende partijen heeft in dezen kamp de vaan der moraal opgestoken, elk harer legt voor zich beslag op het recht eener hoogere en betere moraal. Trouwens, wie uitsluitend geleefd heeft te midden van onze burgerlijke kringen en de daar geldende zedelijke overtuigingen, kan zich niet voorstellen, dat het socialisme al de door de burgelijke moraal aan zijn adres gerichte aanklachten van onzedelijkheid in rijke mate terugwerpt. Heeft hij het socialisme niet leeren aanzien als de saamvatting van alle mogelijke onzedelijk-

heid? Men kan zich niet voorstellen, dat het socialisme ten volle overtuigd is de menschheid op een hoogeren trap van zuivere moraal te zullen voeren. Evenmin echter kan de socialist van de uiterste richting zich voorstellen, welke zedelijke krachten in de burgerlijke maatschappij feitelijk aanwezig en werkzaam zijn.

Daar baat het niet meer moraal te prediken. Zij die tot één en hetzelfde volk behooren spreken een verschillende taal en handelen onder den invloed van verschillende zedelijke beginselen. Wij moeten den grond onzer moreele inzichten kunnen aanwijzen, wij moeten de grondslagen onzer moraal in het werkelijk leven zelf blootleggen, wij moeten ons een overtuiging vormen omtrent de zedelijke levensvoorwaarden van het menschelijk geslacht.

Waarop rust dan eigenlijk ons zedelijk leven? Op welke wijze zijn de voorstellingen ontstaan, die den menschen zeggen wat zij te doen hebben en wat na te laten?

Deze voorstellingen zijn den menschen uit den hemel toegekomen, wordt aan de eene zijde gezegd: God heeft hun zijne geboden geopenbaard. De Schepper heeft hun ook de taak aangewezen, die zij op aarde behooren te volbrengen. Zijne gezanten hebben hun zijn bevelen meegedeeld. God is de Heer, Hij heeft te bevelen; de mensch is zijn dienaar, hij heeft te gehoorzamen; zonder tegenspraak en zonder keus heeft hij te doen, wat hem opgedragen en van hem geëischt wordt. Gehoorzaamheid is des christens plicht, gehoorzaamheid ook de grondslag aller moraal.

Deze opvatting van moraal is voor de menschheid langen tijd van hooge beteekenis geweest. Dat de

mensch zich onvoorwaardelijk ondergeschikt voelt aan een hoogere macht, oefent een geweldige kracht uit. Een hoogere macht neemt de plaats van 's menschen wil in; voor dien hoogeren wil verdwijnt zijn eigen wil. Uit gehoorzaamheid aan God trekt de kluizenaar naar de woestijn, gaat de strijder voor Gods zaak in 't klooster en laat hij alle gedachten aan zich zelf varen. Zoo strijdt de krijgsschaar der Hellenen met doodsverachting op de plaats, die hun is aangewezen, enkel wijl „de wet het beveelt." Staalharde karakters zijn uit de school dezer gehoorzaamheid voortgekomen, en nog heden boezemen zij eerbied in aan allen, die menschengrootheid weten te schatten.

Maar juist deze moraal der gehoorzaamheid ziet hare dagen geteld. De goddelijke wetgevers, die als mannen van gezag in staat of kerk aan 's menschen zedelijk leven een vasten en onverwrikbaren grondslag wilden geven, werden 't met elkander oneens. De een gebiedt wat door den ander wordt verboden. Ja, er ontstaat onder hen een verbitterde strijd, wie hunner nu eigenlijk de hoogste en onfeilbare wetgever is. Dan bespeuren de menschen, dat deze goddelijke wetgevers toch ook menschen zijn als zijzelven, en met het geloof in de goddelijkheid van een mensch zinkt ook het geloof weg in het goddelijk karakter zijner geboden. Er ontstaat een toestand van twijfel en onzekerheid, een ontwrichting van wat tot nu toe als zedelijke vastigheid gold. En daarmee treedt tegelijk een toestand van verderf en onwaarachtigheid in, wijl men nu niet den moed heeft ook hier een wet der zedelijke ontwikkeling te erkennen. De machten toch aan wier goddelijkheid het volk niet gelooft, trachten zich om der wille van de moraal, waartoe

zij eens de menschen hebben opgeheven, kunstmatig nog met den schijn van een verdwenen gezag te omgeven. Deze toestand geeft aan onze eeuw zulk een droevig aanzien; het is de groote leugen, die onzen tijd besmet en aan het levensmerg des volks knaagt. De menschen willen voortgaan hun leven te gronden op een geloof, dat hun niet meer eigen is, op autoriteiten, papieren en levende, die voor hen in waarheid geen autoriteiten meer zijn. Derhalve onderwerpen zij zich maar in schijn, voor 't uiterlijke, om het voorbeeld, dat zij anderen meenen te moeten geven, terwijl hun innerlijk leven de gehoorzaamheid eraan reeds lang heeft opgezegd. Voor de luidruchtigste apostelen van het koningschap bij Gods genade is de koning alleen zóó lang met absolute macht bekleed, als hij hun ter wille is. In werkelijkheid daarentegen heeft een ander wetgever voor de menschen den troon beklommen, die eens door de geheiligde autoriteit was ingenomen: de practische nuttigheid, datgene wat de persoonlijke behoeften vervullen en den menschelijken welstand kan bevorderen. Ik bedoel dat niet allereerst in afkeurenden zin. Deze verandering toont veeleer een grooten, beteekenisvollen vooruitgang van het zedelijk leven. De erkentenis ligt er in dat de mensch zich de zedelijke levenswetten niet van buiten af door een vreemde hand laat opdringen, dat hij ze in zichzelf wil opsporen, uit zijn eigen natuur wil afleiden en in zijn eigen wezen haar rechtvaardiging wil vinden. Het is de groote schrede tot de mondigverklaring der menschheid, de overgang van de dwingende wet, opgelegd door een vreemd en onbegrepen gezag, tot de wet der vrijheid, waarbij de mensch „gelukzalig is in zijn doen".

Indien de menschen nu maar vollen ernst maakten met de erkentenis, dat alles wat den mensch voordeelig is, goed, wat hem schaadt, slecht is! Indien zij nu maar deze erkentenis niet zoo gaarne uitsluitend voor zich zelf in beslag namen en hun eigen persoonlijkheid tot maatstaf der menschelijke handelingen wilden verheffen, terwijl zij voor anderen het oude gezag goed genoeg achten, en dit, door het van wat moderne tooisels te voorzien, voor anderen aantrekkelijk trachten te maken! De vrijzinnige theoloog, de professor temet, oefent voor zich zelf wel onbeperkte kritiek uit op datgene wat voor vroegere geslachten als goddelijke wet gold, maar hij meesmuilt er over, als diezelfde kritiek tot het volk doordringt; zij mocht eens op hem zelf en zijn eigen meeningen worden toegepast. De vrijzinnige politicus houdt donderende redevoeringen tegen „jonkers en papen", de machten die eens gezag hadden. Maar zelf speelt hij op zijn beurt den dwingeland tegenover hen, die niet met hem medegaan en naar zijn heerschappij zich niet willen voegen.

Het moet dus met deze moraal der vrijheid nog niet geheel en al in orde zijn; zij had anders al lang heel de wereld veroverd en den menschen een nieuw houvast voor hun zedelijk leven gegeven, degelijker en steviger dan de verweerde stutten der oude autoriteit bij machte blijken te verleenen. De mensch der 19de eeuw heeft wel een blik geworpen in de wet der vrijheid, maar tot haar diepen grond is zijn oog nog niet doorgedrongen. Hij heeft haar wel het „neen" afgeluisterd, dat zij tot den dwang der gezagsmoraal richt, doch nog niet het krachtige en blijde „ja" vernomen, waardoor zij alle goede en edele menschenkrachten in beweging brengt,

om ze der hoogste volmaking te gemoet te voeren. De wet der vrijheid kan en mag niet meer de wet zijn, die de enkeling kiest voor zijn privaat belang, zoodat hij zichzelf tot de maatstaf van goed en slecht verheft. Het moet de wet voor allen zijn, geldend voor heel de gemeenschap, dat de erkenning der vrije, menschelijke persoonlijkheid in alles wat het menschelijk gelaat vertoont, de hoogste moreele wet worde in staat en maatschappij. Dan alleen kan het geschieden, dat onze gehoorzaamheid aan een uiterlijke wet, aan de maatschappelijke wetten of die der burgerlijke samenleving onze eigene, vrije daad blijft, wanneer deze wetten de uitdrukking zijn van ons eigen zedelijk bestaan. Dan eerst wanneer zij vorm en gestalte geven aan de onvervreemdbare goederen der menschheid, en bevredigen de eeuwige behoeften der menschelijke natuur. Als 's menschen wil niet maar enkel zijn eigen wil is, als deze z ij n wil één is geworden met den wil der menschheid, met het goddelijk doel, dat deze nastreeft, dan alleen stuit de mensch met zijn „ik wil" nergens tegen den ijzeren muur, dien geen menschelijke wil vermag omver te loopen; dan alleen heeft hij een wil, die hem geen spijt baart en wordt hem de bittere ervaring bespaard, dat zijn wil verpletterd neerstort op zijn eigen hoofd. Dit is der menschen noodlottige waan, dat zij zich een vrijheid droomen, die t e g e n dit goddelijk bedoelen ingaat. Dit is het tegendeel van moraliteit, dat zij hun eigen wil aan den wil des geheels willen opdringen, in stee van aan den wil van het geheel de krachten en aandriften tot een eigen willen te ontleenen. Voor hem die de volkomen wet der vrijheid heeft doorschouwd is het booze, het radicale booze, alleen de heersch-

zucht, de minachting van anderer persoonlijkheid, de verdrukking en onderdrukking van anderer wil. Voor hem is het goede, het goede in den hoogsten zin, hierin gelegen: anderen tot de vrijheid op te leiden, in hen de krachten te ontboeien, waardoor zij menschen worden, die bij machte zijn ook in hen den vasten, immer vooruitstrevenden wil van echt menschelijk leven te vormen. Hoe moet nu, indien deze maatstaf wordt aangelegd, onze zedelijke waardeering van den socialen strijd uitvallen?

In de eerste plaats, en dit is vooral van beteekenis, merken wij op dat de sociale tegenstellingen niet, zoo als wij gemeenlijk aannemen, als zoodanig ook reeds moreele tegenstellingen zijn. Of iemand een kapitalistische of een socialistische bedrijfsregeling voor de menschelijke maatschappij wenschelijk acht, of iemand onze huwelijkswetgeving voor volmaakt of voor verbetering vatbaar oordeelt, of zeker loon, zekere arbeidstijd te hoog of laag wordt gehouden, of in deze of in gene richting naar verbetering onzer toestanden moet gestreefd worden, verleent den mensch, of zijn doen en laten, nog niet het karakter van zedelijk of onzedelijk. Daarom verdient het afkeuring als de maatschappelijke strijd in dien zin op zedelijk gebied wordt getrokken, dat de strijders elkaar onderling de beschuldiging van onzedelijkheid naar het hoofd werpen. In den wil huist de moraliteit, in datgene wat de handelende mensch met zijn doen en laten beoogt. Over den wil komt ten slotte den mensch zelf het oordeel toe; hij alleen weet, wat hij met zijn doen en laten beoogt. Wij moeten er ons dus aan gewennen het zedelijk karakter ook van den tegenstander te beoordeelen, naar wat hij zelf als doel van zijn streven openbaart, niet naar

de meening die wijzelf van het gevolg zijner handelingen ons vormen. Maar dan moeten wij hoogen moreelen moed en edele zedelijke kracht ook daar kunnen erkennen en waardeeren, waar onze overtuiging ons verbiedt, wat dáár wordt nagestreefd ook als doel van ons streven te stellen. Door het gevaarlijk gift van den hartstocht wordt onze maatschappelijke strijd zóó door en door vergiftigd, dat wij aanstonds bereid zijn bij den tegenstander onzedelijke bedoelingen te veronderstellen en niet op eerlijke wijze recht laten weervaren aan zijn goeden wil. Bij den socialist van de uiterste richting, wekt het woord kapitalistisch dadelijk het gevoel dat hij met iets onzedelijks te doen heeft, en bij den mensch uit een burgerlijke omgeving oefent het woord sociaal-democraat denzelfden invloed. 't Is moeilijk te zeggen aan welke zijde in dit opzicht meer gezondigd wordt. Ik heb zelfs kinderharten met deze zonde vergiftigd gezien en ondervonden, dat kinderen reeds zichzelf naar de partij, waartoe hun vaders behoorden, zich het cachet van zedelijkheid toekenden. Indien wij inderdaad ernst willen maken met een waarlijk menschelijke moraal, dan is allereerst noodig dezen Augias-stal te reinigen. Dit is absoluut onzedelijk, en wij hebben er ons voor te wachten de menschen als zedelijk of onzedelijk te stempelen naar de plaats, die zij in den economischen strijd en tegenover de maatschappelijke vraagstukken innemen.

Zedelijke verontwaardiging is eerst daar op haar plaats, waar op eenigerlei wijze wordt beproefd de vrijheid van den mensch, dit hoogste en onvervreemdbaar recht ook van den minste onzer broederen, te onderdrukken, haar een valstrik te spannen met beloften van uiterlijk voordeel of bedreigingen van uiterlijk nadeel! Hoe kunnen

wij iemand een geweten toekennen, die anderen wil verleiden hun geweten te verkrachten! En toch gebeurt dit duizendmaal, en ons verkeersleven kweekt al te vaak een zin, waarbij ook het geloof aan menschen, die niet veil zijn voor uiterlijk voordeel, verloren gaat. Ware zedelijkheid is het den leugen en de huichelarij den oorlog te verklaren; zich aan een te sluiten om de maatschappij van deze booze geesten te redden. Voor den eisch dezer moraliteit moeten alle andere eischen, die in naam der moraal in den socialen strijd onzer dagen worden aangeheven, op den achtergrond wijken. Menschen, die eerlijk en trouw hun weg gaan, onbekommerd om wat ten hunnen nadeele of voordeele wordt gezegd; menschen, die tot hun levenswet hebben verheven de bevordering van alles wat der menschelijke persoonlijkheid, haar sterking en veredeling kan ten goed komen, zij alleen prediken en betrachten de echte volksmoraal; zelf vrij in den waren zin, voeren zij anderen tot de ware vrijheid.

VII.

Sociale wetenschap.

De blinden worden ziende en de kreupelen wandelen, de melaatschen worden gereinigd, en de dooven hooren; de dooden worden opgewekt en den armen wordt een blijde boodschap verkondigd.

Matth. 11 : 5.

De oude Kerk vierde in den „Adventstijd" de komst van Christus, en zij onderscheidde daarbij vierderlei wijzen, waarop Christus in de wereld komt: zijn komen in de aankondiging van de profeten, zijn komen in het optreden van het Christendom, in de vernieuwing des harten, en eindelijk zijn komen op de wolken des hemels om te richten de levenden en de dooden. Het vrome geloof der vaderen heeft met deze zijn vier Advents-Zondagen blijkbaar willen zeggen, dat geen tijdperk in de geschiedenis van ons geslacht ooit van God verlaten is; elke tijd heeft zijn aandeel in de door God der menschheid toegedachte schatten des geestes, naar de mate van zijn bevattingsvermogen en in samenhang met de goddelijke opvoeding van ons geslacht.

Onze vaderen spraken hun geloof uit in de voorstel-

ling van een bestendig komen van Christus; een voorstelling die ons min of meer vreemd is geworden; maar al kunnen wij haar ons niet meer eigen maken, de gedachte, die zij in die voorstelling kleedden, was niet alleen een vrome, maar zij was waar en juist bovendien. De bezielende waarheid daarin was voor onze vaderen, dat voor hun geloof elke tijd een messiaansche tijd was, dat ieder jaar hun tot een jaar des heils werd, waarin van nieuws voor hen verrees de liefde Gods, die de menschen tot zich trekt, het met altijd meer zuiverheid en klaarheid voor hen stralende licht van zijnen geest.

Mijne vrienden! Mij dunkt, een messiaansche tijd is ook onze eeuw! Wat wij om ons heen zien en hooren, wat uit al de verwarringen van den tijd ons te gemoet treedt, uit zijn donkere diepten en zijn middernachtelijk duister, het is de nieuwe en heerlijke vervulling van het Adventwoord: „den armen wordt een blijde boodschap verkondigd". Indien het een teeken van Christus' komst is, dat blinden ziende worden en kreupelen gaan, dat melaatschen worden gereinigd en dooden worden opgewekt, wel, dan leven wij op het einde onzer eeuw in dat teeken, meer dan de menschheid ooit te voren deed. Dan treedt in dat worstelen en strijden van de maatschappij onzer dagen juist als zijn beteekenis aan het licht, wat eens de besten en vroomsten van hun geslacht met een jubelend hart als het morgenrood van een nieuwen, beteren dag hebben begroet, van een dag die het menschelijk verlangen en hopen vervulling zal brengen. Spraken wij nog in de oude kerktaal, wij zouden ook in onze dagen een nieuwe verschijning, een nieuw komen van Christus in ons leven zien.

Wij willen dan ook op deze Advents-Zondagen naar

de blijde boodschap luisteren, die ons in het geestelijk leven van den tijd, dien wij beleven, zoo duidelijk verkondigd wordt. Het is een blijde boodschap der wetenschap, der kunst, der religie en der opvoeding, die onze eeuw tot ons en onze tijdgenooten brengt. Moge op elk onzer Advents-Zondagen telkens eene daarvan tot ons spreken.

Toen in de 16de eeuw de groote omkeering werd voltrokken, die blind geworden geesten weer leerde te zien, begroette Ulrich von Hutten zijn eeuw met den blijden jubel: „De studiën bloeien, de geesten ontwaken, het is een lust om te leven!" Maar wat was hetgeen von Hutten zag in vergelijking met wat wij mogen zien? Uit de graven van een verdwenen beschaving had hij dooden zien opstaan, die de menschen onderrichtten omtrent de wijsheid van verleden tijden. De geesten der oude Grieken en Romeinen waren wedergekomen en hadden de menschen geleerd, dat de natuur, die geminacht werd en door den vloek der kerk was getroffen, een tooneel van goddelijk leven en een openbaring van goddelijke wijsheid was. In de natuur zoekt nu het eeuwig menschelijke zijn recht en zijn wijding, en „humanisten," vereerders van wat des menschen is, heeten nu zij, die met den geest der ouden gevoed een milder, vrijer, menschelijker beschaving zochten te kweeken dan de geestelijke heerschappij der Kerk had kunnen in het leven roepen.

Maar deze beschaving bleef zoo vreemd aan het innerlijke volksleven, dat ook zijn uiterste omtrekken ter nauwernood er door geraakt werden. Deze beschaving zweefde in de hoogere sfeeren van een geestesleven, dat van een harden strijd om het bestaan niet wist en zich kon overgeven aan de weelde van een rustig genieten.

De ridders van den geest kon zij om zich verzamelen tot een kleine gemeente van uitverkorenen, terwijl de ridders van den arbeid, de menigte die in 's levens diepten zwoegde, dagelijks het oude juk verder te torsen had en het te zwaarder voelde drukken, hoe minder in zijn eigen duisternis iets binnen viel van het licht, dat boven hun hoofden zoo helder straalde. De klove werd steeds grooter tusschen hen die ziende geworden waren en hen die blind bleven; zij werd zoo groot, dat zij allengs het volk uiteenscheurde in twee klassen van menschen, die waanden niets met elkaar gemeen te hebben. In een geschrift over de toekomst van het duitsche gymnasium klaagde eens Heinrich von Treitzschke, dat de afstand, die heden ten dage de beschaafden van de onbeschaafden, de fabrikanten en architekten van hunne arbeiders, het voelen en denken der professoren van dat der groote menigte scheidt, niet minder is dan die welke eenmaal de Grieksche burgers belette iets te verstaan van het voelen en denken in de wereld der slaven.

Zouden wij dan niet nieuwen lust in het leven voelen ontwaken, als wij bespeuren, hoe juist onder de menigte, die door de tot nu heerschende beschaving verwaarloosd en buitengesloten is, een krachtig en gezond verlangen ontwaakt is naar de schatten der wetenschap, waaraan onze eeuw haar hooge plaats in de geschiedenis der menschheid te danken heeft? De duizenden, die tot nu toe niet veel meer dan exemplaren hunner soort waren, zonder een eigen geestesleven, zonder hooger levensdoel dan het dagelijksch brood om van den eenen dag hen te brengen tot den anderen, zijn thans aangegrepen door den hartstocht om te leeren, door honger naar weten; en gelijk elke drang die uit den diepen grond van het

volksleven met elementaire kracht ontwaakt, is ook deze niet meer terug te dringen; de drang komt niet eerder tot rust, voor hij bevrediging heeft gevonden. Reeds dalen de professoren van hunne katheders af om der leergierig luisterende menigte de beteekenis van de grootste problemen der wetenschap te onthullen; reeds heeft de gedachte van „de hoogescholen voor het volk" haar weg gevonden; ook zij die verwijderd van de middenpunten van het wetenschappelijk streven wonen kunnen in levendige aanraking blijven met al wat den tijd beweegt, en wie op eenigerlei manier zich heeft in dienst gesteld van de groote zaak der volksbeschaving en volksontwikkeling, hij weet dat er geen dankbaarder en verkwikkender taak bestaat dan die, waarbij men zich beijvert het volk licht te geven, het de oogen en ooren te openen voor alle kennis en wetenschap, die onze eeuw bezit. Het zijn Adventsdagen die onze wegstervende eeuw in deze groote beweging des geestes nog beleeft; 't is de blijde aankondiging van een nieuwen tijd, waarin het weten niet meer het voorrecht van enkele uitverkorenen is, niet meer een wapen zal zijn om onwetenden te onderdrukken en onder voogdijschap te houden, maar een helder, vrij- en wijduitstralend licht, „allen verlichtend die in huis zijn."

Ik weet zeer goed, dat het weten alleen niet alles vermag; dat er nog andere machten moeten werkzaam zijn om den menschen geluk en vrede en zegen te brengen; maar ik weet ook, dat achter de zoo vaak geuite beduchtheid, dat het volk door deel te krijgen aan het weten van onzen tijd, zijn zielsrust zou kunnen verliezen en op verkeerde wegen zou kunnen afdwalen, niet dan huichelarij verscholen ligt, niet dan de bange

vrees, dat men zich de teugels zal zien ontglippen, waarmee een onwetend volk zoo gemakkelijk in den ouden slentergang wordt gehouden. Alsof een volk dat in staat is zichzelf te leiden en te regeeren niet oneindig hooger stond, niet oneindig meer zegen deelachtig ware dan een volk van slaven en lastdieren, die enkel aan een vreemden wil gehoorzamen en zelf niet weten wat zij doen.

Op het punt van volksontwikkeling staat men voor een bepaalde keuze: men heeft òf rechts òf links te gaan. Buiten twijfel kunnen in den socialen strijd de meeningen ver uiteen gaan en beiderzijds toch eerlijke meeningen blijven. De een kan een ontwikkelingsvorm van het maatschappelijk leven voor nuttig en noodzakelijk houden, die den ander ongezond en verderfelijk voorkomt. Doch waar het in den maatschappelijken strijd de vraag der volksontwikkeling betreft, daar is haar te loochenen of te willen terugdringen niet anders dan zonde tegen den heiligen geest der menschheid en een belijdenis van naakte, brutale zelfzucht. De sociale strijd is in onzen tijd een strijd om de beschaving, en bovenal om het weten geworden. Maar hier moet het dan ook duidelijker dan op welk gebied ook blijken, of onze liefde, de christelijke liefde, die wij zoo schoon prediken en bezingen, waarlijk van den echten stempel is, dan wel niet meer dan een „klinkend metaal en een luidende schel." Wat heeft onze liefde den medemensch edelers en beters te bieden, dan dat wij hem mededeelen van ons geestelijk leven, van ons weten en kunnen? En wat vermag alle weldadigheid, wat vermogen alle philanthropische instellingen der humaniteit boven dit eene, dat wij de menschen leeren menschen

te zijn, dat wij den blinden de oogen en den dooven de ooren openen, opdat zij leeren zonder onze weldaden naar eigen oordeel en in eigen kracht hun weg te gaan? Want het is niet waar, dat het volk u uw welstand benijdt, dat het begeerig is naar uw goud en zilver. Hier of daar moge door een dwaas een woord zijn gesproken, dat in dien zin kon verstaan worden, in 't algemeen weet het volk daarvan niets; het denkt er niet aan van u of van wie ook te eischen, dat gij met hem deelen zult, wat uw bezit en uw eigendom is. Veeleer eischt het in staat te zijn om geestelijk uw evenknie te worden, het eischt zijn gelijk recht op geestelijke ontwikkeling erkend te zien. Het verlangt toegang tot de goederen des geestes, die wij reeds al te lang achter slot en grendel hielden; opdat er onder ons niet langer een dubbele waarheid worde geleerd, de eene, voorwaarts schouwend voor de „opperste tienduizend", de andere, overwonnen en naar 't verleden schouwend voor het volk. En dat het volk dit eischt is zijn heilig, zijn goddelijk recht; daarom zal God zelf dit recht handhaven, en voor het volk een Adventsdag doen dagen, waarop den armen een blijde boodschap wordt gebracht. God zal dit doen met u en door u, indien gij wilt, maar ook zonder u en tegen u in, indien gij 't niet wilt.

Te midden der groote beweging in de geestelijke wereld, de groote omkeering in de wetenschap der eeuw, kan dan ook moeilijk geloochend worden, dat deze Adventsdag niet meer verre is; reeds zendt de morgenzon haar eerste stralen over het land. Er is thans geen afgezonderde wetenschap meer, die enkel op zichzelf en voor zichzelf bestaat. Iedere tak der wetenschap wordt inderdaad als een tak erkend, die met alle andere

te zamen den boom der kennis uitmaakt. De natuuronderzoeker heeft geleerd, dat zijn stukske natuur niet op zichzelf staat; ook daar is alles vervorming van het al omvattende en al beheerschende leven, en ook de mensch en de natuur behooren elkaar wederzijds toe. En ook de geestelijke wetenschappen hebben geleerd, dat de mensch niet als enkeling op zichzelf staat, maar een lid der menschheid is; dat hij is *de* mensch in al zijne geestelijke, zedelijke en maatschappelijke levensuitingen en levensvormen. Nog in 't begin dezer eeuw werd de leidende gedachte, waaraan de menschen hadden te gehoorzamen, beschouwd als de uitvinding van den een of anderen verlichten en begenadigden genius; heden is de levende samenhang aller menschelijke gedachten met den algemeenen beschavingstoestand en het maatschappelijk leven een onomstootelijk, wetenschappelijk vaststaand feit geworden.

Zoo beschouwt de wetenschap van heden het leven niet meer van het standpunt van het individu, maar van dat der gemeenschap. Zij neemt niet meer maar alleen de hoogten waar: zij weet, dat de vlakten en de dalen tusschen de bergruggen met dezelfde noodwendigheid geworden en even belangrijk zijn als de hooge sneeuwtoppen; dat het lage struikgewas en het onaanzienlijk mos op den lagen boschgrond aan dezelfde levenswetten gebonden is als de trotsche pijnboomen, wier statige toppen den reiziger allereerst van verre het woud doen kennen.

Zoo is het ook gekomen, dat het beeld der menschheid voor de tegenwoordige wetenschap een ander gelaat heeft bekomen. Langen tijd heeft de heroënvereering als geschiedbeschrijving gegolden, nu houdt de geschied-

vorsching zich bezig met de lagere kringen, met den breeden grondslag van het volksleven, om dáár, in het maatschappelijk leven, te bestudeeren welke de levensvoorwaarden der menschheid zijn, en welke wetten haar ontwikkeling beheerschen.

Daar verkrijgt ook de kleine, ja de geringste mensch zijn plaats, zijn taak en zijn waarde. Daar vragen niet maar de groote gebeurtenissen, de veldslagen en oorlogen met hun veldheeren en diplomaten de aandacht, alsof zij eigenlijk de geheele geschiedenis gemaakt hadden; de vormen van het maatschappelijk leven, het recht en de zeden, het familieven en het volksgeloof, en dat alles in zijn eigenaardige verscheidenheid, daarin erkent men den grond waaruit de ontwikkeling der menschheid is ontsproten en waaruit zij immer haar voeding erlangt. Er bestaat heden ten dage geen geschiedkundig werk van eenige beteekenis, dat niet den invloed van dezen geweldigen omkeer in de geschiedbeschouwing heeft ondergaan. 't Zij wij ons de geschiedenis van Israel, of het tijdperk der Hervorming, of de geschiedenis van het oude Hellas, of die van den nieuwsten tijd voor den geest roepen, overal is een nieuwe prikkel tot onderzoek, overal is ook klaarder inzicht in de geschiedenis, waardoor bijv. de overgeleverde voorstelling van Israel's geschiedenis een volslagen verandering heeft ondergaan, hieraan te danken dat men de geschiedenis niet meer van boven naar onder, maar van onder naar boven beziet.

Daarmede heeft de geschiedenis zelf ons aangewezen, hoe wij van onze Adventstaak tegenover onzen tijd en ons volk ons te kwijten hebben. Als alle leven van onder opklimt, uit de moederaarde van het volksleven, dan hangt er ook alles van af hoe het met deze moeder-

aarde gesteld is; dan is het van bijzonder groot belang of het volk goed kan zien en hooren, dan wel blind en doof is, van meer belang dan wie het hoofd der regeering is of op den troon zit. Niemand heeft het duidelijker ingezien en nadrukkelijker uitgesproken dan de man, die zooveel voor de volksontwikkeling deed, Diesterweg.

„Er zijn tijden geweest," zoo schrijft hij, „waarin één alles was, van éénen alles afhing en met één zoo ongeveer alles verloren scheen. Deze tijden zijn voorbij. Ze zijn voorbij omdat in allen de drang en de kracht tot een werkzaam aandeel in den gang der zaken is ontwaakt. Elk wil mensch zijn, leven als mensch, dat is: werkzaam zijn. Ten allen tijde is het ware leven alleen uit het streven en werken van aller vereende krachten ontstaan, doch maar al te dikwijls of meestal heeft het aan dat ware leven ontbroken. Thans is het in zijn opkomst, en daarom juist, omdat allen, die door den tijdgeest zijn aangeraakt, willen medewerken. En daarom verwachte men niet een nieuwen Messias voor onzen tijd. Indien er maar, zoo hebben de verstandeloozen gezucht, indien er maar een groot man opstond en aan de spits wilde treden! Doch de groote man kwam niet — en wij hebben hem niet noodig. Over de massa der menschen is de geest als drijf- en beweegkracht vaardig geworden; daaruit, dat is uit aller vereenigde werkzaamheid moet de betere tijd geboren worden. Gij zijt één van de massa, ik ben er één, één slechts, maar toch één. De herinnering daaraan leert ons niet te hoog. doch ook niet te laag van ons zelven te denken, dringt ons bij anderen ons aan te sluiten en met hen vereenigd aan den arbeid te gaan. Het heil komt van het geheel en door het geheel alleen."

Mijne vrienden! Het is niet de taak, die in een godsdienstoefening op ons rust, om in bijzonderheden te onderzoeken of aan te geven, hoe de groote gedachten, die hier ons bijeenroepen en waarmee wij ons verkwikken, ons practisch optreden in het leven zullen ten goede komen. Ik bepaal er mij toe, een blijden blik te werpen in het adventsleven van onzen tijd, uit te spreken het vroom geloof, dat al wat uit dezen adventsgeest is geboren, de wereld overwint. Welke adventsboodschap ik dan heb voor het twijfelend, door een schijn bevangen, zuchtende menschenhart? Met het oog op den tijd dien wij beleven zeg ik: zegt het voort, wat gij ziet en hoort in onzen oogenschijnlijk zoo kleinen, doch in werkelijkheid zoo grooten en heerlijken tijd! Blinden zien, kreupelen gaan, dooven hooren, melaatschen worden gereinigd, dooden staan op en den armen wordt een blijde boodschap gebracht.

VIII.

Sociale kunst.

God heeft een nieuw lied in mijnen mond gegeven.

Ps. 40 : 1.

Met de groote omkeering die in de wetenschap onzer eeuw wordt voorbereid, ja, in menigen tak van wetenschap reeds is voltrokken, gaat een omkeering van niet minder beteekenis op het gebied der kunst gepaard.

De moderne wetenschap doet ook de weerstrevende geesten voor de in haar wonende kracht bukken onder haar ijzeren wet; de kunst daarentegen, de vrije schepping van den vrijen genius schijnt aan volkomen willekeur ten prooi, zoodat zij, onaandoenlijk voor de noodwendigheid, waaraan alle aardsche geesten onderworpen zijn, haar eigen wegen gaat.

Over den smaak, zegt men, valt niet te twisten; en dat woord schijnt de kunst te willen overlaten aan het welgevallen van den enkelen mensch, eischt het zelfs als een voorrecht van iederen op zich zelf staanden mensch, dat hij tegenover de kunst zich op het standpunt van persoonlijk welgevallen of mishagen mag plaatsen.

Intusschen, indien over den smaak niet valt te twisten, waarom twisten de menschen er dan toch voortdurend over, dikwijls met groote heftigheid en hartstocht? Waarom worden zoovelen boos, wanneer anderen voor leelijk uitkrijten, wat zij zelf schoon vinden, wanneer anderen voor een uiting van bedorven smaak houden, wat hen als hooge kunstschepping in vervoering brengt? Wijl over den smaak zoo veel en zoo heftig gestreden wordt, schijnt toch bij het oordeel over kunst niet zoo geheel alles aan willekeur te zijn overgelaten, als wij ons gewoonlijk verbeelden. Op zijn minst is smaak toch een uiting, een openbaring van iemands leven. Zeg mij welken smaak gij hebt, en ik zal u zeggen, wie gij zijt. De menschen te zamen geven zeker karakter aan een tijdperk, en zoo heerscht ook in elk tijdperk een bijzondere smaak, of, zooals in onzen tijd, in den smaak verschillende, elkaar tegenovergestelde richtingen. Ja, tot de eigenaardige kenmerken van onze eeuw behoort het, dat twee kunstrichtingen, laat ons ze kortweg de oudere en de moderne noemen, met elkander in hevigen strijd verkeeren, kunstrichtingen, die weer zoo nauw met geheel het karakter onzer eeuw, de eeuw der sociale quaestie, te zamen hangen, dat beiden alleen in samenhang daarmee kunnen begrepen worden.

Ik weet dat vele kunstminnaars als zij het woord der moderne kunst hooren, ja, dikwijls zelfs als zij haar naam maar vernemen bedenkelijk het hoofd schudden. Dat is geen kunst meer: geen belichaming van de schoonheid, hooren wij menigmaal zeggen. Hoe kan men verkwikt worden door de voorstellingen van menschelijke ellende en menschelijk jammer, die de kunst op zoo onbarmhartige wijze, getrouw naar de natuur, zonder zich om de

zenuwen van den toeschouwer te bekommeren in beeld brengt? Wat beteekent die drieste ontkenning van alle beproefde regelen der schoonheid, deze brutale, nuchtere werkelijkheid, die dikwijls vragen doet of het bij den schilder ernst of kortswijl is? Wat beteekent deze wilde, bandelooze, onrustige muziek, waarvan men naar huis terugkeert vermoeid als van moeilijke raadsels, voor wier oplossing men zich te vergeefs heeft ingespannen?

Mijne vrienden! Ik denk er niet aan alles te rechtvaardigen of ook maar te verontschuldigen, wat onder den naam van moderne kunst in den schouwburg, op de boekenmarkt, in de kunstmuseums en de concertzalen wordt aangeboden. Ten allen tijde hebben naast de ware profeten de valsche van zich doen hooren, die dan met hun nietswaardig bedrijf ook de echte profeten in een kwaden reuk hebben gebracht. Zoo heeft ook de moderne kunst een zwerm van onechte, onrijpe jongeren in haar gevolg, die onder een valschen naam alleen hun onbekwaamheid en hun reclame-makerij verbergen. Doch daardoor wordt het feit niet onwaar gemaakt, dat onze tijd inderdaad een nieuw lied is beginnen aan te heffen, en dat zich in dit nieuwe lied ook de goddelijke geest van een nieuw tijdperk aankondigt met de Adventsboodschap van een nieuwen heildag, die voor de menschheid daagt.

't Is waar, het vergaat den nieuwen liederen als den nieuwen wijn, waarvan Jezus zegt, dat niemand, die van den ouden proefde, hem wil drinken; de oude, zeggen ze, is beter. Zoo willen ook velen voor de nieuwe liederen de ooren niet openen, want de oude kan men gemakkelijker zingen en ze klinken gemoedelijker. En toch zijn deze oude liederen ook eens nieuw geweest

en toen zij het eerst gezongen werden hadden zij voor de toen-levenden niet zulk een gemoedelijken klank als voor de thans-levenden. Eens brachten ook zij het geluid van den nieuwen tijd, met al de hardheid, de onrust en de ontroering, die de minnaars van oude liederen en de oude lier juist thans in naam van de kunst willen uit den weg gaan. Ja, eerst dan was er jonge kracht en oorspronkelijk leven in het lied, dan eerst bracht de kunst een heilige sprake Gods tot de menschen, als ze eens weer een nieuw lied zongen, een lied der profetie, dat van heiligen toorn over al het lage en kleinzielige van hun tijd, of een lied der hope en van moedig vertrouwen op de vaste burcht, die onze God is, een blijde begroeting van de jonge krachten waarmee God des winters een nieuwe lente voorbereidt.

Wat wilden de dichters der zestiende eeuw, der eeuw, die den nieuwen tijd in zijn schoot gekoesterd heeft, wat wilden zij anders dan de tolken zijn der groote beweging, die de geboorte van een nieuwen tijd aankondigde! Zoo veel bittere hoon en grimmige spot is nog nooit, zoolang de aarde staat, uitgegoten over al wat hol en slecht is als in de dagen toen Hutten de duisterlingen striemde, Sebastiaan Brandt zijn narrenschip bouwde, waarin hij al de dwaasheid van zijn tijd wilde opbergen, waarin de geleerdste en beroemdste man der eeuw, Erasmus van Rotterdam, zijn Lof der Zotheid dichtte en Rabelais, de gewezen monnik, met zijn boek al de liederlijkheid en domheid zijner vroegere genooten het brandmerk opdrukte — voorwaar een nieuw lied, dat het papendom snerpend in de ooren drong.

Wat zou onze hedendaagsche aesthetische wereld zeggen, als ook onze tijd met al zijn gedrochtelijke

dwaasheid en in zijn jammerlijke naaktheid door de dichters eens werd gehekeld en afgestriemd, eens zoo onbarmhartig aan den schandpaal werd geslagen, als in de dagen van den grooten hervormingstijd geschiedde! Wat zouden zij zulk een nieuw lied uitkrijten als onbehoorlijk en onbeschaamd en naar hun oude litaniën terugverlangen, waarbij men zoo gemoedelijk kon blijven dommelen en droomen. En naast de schrijvers en dichters de schilders. Neemt Hans Holbein, die bij de bitterste satiren der dichters zijn afbeeldingen sneed, die zijn tijdgenooten door den Dood ten doodendans laat opspelen, en onverbiddelijk recht spreekt over allen, die godvergeten hun leven verbeuzelen en verbrassen, over heerschzuchtige vorsten en huichelende priesters. Neemt Michel Angelo, den titan, naast wien de hoogstgevierden onzer kunsttentoonstellingen nauwelijks dwergen kunnen genoemd worden, hoe heeft zijn groote, edele ziel geworsteld in geweldige, diepe smart om den nood van zijn volk en vaderland, dat onder den dubbelen druk van kerkelijk en wereldsch despotisme zuchtte; hoe heeft zijn republikeinsch gemoed zijn bitteren rouw over de verloren idealen zijns volks gebeeldhouwd in de gestalte van den Nacht, die slaapt en niet gewekt wil worden, en zich gelukkig prijst van steen te zijn, wijl schande rondwaart en ellende!

Of ligt deze tijd te ver van u af, om in den genius der kunst den polsslag te kunnen voelen van alles wat een zoekende en worstelende tijd innerlijk beweegt — wel, denkt dan aan Schiller, die immers op de salontafels gevonden en in onze meisjesscholen gelezen wordt. Niet met de liederen, waarin de dichter zijne Minna en zijne Emma, en hoe ze allen heeten mogen, heeft ver-

heerlijkt, niet met de liederen van smachtende min en smeltend verlangen heeft Schiller zich een plaats in het volkshart veroverd, maar alleen met zijn vlammend protest tegen de onnatuur van het gezelschapsleven, dat den eerlijken man brandmerkt en den gladden schurk inhaalt, met zijn opkomen voor 's menschen recht om zichzelf te zijn, zijn handhaven van het recht der persoonlijkheid. De dichtwerken van een Schiller en Lessing hebben onsterfelijke waarde en wijding, omdat ze uit het sociale leven van hun tijd zijn geboren, en aan den socialen strijd hunner dagen, zooals zij dien kenden, op welsprekende wijze uiting gaven; omdat zij opkwamen voor de zaak der onderdrukten tegen hun verdrukkers, voor die des rechts tegen het door conventie en traditie geheiligde onrecht. Een nieuw lied hebben zij hunnen tijd voorgezongen, niet het oude van 't gezag bij de gratie Gods, van de machtigen en grooten der wereld, maar het nieuwe lied van den mensch en zijn eeuwige rechten.

Waar is dan nu de geestelijke erflating onzer groote dichters te zoeken: bij hen die angstvallig alles van het gebied der kunst willen bannen, wat op eenigerlei manier 's menschen diepste wezen kan opschrikken en omwoelen en hem dwingen kan zich te bezinnen omtrent de groote vragen van onzen tijd, of bij hen, die den moed hebben een nieuw lied aan te stemmen, ook al mag het rijk aan dissonanten zijn; een lied van 's levens nachtzijde, van den honger en de ellende, van gebrek lijdende wezens, van den nood wiens geweld alle edeler gevoelens en de eer zelfs vermoordt? Wie zijn de echte jongeren van de groote heroën onzer kunst: de schilders met hun mooie prentjes voor de salons en de kunsthallen der liefhebbers, hoofsche verheerlijking van vorstenmacht of vorsten-

gunst, of zij die der eeuw een spiegel voorhouden, waarin zij al de moeiten en gevaren, al het smartvolle lijden, dat onder het vernis onzer beschaving verborgen ligt, kan aanschouwen, maar ook de volkskracht, onvermoeid scheppend en arbeidend, waarop heel die beschaving rust?

Onze kunst was een groote leugen geworden. Zij hield zich bezig met menschen buiten de werkelijkheid in een leven dat niet de werkelijkheid was. Zij arbeidde voor menschen, die genot zochten en te midden van hun genot niet wilden herinnerd worden aan het storend feit, dat er in de wereld nog iets anders is dan genot. De schrijvers en schilders beeldden de menschen en het leven uit overeenkomstig de behoeften dezer genotzucht, en dat noemden zij dan, met een ergerlijk misbruik der taal: idealiseeren. Zoo zeer had deze leugen om zich gegrepen dat iemand, die leeft in een wereld door hem zelf geschapen, een nachtwandelaar in droomzwangere maneschijn, onpractisch en onbruikbaar op de aarde, een idealist wordt genoemd. Zoo hoog steeg de dwaasheid dezer misduide en misbruikte kunst, dat men zonder blikken of blozen van een onbestaanbaren mensch, een onmogelijke gebeurtenis zeide: Zulke menschen bestaan alleen in romans en zulke dingen gebeuren alleen op het tooneel. En toch werden deze romans niet maar gelezen, doch verslonden, en de toeschouwers bedwelmden zich door de vertooningen van het schouwtooneel, welks planken, die de wereld moesten verbeelden, tot een vertooning van hoogere goochelkunst werden verlaagd.

Steeds enger en kleiner werd de kring der gedachten, waarin deze kunst zich bewoog, steeds lager het peil waartoe deze kunst zonk. Want zij had niets groots te

zeggen, zij durfde niet een greep doen in het volle menschenleven, bang om van haar vermeende ideale hoogte af te dalen en met de werkelijkheld in aanraking te komen. En ten laatste wist ze maar twee dingen in eindelooze, vermoeiende herhaling in kunstvorm uit te beelden: de ééne groote vraag, of twee menschen die elkander liefhebben, ook met elkaar trouwen, en de andere vraag, hoe schrijvers en dichters elkaar de loef zouden afsteken in klinkende en wijdluchte verheerlijking van de macht en den sabel.

Zullen wij dan God niet danken, dat hij onzen dichters een nieuw lied in de ziel heeft gegeven, al is dat lied, vooreerst nog een geweldige boetezang; dat hij een nieuwe kunst deed geboren worden, schoon zij in het haren kleed van den woestijnprediker moge optreden; een Adventslied toch, en Adventskunst! En al had deze moderne kunst niet anders gedaan, dan dat zij de waarheid van het werkelijke leven deed optreden tegenover de onwaarheid, die onder de firma der kunst de menschen liet indommelen in zelfgenoegzaamheid en zelfbedrog; al had zij enkel den sluier vaneengereten, waaronder ons geslacht is schuilgegaan, om juist die dingen uit het werkelijke leven niet te zien, die het zoo noodig had te zien, reeds dan ware deze kunst waard er voor te danken; zij ware een teeken, dat God nog niet heeft opgehouden tot ons en onzen tijd te spreken. Maar deze kunst heeft toch reeds meer gedaan en zij geeft de belofte van nog grootere dingen. Zij heeft de menschheid van heden in het geweten gegrepen; zij heeft haar de vragen voorgehouden, die den modernen mensch, den mensch met zijn dubbelhartigheid en met zijn dubbele wereldbeschouwing kwellen. Zij heeft ze ons voorgehouden, als

vragen, die ons zoowel in ons maatschappelijk als in ons geestelijk leven ter oplossing zijn gegeven. En vragen juist te stellen, en onverholen tot haar oplossing op te roepen, dat is meer dan een dichterlijke beantwoording van die vragen te geven, en een gekunstelde oplossing van te voren op te stellen. Want niet de kunst, maar het leven is ten slotte bij machte der met zich zelf in onvrede levende wereld den vrede, der vermoeide menschheid nieuwe levenskracht en nieuwen levensmoed te geven. Wij zelven, een ieder op zijn eigen plaats, zijn door God geroepen, kunstenaars te worden, aan wie is opgedragen een nieuwen tempel voor zijnen geest te bouwen, het leven in zijnen dienst nieuwen glans en nieuwe wijding te geven. Maar bij dezen arbeid heeft God ons kunstenaars toegezonden, opdat hun kunst ons bij onzen arbeid geleide, opdat in hun werk ons werk zich afspiegele, opdat wij in het beeld dat zij er van scheppen ons eigen verlangen en worstelen leeren verstaan. En wanneer ons werk tevens het werk van heel het volk is, waarin wij wortelen, en welks levenskracht ons voedsel is, dan moet deze kunst, de moderne kunst van onzen tijd, ook met noodwendigheid sociale kunst zijn; zij moet het oude lied van wat den enkelen mensch beweegt en door den enkelen mensch kan gevoeld worden, verwisselen met een nieuw lied van wat allen beweegt en wat allen kunnen gevoelen, van wat de maatschappij in verband met heel het volksleven beroert. En dit is de Adventsgroet der moderne kunst; zij kent eigenlijk geen anderen mensch meer dan den socialen mensch, den mensch die, als kind van zijn tijd, binnen den kring van dien tijd gebannen maar ook door zijn kracht gedragen wordt; wiens fouten en gebreken heel de maatschappij met hun vloek bela-

den, maar die van dezen vloek ook alleen door een maatschappelijke wedergeboorte kan verlost worden.

Eene kunst nu, die aan het volksleven ontsproten is, kan en moet ook weder een kunst voor heel het volk worden. 't Geldt wel is waar nog als een groote ketterij, dat ook de massa des volks zou bestemd zijn deel aan de kunst te hebben; dat ieder mensch, als geboren kunstenaar, zou bij machte zijn de werking, die een echt kunstwerk op het menschelijk gemoed uitoefent, te verstaan en te waardeeren. Maar het tegendeel is veeleer een ketterij, een lastering van den genius der kunst en van zijn goddelijke zending. De grootste geesten op het gebied der kunst hebben altijd voor allen, voor de menschheid, gearbeid, en zij hebben zich ook voor allen verstaanbaar weten te maken. Alleen de kleinen en de kleinsten, de beunhazen en kramers op het gebied der kunst, hebben er zich mede tevreden gesteld de kleine kringen en klieken toe te behooren, die zich er op beroemen een bijzonder orgaan voor kunst te bezitten.

Ook in dit opzicht verneem ik een Advents-boodschap in onzen tijd. In groote scharen trekt het volk, trekt de arbeidersstand naar de zalen, die de beste kunstscheppingen toegankelijk stellen, zoodra deze zalen maar voor hen geopend zijn. Uit vele groote steden aan deze en aan gindsche zijde van den Oceaan, waar hier en daar den menschen, zij 't dan ook niet zonder schroom, de toegang tot de werken en uitvoeringen der kunst ontsloten is, komen de allerbeste berichten over den uitslag dezer proefnemingen. Ja, mannen die hier recht van spreken hebben, verzekeren zelfs, dat de arbeiders op beschamende wijze hongeren naar kunst, dat hun begrip van kunst en hun oordeel

beschamend waar en juist is in vergelijking met dat van gezelschapskringen, die dikwijls met zoo domme voornaamheid op het volk en zijn geestelijk leven nederzien.

O, indien ons volk maar eens weer nieuwe liederen leerde zingen! Indien we 't maar als onzen plicht inzagen, den goddelijken aanleg, dien de mensch in zijn gevoel voor het schoone ontvangen heeft, in allen te kweeken en te behoeden, hoe spoedig zouden verleerd en vergeten zijn de oude liederen, die nog zoo vaak de menschenzielen bederven en vergiftigen, bezinksel eener liederlijkheid en lichtzinnigheid, die, helaas, uit de kringen van zondigen lediggang ook naar het volk zijn afgedaald! Liederen uit het veelbewogen leven onzer dagen geboren, al de groote gedachten van onzen tijd, zijn worstelen om vrijheid en gemeenschapszin bezingend; kunstwerken, waarin het eeuwig-menschelijke in zijn groote, goddelijke kracht, ook in zijn groot en goddelijk lijden, vertolkt werd, zij zouden, had het volk er maar eerst eens hartig van geproefd, weldra den smaak voor 't zoutelooze en gemeene verdringen; zij zouden den volksgeest vernieuwen en verdiepen, zoodat ook de goddelijke grondtoon van alle leven weer voor hoofd en hart verstaanbaar zou worden. En de adventsliederen, de boetzangen en klaagliederen zouden straks overgaan in hoogklinkende zegezangen, blijde kerstliederen, een jubelzang van al wat hoog en heerlijk het menschenhart kan verrukken, van menschenvrede op aarde door menschenliefde der wereld gewaarborgd.

Nu, wij moeten met den Adventstijd ons tevreden stellen; ook deze is Gods tijd. Hij heeft des kunstenaars-oog geopend en het hart des kunstenaars aangeraakt, zoodat het weder doordringt tot 's levens diepten, waar

de wortelen van alle echt leven liggen en ook alle ware levens-idealen voorhanden zijn. Wel ziet het er in die diepten nog droevig uit. Maar beter, duizendmaal beter is het dit droevige te zien, dan er maar overheen te kijken. En wanneer allen eerst maar zien, wat de genius der kunst uit deze diepten aan het licht brengt, dan zal ook het nieuwe lied lustig en eendrachtig door allen worden aangestemd, het lied door God ons op de lippen, in het hart gelegd!

IX.

Sociale Religie.

Het is tijd, dat het oordeel beginne van het huis Gods.

1 Petr. 4 : 16.

Nieuw leven is in de wetenschap en in de kunst ontwaakt, en dat nieuwe leven brengt de belofte mede van een nieuwen zegen voor ons geslacht; want deze wetenschap en kunst der ten einde neigende eeuw zijn vervuld met een nieuwen geest; met den socialen geest, het ernstig streven om het leven niet in stukken en brokken, maar als een geheel op te vatten en te verstaan. Maar wanneer dan op dit zoogenaamd wereldlijk gebied zich overal Adventsteekenen vertoonen, treffen wij dezelfde teekenen dan ook dáár aan, waar wij in 't bijzonder gewoon zijn de kiemen voor het toekomstig leven der menschheid te zoeken, in de religie zelf? Ook de godsdienst immers kent zijne tijden van inzinking en van nieuwe verheffing; tijden waarin oude tempels en altaren ineenstorten, en andere waarin de menschenharten door een nieuwen honger en dorst naar gerechtigheid gekweld worden; waarin Gods zonne als van nieuws opgaat in de geesten, om met licht en klaarheid te bestralen hen,

die wonen in het duister en in de schaduwen des doods.

In welken tijd leven wij dan nu? Klinkt ook uit onze kerken een blijde Advents-boodschap de wereld door, of blijft ons niets anders over dan binnen hare muren klaagzangen aan te heffen en rouwkleederen aan te leggen?

Mijne vrienden! Vóór dat de lichamelijke spijs als voedende kracht door ons hartebloed wordt opgenomen, om van daar door heel ons lichaam te worden gedreven, moet zij groote veranderingen ondergaan, en daarvoor is niet alleen tijd noodig, maar ook de werkzaamheid onzer organen. Zoo wordt ook de geestelijke voedingskracht eerst later in het gemoedsleven der menschen opgenomen, om van daar uit als een vroom geloof heel het organisme des geestelijken levens te doordringen. De nieuwe gedachten, de nieuwe levenskracht, die wetenschap en kunst der menschheid bereiden, moeten eerst in een nieuwe godsdienstige wereldbeschouwing omgezet, er moet eerst een godsdienstig geloof uit worden gevormd, vóór dat er een vernieuwing des religieuzen levens in hoofd en leden kan plaats hebben. Zoo was in de oude beschaving de omkeer in het geestelijk leven lang voorbereid, voor hij in het Christendom zijn innigste en vroomste en meest ware uitdrukking vond. Zoo was ook op het einde der middeneeuwen de wedergeboorte van wetenschap en kunst der godsdienstige wedergeboorte vooraf gegaan, en daarom behoeft het ons niet te verwonderen dat ook in onzen tijd het Adventslicht binnen andere geestelijke kringen klaarder en duidelijker straalt, dan wij in het religieuze leven van onzen tijd kunnen waarnemen. En toch is het Adventslicht ook hier te ontdekken. Laat maar eerst de nevelen op-

trekken, die thans nog op de aarde rusten, en weer zal een nieuwe geloofszon voor de menschheid opgaan, een nieuwe Kerstdag zal op de aarde worden gevierd in de heerlijkheid van het stralende hemelsche licht.

Welke zijn dan die nevelen? Waardoor wordt den mensch van onzen tijd de vreugde der religie geroofd, waardoor boet hij in de levenskracht van zijn geloof? Zijn de geloofsstellingen der kerk er schuldig aan, die in strijd zijn met onze hedendaagsche geestelijke ontwikkeling? Of de kerkelijke gebruiken, uit een oud verleden tot ons gekomen en niet meer passend bij ons moderne levensbewustzijn?

Ik weet, mijne vrienden, dat de meening wijd verbreid is, als zou de godsdienst een nieuwe opstanding vieren door de omsmelting der kerkelijke leerstellingen in den geest van het moderne denken, of indien de kerkelijke gebruiken door anderen wierden vervangen of geheel en al wierden opgeruimd; dan zouden, zegt men, de menschen, die thans vreemd, ja vijandig tegenover den godsdienst staan, weer voor de religie gewonnen worden. Deze meening is echter een dwaling. Zullen menschen, die om de eene of andere reden hun vaderland den rug toekeeren, in het land worden gehouden, doordat wij nieuwe geschiedboeken in plaats der oude stellen? Of zal de tegenzin van vele mannen tegen het huwelijk worden weggenomen, indien maar de bruilofstgebruiken en de huwelijkssymbolen afgeschaft of door andere vervangen worden?

Wij dulden tegenwoordig toch overal oudheden, ook al vertegenwoordigen zij allerlei dwaling en wat in tegenspraak met ons denken is; wij onderhouden ze en bestudeeren ze met veel zorg, ten koste van veel tijd en

geld. Waarom zouden dan de kerkelijke oudheden op eens een uitzondering maken, zoodat de religie eerst zou kunnen bloeien, wanneer ze stukgeslagen of de gedachten der menschen er althans zooveel mogelijk van los gemaakt zijn? Neen, het zijn niet de oudheden, noch de bijbelsche noch de kerkelijke, die thans tusschen de menschen en het religieus geloof staan en hen er van vervreemden. Integendeel, evenals de sphinxen en hiëroglyphen van Egypte in den modernen mensch den lust wakker roepen om het oude sagenland aan den Nijl te bezoeken, zoo hebben de wonderverhalen van Oud en Nieuw Testament, de mis in de katholieke kathedralen en de avondmaalsviering eener protestantsche gemeente, ook heden nog een zonderlinge bekoring voor gemoederen, die voor religieuze indrukken vatbaar zijn, ook al is hun taal en gedaante even weinig modern als de kleederdracht der tijden en volkeren, waaruit ze tot ons komen.

Neen, noch door oude overleveringen en symbolen te conserveeren, noch door ze prijs te geven en te vernielen, kunnen wij het godsdienstig leven zijn Advent bereiden. Jezus is ook niet begonnen met de leer en de godsdienstgebruiken te veranderen; hij is begonnen met de *menschen*. Ze zouden veranderen, in den grond veranderen, wanneer de menschen zelven veranderden van zin. Waarin die zinsverandering zou bestaan is gemakkelijk te zeggen: Jezus verlangde, dat de menschen van zijn tijd hun kerkelijken zin zouden veranderen in een vromen zin; *kerkelijk* waren ze, *vroom* moesten ze worden, dat was de diepgaande, radicale verandering, waarmee Jezus het aanbreken van een nieuwen tijd aankondigde; daarvan hangt ook heden nog of liever daarvan hangt ook heden

weder het zijn of niet-zijn van het Christendom in de toekomst af.

Wij kunnen het ons niet duidelijk genoeg voor den geest roepen dat vroomheid en kerkelijkheid niet dezelfden zijn, dat men zeer kerkelijk kan zijn zonder vroom te wezen en ook zeer onkerkelijk en tegelijkertijd zeer vroom kan zijn. De Farizeërs toch, door Jezus als geveinsden aan de kaak gesteld, waren bij uitstek kerkelijk gezind. Al hun denken en streven ging voortdurend uit naar alles wat de kerk hunner dagen, de synagoge, als het kenteeken van kerkelijken zin had geijkt. En terwijl zij dit deden waren zij niet huichelaars in dien zin, dat zij zelven aan deze dingen geen waarde hechtten, dat zij er voor ijverden alleen voor eigen zaak en om eigen voordeel. Lieden van dat slag mogen er onder hen geweest zijn, maar allen, of ook het meerendeel hunner was zoo niet. Neen, zij maakten ernst, diepen ernst met deze dingen. Zij zagen toe op zichzelven en anderen, opdat geen tittel of jota van deze kerkelijkheid veronachtzaamd, geen offer, geen gebed, geen aalmoes wierd nagelaten. Toch noemt Jezus hen geveinsden, en zij waren het ook naar den dieperen zin des woords. Voor God en zichzelven waren zij eigenlijk niet dan tooneelspelers; hun godsdienst was een goed ingestudeerde en van buiten geleerde rol, zonder dat zij zich bewust werden van het groote bedrog, dat zij daarbij pleegden. Zij meenden dat hun menschenwaarde er van afhing dat zij geloofden wat hun theologische leeraars hadden geloofd en leefden zooals de wetten hunner school voorschreven, zonder te bemerken, dat hun innerlijk leven, hun eigenlijk willen en gevoelen een geheel andere richting uitging dan uit hun uiterlijk gedrag viel af te leiden.

Nu, in onze dagen maakt men het zich ten aanzien zijner kerkelijkheid nog gemakkelijker dan indertijd de Phariseërs met de hunne. Zij namen het althans zwaar op, zij pijnigden zich af om hun gedrag eerlijk in te richten naar hun leer. Tegenwoordig roemt men reeds den kerkelijken zin eener stad, ja, noemt men haar een „herberg der kerken," als zij een voldoend aantal kerken bouwt en de dienaars der kerk geëerd en ruim onderhouden worden. Een huis geldt voor christelijk, wanneer de echtgenooten kerkelijk getrouwd, hun kinderen gedoopt en bevestigd zijn. Ziet men dan nog eenige leden van dat gezin nu en dan 's Zondags in de kerk, luisteren ze zelfs aandachtig naar de preek, worden zij er door gesticht en weten ze er thuis van te vertellen, dan zijn wij geneigd hen voor goede en vrome christenen aan te zien, hen anderen tot een voorbeeld te stellen en te wenschen dat allen mochten wezen als zij. Wij predikers althans laten ons door deze kerkelijkheid licht om den tuin leiden, vooral wanneer zij onze persoon, onze kerkelijke richting, onze manier om de religieuze vragen te behandelen tot haar middenpunt maakt. Wij komen er zoo gemakkelijk toe onze aanhangers, reeds omdat zij onze aanhangers zijn voor betere menschen te houden; hen, omdat zij bij ons ter kerk komen, den bijbel verklaren zooals we het hun geleerd hebben, met een anderen maatstaf dan andere menschen te meten. En toch — men kan levendig belang stellen in allerlei religieuze vragen, ijverig zich er mee bezig houden, ja, wij kunnen den godsdienst tot de hoogste en belangrijkste aangelegenheid van ons leven maken, zonder werkelijk vroom te zijn. Een zelfzuchtig gemoed trekt alles, wat er door wordt aange-

raakt, binnen den kring zijner zelfzucht. Voor den zelfzuchtigen mensch bestaat God enkel om zijnentwille, om voor hem persoonlijk de steenen, die hem hinderlijk zijn, uit den weg te ruimen, om hem de smarten waaronder het lieve ik te lijden heeft, te besparen of ze te verzachten, bovenal, om zijne arme ziel in het doodsgevaar te redden en haar 't vooruitzicht op een eeuwig zalig leven te geven. En deze zelfzuchtige religie is de grootste en gevaarlijkste vijand der vroomheid. Zij is onderworpen en berustend, bereid om alles te doen en alles te gelooven, wat van haar verlangd wordt, zoolang dit ééne maar niet van haar wordt geeischt: het offer der eigenliefde, overwinning der zelfzucht. En wederom — zij is zoo veeleischend en onverzadelijk in haar geloof, dat God verleden en toekomst aan haar wenschen ondergeschikt maken, hemel en aarde bepaaldelijk voor haar moet inrichten en regeeren, dat zij God vaarwel zegt, als hij der menschen wil niet doet. Deze zelfzuchtige religie verderft de predikers, die zij met haar vleierijen en liefkozingen naar haar hand poogt te zetten, opdat zij der menschen begeerlijkheid te gemoet komen en als hun middelaars bij God optreden. Zij verderft ook de anderen, die zich een ambtelijk attest laten uitreiken, dat zij met hun zelfzucht op den goeden weg zijn en er Gods genade mede zijn deelachtig geworden.

Mijne vrienden! Ik zie in de ontzettende vervreemding des volks van de kerk in de eerste plaats een oordeel over de kerk, dat zij met deze zelfzucht gemeene zaak heeft gemaakt, haar uitgebuit en kunstmatig gekweekt heeft, inplaats van den strijd er tegen tot haar heiligsten plicht te maken en de menschen van haar tot God te

bekeeren. Het oordeel is onloochenbaar; het gaat over allen, die er onder vallen of zij den bijbel in den trant der overlevering of naar de grondregelen der moderne kritische wetenschap trachten te verklaren. Maar het oordeel is rechtvaardig, want grooter onrecht kunnen de arbeiders in den wijngaard niet plegen, dan wanneer zij den heer des wijnbergs zijn vruchten ontstelen om er zich zelven mee te verrijken. Zeker, de kerk en haar dienaars varen er het best bij, wanneer de kerkelijkheid onder de menschen in eere is en in bloei staat. Dan stijgt zij in aanzien, dan wint zij in invloed en macht, maar het geschiedt ten koste der vroomheid, der liefde tot God en de menschen; ten koste van de oprechtheid en louterheid der liefde, die toch alleen 's menschen waarde voor God en menschen bepaalt. Want in dezelfde mate, waarin de kerk haar eigen eer en eigen voordeel zoekt, leidt zij de menschen van God af en van hun eeuwige bestemming. Daarom lees ik al de bittere uitvallen tegen de kerk en hare dienaren, waarin de litteratuur tegenwoordig zoo rijk is, zonder wrevel tegen hen van wie ze komen; ik lees ze als boetpredikatiën met een diep gevoel van beschaming, dat deze uitvallen zoo goeden grond hebben; bijwijlen denk ik zelfs: indien het bekend ware, hoe het er in onze kerk in werkelijkheid uitziet, dan zouden deze uitvallen nog bitterder zijn. Ook al wilde ik dezen of genen, of al wilde ik mijzelven van deze schuld vrijspreken, wat ik waarlijk niet doe, toch zou ik allen, en mijzelven het meest, onder dit strafgericht buigen, want als onze aller schuld zal blijken, dat wij tegen dit verderf niet krachtig genoeg zijn opgetreden, het niet beslister en rondborstiger hebben bestreden. Door sommige maatschappelijke kringen gaat

tegenwoordig zonder twijfel een kerkelijke strooming; maar zij maakt op mij geen verkwikkenden indruk, zoolang ik niet zie dat de kerk zelve zich vernieuwt en zich opmaakt om alle kerkelijke zelfzucht van zich te doen en zich met den geest der ware vroomheid te doordringen. Integendeel, ik vrees dat deze kerkelijke strooming juist de kerk ten prooi zal maken van hen, die het meest tegen deze vernieuwing gekant zijn en haar willen in dienst stellen van hun eigen aardsche en zelfzuchtige belangen.

Zie, daarom spreek ik van een Advents-verwachting, ook met het oog op het religieuze leven van onzen tijd, omdat wat tegenwoordig met verval wordt bedreigd, niet de vroomheid maar de kerkelijkheid is. Ja, ineenstorten moet deze kerkelijkheid die, ondanks haar vertoon van onbaatzuchtigheid, zoo kleinzielig, enghartig, zelfzuchtig is; ineenstorten moet zij, zal verheven, ruime, humane vroomheid, zal sociale religie en sociaal geloof intocht kunnen houden in de harten der menschen en binnen de wanden der kerk.

Vroomheid is de overgave des harten aan God; is het blijmoedig volbrengen van Zijn wil, voorzoover wij dien kennen en verstaan. Zij is het levendig gevoel van gemeenschap met alle menschen, de dienende liefde jegens allen, ook den geringsten onder de broederen. Waar zij wordt gemist, kan geen kerkelijke zin haar vergoeden of vervangen; in ons eigen hart moeten wij haar koesteren en in ons eigen leven haar waarachtigheid toonen. En wij kunnen haar niet zoo nu en dan beoefenen, want er is geen oogenblik in ons leven, geen arbeid en geen ontspanning, geen vreugde en geen leed, waarbij zij niet heiligend en versterkend ons bezielt.

Indien wij maar eerst deze vroomheid in onze kerken tot haar recht, haar volle recht lieten komen, niet enkel op den Zondag met mooie predikatiën, maar meer nog in de week met een waarlijk vromen handel en wandel, hoe spoedig zouden wij in plaats van haar te vloeken, zegenend haar hand aangrijpen, om met haar en binnen haar te arbeiden aan het hoogste wat den mensch op aarde is te doen gegeven: de menschen te vormen naar het eeuwige ideaal van goddelijke liefde en waarheid! Naast een honger naar weten en een dorst naar kunst, die in de massa der menschen begint zich te openbaren, mogen wij spreken van een honger naar vroomheid, die uit de diepten des volks opkomt. Onwaar is het, dat het volk waant van brood alleen te kunnen leven. Heden, zoo goed als in alle tijden, draagt het in zich het onrustige hart, dat er naar smacht rust te vinden in God. Maar deze God mag in onze dagen niet meer gepredikt worden als den beschermer van eenige lievelingen en bevoorrechte gunstelingen; hij moet, zooals ik eens in een fransch socialistisch tijdschrift las, een democratische God, een God van het volk, een God aller menschen zijn. Maar hoe kan er voor ons, christenen, een andere dan een democratische God zijn, de God van den timmermanszoon uit Nazareth, die in zijnen naam de verstootelingen der maatschappij zich heeft aangetrokken, hun, de vermoeiden en belasten, zijn rust heeft gebracht! Nieuwe, groote dingen bewegen zich in den schoot van 't religieuze leven onzer dagen! Voor de zelfzucht der volkeren had ieder volk zijn nationalen God. Den Joden was God een Jood, den Grieken was hij een Griek. Voor de zelfzucht der standen was God de God van een stand: den ridders een almachtige ridder en den

handwerkers een groote gildemeester. Voor de zelfzucht der individuen is God de God van den enkeling, in 't bijzonder om hem zich bekommerend, hem en zijn bijzondere belangen verzorgend. Nu, zoo heft de nieuwe, sociale geest God ook op een hoogeren troon, geeft hem een heiliger naam, den ouden naam met nieuwe, grooter, rijker beteekenis: Vader der menschen! „Onze Vader die in de hemelen zijt!"

X.

Sociale opvoeding.

Beijvert u te bewaren de eenigheid des geestes door den band des vredes.
Ephes. 4: 3.

Een nieuwe geest is in onze eeuw ontwaakt; dat zien wij bij een blik op de wetenschap, de kunst, de religie van onzen tijd. Het is de sociale geest, de geest der humaniteit, die de eeuwige dwaling, dat de mensch een enkel-wezen zou zijn, heeft openbaar gemaakt, en de eeuwige waarheid, dat wij als leden van één lichaam door één leven bezield en gedragen worden, onder een nieuw licht heeft gebracht. Maar nog zweeft deze geest over de wateren, terwijl de aarde woest en ledig is en duisternis de wateren bedekt. In weinig hoofden maar leeft de sociale gedachte met de klaarheid van wetenschappelijk inzicht, en in nog minder harten leeft zij met de kracht en den moed van een sociale gezindheid en een sociaal handelen. Groot daarentegen is het aantal van hen, in wie de nieuwe geest alleen als een vaag verlangen, een verwarde droom, een onduidelijke voorstelling werkzaam is. Nog grooter evenwel het aan-

tal van hen, die van dezen geest kwaad spreken, wijl zij hem niet begrijpen, die hem den overste der duivelen schelden, terwijl hij toch geest en openbaring Gods is.

En toch hangt ons geluk, ja ons levensbestaan er van af, of deze geest onder ons woning make. Door hem worden wij waarlijk als volk één, en als een eenig volk slechts kunnen wij verder den hoogeren weg der humaniteit vinden, den weg die tot de ware menschheid voert. De wedstrijd des levens toch vindt eerst dan zijn hoogsten prijs, als daarin de een zich heiligt om den ander te dienen, wanneer hij die de eerste is ook de eerste wil zijn om de zwakken te sterken en wie achterbleven voort te helpen. Dagelijks immers zien wij het gebeuren, dat ook het rijkste menschenleven verarmt, van het hoogste standpunt tot het laagste zinkt, dat ook het edelste menschengeluk in vloek verkeert, zoodra de mensch zich afsluit van het groote volks- en menschenleven om in de eenzaamheid van een zelfgenoegzamen hoogmoed zijn leven te versomberen.

Hoe nu zal deze nieuwe geest in de volkskanalen gebracht, hoe zullen zijn eerste uitspruitsels verzorgd en gekweekt worden?

Dat politieke eenheid, eenheid van staatsvorm en wetgeving nog niet een eenig volk schept, behoef ik niet te zeggen. Ook dan blijven in het volksleven allerlei tegenstellingen bestaan, die moeten overwonnen worden. Tegenstellingen waarbij menschen en menschen tegenover elkander staan; waarbij zij in het diepst van hun wezen elkander vreemd blijven, zonder elkander te verstaan, zonder ook aan de mogelijkheid te gelooven dat zij ooit zullen leeren, elkaar te verstaan. Dat zijn de eigenlijke tegenstellingen, waaraan het volksleven lijdt. Om ze te

overwinnen moeten wij nieuwe menschen hebben, een opvoeding, die niet tot enkelingen maar tot sociale wezens hen vormt en zoo een nieuwe beschaving voorbereidt.

Wat wij tegenwoordig sociale opvoeding noemen is in den grond der zaak niet anders dan wat een Pestalozzi en een Fichte reeds met de volksopvoeding beoogden: de vorming en opvoeding tot menschen. Het komt er op aan, eindelijk ernst te maken met de woorden volksopvoeding en volksschool; wij mogen deze woorden niet langer als een zinledige fraze of als een huichelende leugen op de lippen nemen. Wij spreken wel van volksopvoeding en volksscholen, maar wat de werkelijkheid vertoont is juist het tegendeel ervan: wij hebben, hier klassenopvoeding in klassenscholen, en elders confessioneele opvoeding in confessioneele scholen.

Ja, mijne vrienden, in de school en door de school, bestemd om heel het volk te dienen, om zijn geestelijke eenheid en innerlijken samenhang uit te drukken, rukken wij juist het volk uiteen, enten wij op onze kinderen de jammerlijkste smetstof in, de klassenbacil, de heillooze verwarring van het zedelijk oordeel, als behoorde men zichzelf en anderen te beoordeelen, niet naar wat men is, maar naar wat zij bezitten, of liever naar wat de ouders, wat de voorvaderen bezitten of bezaten. Gij weet evengoed als ik, dat in verreweg de meeste gevallen niet de geestelijke aanleg van het kind, niet de overweging, voor welk beroep het neiging of geschiktheid heeft, den doorslag geeft bij het kiezen der school, waarhenen het kind wordt gezonden, doch enkel het fortuin der ouders, alleen de mindere of meerdere maatschappelijke voordeelen en voorrechten, die door het hoogere schoolgeld gekocht worden. Allereerst wordt een school

opgezocht, waarin het kind ook met „zijnsgelijken" samen is; „zijnsgelijken" zijn dan natuurlijk alleen zij, die tot dezelfde klasse behooren; en zoo leert het kind reeds bij zijn eersten schoolgang, of vroeger reeds, de andere kinderen aanzien voor niet „zijnsgelijken." Hoeveel vreemde talen het dan in zijn school ook moge leeren, hoeveel kennis en geleerdheid het zich dan ook moge toeëigenen, de gezichtskring wordt steeds kleiner en beperkter, steeds bekrompener zijn opvatting van het menschelijk leven; en ten laatste verleert het geheel en al met menschen uit andere levenskringen mee te leven, hun denken en voelen te verstaan, in hun lijden en vreugde te deelen. Als het kind dan zijn school heeft doorloopen, leeft het in een afgesloten wereld, waaruit het maar zelden een blik kan werpen in het groote, vrije, alomvattende menschenleven. Op deze wijze verbreken wij voor onze jeugd den samenhang met het volksleven, verstoren wij in haar het beste dat in den mensch is: zijn vermogen om het leven van alle zijden te leeren kennen en in zich op te nemen, om onder de menschen mensch te zijn, en zich aan niets menschelijks vreemd te voelen; terwijl wij voorgeven den mensch te vormen en op te voeden, verstikken wij hem.

Misschien zegt gij: wij kunnen toch niet alle menschen gelijk maken, door hen allen op dezelfde schoolbank te zetten en aan allen hetzelfde onderwijs mee te deelen! — Gelijk maken? Maar dat wenschen wij niet; ik wensch het allerminst. Maar daarom is er toch wel een grondslag voor alle verdere opvoeding, die feitelijk voor allen is en wezen moet. Voor het eene kind is twee maal twee evengoed vier als voor het andere; de zon die ons koestert, de aarde waarop wij leven is dezelfde voor

allen; het land waarin wij wonen, ons aller vaderland; de taal, waarin wij spreken en zingen, ons aller moedertaal. Voeren wij de kinderziel niet op een dwaalspoor, wanneer wij voor haar omsluieren of verduisteren de groote werkelijkheid, dat deze goederen, deze groote en kostbare, aan allen gemeen zijn? Brengen wij het kind niet tot een noodlottigen waan door het diets te maken, dat het op iets bijzonders in de wereld recht heeft, en dat wat het bijzonders in zijn school leert, meer waard is dan al het andere, dat het gemeen heeft met andere menschenkinderen?

Moet er op dien gemeenschappelijken bodem der opvoeding verschil aan den dag komen, dat recht van bestaan heeft, dan moeten het natuurlijke ongelijkheden zijn, niet kunstmatig gekweekte, die de opvoeding behoort in aanmerking te nemen. Het is hier zoo onnatuurlijk mogelijk, dat de begaafde, werkzame, ijverige op kunstmatige wijze wordt ondergehouden, terwijl de bekrompene, vadzige, lichtzinnige even kunstmatig op zijns vaders geldzak wordt getild om ten slotte op den een of anderen gereedstaanden kruiwagen naar een bevoorrechte plaats, misschien wel op een post gevoerd te worden, vanwaar een leidende kracht moet uitgaan. Moet „vrije concurrentie" de leuze zijn, wel, maak dan ernst met dat woord! Geeft allen kinderen des volks in den wedstrijd een gelijken kans; opent hun de mogelijkheid alle krachten en vermogens te ontplooien!

Laat althans in den wedstrijd op geestelijk gebied de laatste beslissing niet aan den geldbuidel!

Ik ken de bedenkingen die bij den eisch eener algemeene, alle standen en klassen des volks omvattende opleiding, worden vernomen. Maar juist in wat daarin

gerechtvaardigd is, wordt een scherp vonnis uitgesproken over de wijze, waarop wij bezig zijn in onzen tijd de volksopvoeding te behartigen.

Voor vele ouders is de gedachte onverdragelijk, dat hun lieveling, die zij als hun oogappel bewaken met al de zorgvuldigheid hunner liefde, bij den omgang met kinderen uit de lagere volksklassen in aanraking zouden komen en zouden besmet worden met de daar maar al te veel voorkomende zedelijke ruwheid en lichamelijke onreinheid. Wij zouden eenvoudig de oogen voor de werkelijkheid moeten toesluiten, wilden wij niet voetstoots erkennen, dat de gunstige uiterlijke levensomstandigheden, die vader en moeder tijd en vermogen laten om hun kinderen alles te doen ten goede komen, wat zorgzame liefde vermag te bedenken, aan de kinderen een schat van innerlijke en uiterlijke levensgoederen meedeelen, wier waarde niet laag is aan te slaan. Maar vast staat het evenzeer, dat zedelijke ruwheid, al is zij misschien eenigszins geparfumeerd, vaak genoeg uit een ouderlijk huis wordt meegenomen, waar men in staat was de kinderen naar de duurste en beste scholen te zenden. Daarentegen komen welvoegelijkheid en echtbeschaafde zin evenzeer als zorgvuldige uiterlijke reinheid dikwijls voor bij kinderen van de eenvoudigste daglooners. Zeker, er is een volkslaag, waar zedelijke en lichamelijke onreinheid, ik zou haast zeggen, epidemisch voorkomen, en daaraan denken de meesten, die tegen een gemeenschappelijke volksopvoeding zulk een weerzin hebben. De kinderen uit dezen volkskring zijn ook werkelijk een gevaar voor de anderen, en in welk eene mate zij het zijn zou ons nog veel duidelijker voor den geest staan, wanneer wij deze kinderen in gezel-

schap der onzen wisten, zoodat de besmetting, die van hen uitgaat, onmiddellijk onszelven kon raken. Maar dit juist zouden wij noodig hebben om der wille van de arme kinderen dezer allerarmsten. Thans stellen wij ons zelven eenvoudig gerust met de gedachte, dat deze kinderen van onze kringen en scholen worden ver gehouden, en voorts laten wij hen aan hun lot over, laten hen ook over aan de honderden en duizenden kinderen die met hen wèl in aanraking komen, in aanraking moeten komen, omdat zij met hen dezelfde scholen bezoeken. Voor onze kinderen, die toch door de gunstiger levensomstandigheden van het ouderlijk huis reeds grooter bescherming tegen verzoeking en verleiding vóór hebben, vreezen wij de verzoeking, en tallooze andere kinderen, die in veel minder gunstige omstandigheden leven, stellen wij zonder er ons om te bekommeren, aan de verzoeking bloot. Is ergerlijker zelfzucht denkbaar? Is het niet jammerlijke struisvogelpolitiek, dat wij niet willen zien hoeveel ellende en verderf in ons volk heerscht? 't Zou ons zulk een heilzame schrik zijn, indien wij ze eens onverhoeds vlak voor ons zagen staan; een heilzame schrik, die misschien de harten en geesten zou kunnen doen ontwaken. 't Zou waarlijk voor onze kinderen, die weldoorvoed naar school gaan, een zegen wezen, indien zij 't dag aan dag van nabij aanschouwden, dat er ook kinderen zijn, die hongerig ter school komen; kinderen die met hun teedere krachten reeds uren lang in den vroegen morgen of in den voorafgaanden laten avond hebben moeten arbeiden, terwijl onze kinderen hun rust konden vinden. Voor ons allen zou 't een onberekenbare zegen zijn, indien wij door onze kinderen, en ter wille van arme kinderen gedrongen werden, eens wat nauw-

keuriger kennis te nemen van de levensomstandigheden waaronder de groote menigte van de kinderen onzes volks opgroeit. Zulk een echte en ware volksschool zou niet alleen voor de kinderen een sociaal opvoedingsgesticht zijn, maar 't misschien ook, in hooger mate, worden voor de groote menschen.

Zooals de tegenstelling der klassen onze volksopvoeding in den grond bederft, doen ook de confessioneele tegenstellingen het niet minder. Volksopvoeding, sociale opvoeding is in confessioneele scholen even zeer onmogelijk als in klasse- en standsscholen. Daarbij denk ik er echter niet aan dat confessioneele verschillen door de onderwijzers uit de wereld gebannen en dat alle menschen tot eene en dezelfde godsdienstige meening zouden kunnen gebracht worden. De verscheidenheid op dit gebied heeft niet alleen haar geschiedkundige oorzaken; zij komt ook overeen met de verschillende eischen, die de menschen overeenkomstig hun persoonlijke behoeften aan het religieuze leven en de godsdienstige vereeniging stellen. De natuurlijke verscheidenheden, die in het volksleven bestaan, worden in de veelvormigheid van kerkelijke beschouwingen en richtingen weerspiegeld, en wanneer nu en dan de wensch wordt vernomen, dat alle confessioneele richtingen in één kerk mochten vereenigd worden, dan komt hij voort uit de miskenning der natuur van het religieuze leven en voelen.

Maar niet meer natuur, veeleer gruwelijke onnatuur is het, dat deze religieuze verscheidenheid nu de eenheid van het volksleven, de innerlijke, geestelijke eenheid van het volksleven, verscheurt en er toe zou leiden, dat men elkaar in wat tot het heiligst levensgebied behoort minacht en veroordeelt. De beşchaving in haar geheel,

al ons weten en kennen moge zijn verschillende takken hebben, er is toch iets gemeenschappelijks, dat aan het bijzondere eerst zijn waarde verleent. Met den godsdienst is het niet anders. Zijn Christenen en Joden dan Christenen en Joden vóór ze menschen zijn? vraagt Lessing.

Wat Joden en Christenen, katholieken en protestanten in hun godsdienst zoeken en vinden: de zielegemeenschap met God, de kracht des geloofs op de kronkelwegen des levens, de heiliging en wijding der liefde, dat is toch oneindig veel meer dan al de afzonderlijke wegen, waarlangs elk op zijne wijze dat doel tracht te bereiken. Laat dan de menschen vrijelijk hun weg kiezen en bewandelen op eigen verantwoordelijkheid, maar laat hen niet in den waan, dat de verschilleude wegen ook verschillende doeleinden beteekenen, als voerde de eene weg ten leven, de andere ten verderve, de eene tot het licht en de waarheid, de andere tot nachtelijke donkerheid en dwaling. En dezen waan voeden wij stelselmatig, wanneer wij hem reeds in de school binnenleiden; als wij de jonge zielen er aan gewennen, om hen, die een andere belijdenis zijn toegedaan, voor menschen van een andere soort aan te zien en als wij de kinderen, in stee van hen te voeden met wat één is in alle religie, vullen met wat de menschen van elkaar scheidt.

Om de eenheid der school te waarborgen wordt, zooals bekend is, de raad gegeven, den godsdienst eenvoudig uit het schoolonderwijs te bannen en hem geheel en al aan de kerk over te laten. Maar zoolang de godsdienst met de geschiedenis der menschheid ten engste is saamgewassen, zoolang de mensch een ideaal heeft, dat aan zijn leven wijding en kracht moet geven, zoolang beteekent ook verbanning van het godsdienstig element uit de

school een wezenlijke verminking van de taak, die zij heeft te volbrengen, een afbinden van haar geestelijke slagaderen. Het volk heeft er een onvervreemdbaar recht op, dat in de inrichting voor onderwijs en opvoeding ook de religie, die immers een wezenlijk element in het volksleven uitmaakt, zonder welke zijn eigen geestontwikkeling een boek zou zijn met zeven zegelen gesloten, onder zijn bereik worde gelaten.

Maar dan ook de religie, niet de confessie, niet het dogma; althans niet voor zoover de verschillende kerken er nog met elkaar over strijden en er door verdeeld zijn. Wat in de diepte der menschenziel leeft en zich beweegt, wat ons te gemoet klinkt uit de vrome liederen en psalmen der Hebreën en evenzoo uit de hymnen der Indische Veda's, zoowel uit den liefde-arbeid en de geloofsdaden der katholieke middeneeuwen als uit de geestelijke worstelingen en den denkarbeid der protestansche wetenschap, het zoeken en tasten naar wat Eeuwig, het verlangen naar wat Goddelijk is, wat ons verheft; kortom het eeuwig-menschelijke in de religie, dat behoort der school, dat behoort het volk als geheel toe.

Ook dat is sociale opvoeding in den hoogsten zin en in edelen stijl, dat onze kinderen aan eenen Vader in den hemel gelooven en een Vader in den hemel leeren liefhebben, die zich aan geen zijner menschenkinderen onder alle volkeren der aarde onbetuigd heeft gelaten; die allen van zijn geest en leven heeft toebedeeld, en zich lof heeft bereid uit de menigvuldige tongen en talen die zijne eer bezingen en zijne heerlijkheid prijzen.

En als dan een kerk, wat naam zij moge dragen, dezen heerlijken samenklank van alle vrome melodieën der menschenharten meent te moeten verstoren, om haar

kerktaal voor de echte sprake Gods uit te geven, dan kunnen wij haar in vrede laten doen, wat zij niet kan laten. De eenigheid des geestes, waaraan 's volks ziel zich het jonge leven verwarmt en verkwikt, zal krachtiger levenswortelen slaan dan al de zaadkorrelen van tweedracht, die de kerken daarna zullen willen uitzaaien.

Mijne vrienden! Misschien vraagt gij bij uzelven, of het schoone droombeelden zijn, waarvan ik u heden vertel, en of ik zelf geloof aan de werkelijkheid van wat ik u predik. Nu, niet alleen geloof ik aan de verwerkelijking ervan, maar reeds verneem ik den machtigen adventsroep, die den vreugdedag verkondigt. De genius der eeuw, de nieuwe sociale geest van onzen tijd, die in de wetenschap, de kunst, de religie zich alreeds heeft aangekondigd, hij zal ook in onze scholen zijn intocht houden. Want hier kan hij voor den komenden Christusgeest den weg bereiden, voor een nieuwen tijd opvoeden een nieuw geslacht!

XI.

Armoede en rijkdom.

> Gelijk een mensch, die buiten 's lands reizende, zijne dienstknechten riep, en gaf hun zijne goederen over. En den eenen gaf hij vijf talenten, en den anderen twee, en den derden een, een iegelijk naar zijn vermogen, en verreisde terstond.
>
> Matth. 25 : 14, 15.

Zeker houden wij hen voor lichtzinnige menschen, die er zich in 't geheel niet over bekommeren hoe hun debet en credit tegenover elkaar staat, die maar bij den dag, van de hand in den tand leven, en misschien aan hun lichtzinnigheid nog een vromen schijn geven, door op het geloof een beroep te doen, dat hun verbiedt voor den dag van morgen te zorgen. Ik weet wel, dat er eene onbezorgdheid mogelijk is ook te midden van de moeiten en zorgen des levens: de onbezorgdheid van het goede geweten en de trouwe plichtsbetrachting, die zeggen kan: ik heb het mijne gedaan, ik heb trouw vervuld wat mijn dagtaak was, nu kan ik al het andere aan God overlaten, want hooger eisch stelt God niet aan zijn huisbewaarder, dan dat hij trouw bevonden

worde. Maar deze onbezorgdheid is juist het tegendeel van eene lichtzinnigheid, die zich om de eischen van het aardsche leven niet bekommert. Zij is veeleer het loon van den hoogsten zedelijken ernst, die in trouw aan het geweten naar zelfopvoeding deed streven. Hij slechts heeft het recht zijne bekommernissen op God te werpen, die met alle krachten het zijne heeft gedaan. Daarom mogen wij in onze kerken de harten alleen daardoor boven de aardsche zorgen verheffen, dat wij de menschen leeren ten aanzien van alle levenseischen in elk opzicht hun plichten na te komen.

Daarom is de vraag betreffende het aardsch bezit, betreffende het mijn en dijn, toch eigenlijk een vraag die de vroomheid raakt. Wordt heel het groote maatschappelijke bedrijf in onze dagen door die vraag bewogen, dan komt daarin ook een Godsstem tot ons, en wij mogen het oor niet sluiten voor wat zij tot ons spreekt.

Het kan den schijn hebben alsof in de moderne behandeling van de eigendomsvraag de oude God niet meer leeft; als had hij òf de plaats geruimd voor een nieuwen God òf als sprak hij geheel anders tot ons geslacht dan in vroegere tijden.

Laten wij den christelijken tijd voor onze oogen voorbijgaan, dan komen ons twee groote tafreelen voor den geest, die echter in bijzonderheden zoozeer van elkaar verschillen, dat wat licht is op het eerste, op het andere schaduw schijnt en omgekeerd. Op de eerste schilderij zien wij eerst een schare van arme handwerkers door Galilea's steden en dorpen trekken, niets dan hun reisstaf met zich voerend; geen tasch, geen brood, geen geld in den gordel; alleen het kleed, dat hun lichaam dekt, noemen zij het hunne. Bij deze schare sluit zich

weldra een groote menigte aan, die zich in vrijwillige armoede zalig voelt en een dreigend wee uitroept over de rijke en voorname wereld: „zij weene en huile over haar ellendigheden, die over haar komen. Haar rijkdom is verrot, en hare kleederen zijn van de motten gegeten; haar goud en zilver is verroest en hun roest zal haar vleesch als een vuur verteren." Te midden van de weelde en de onmetelijke schatten van 't Romeinsche rijk leven deze zonderlingen; maar waar anderen hunkerend uitzien naar vermeerdering van hun bezit, en de rijksten het minst kieskeurig zijn in de middelen tot ophooping van onzinnige rijkdommen, geven zij liever hun eigendom op of deelen het met hun noodlijdende broeders. De vroomsten onder hen noemen „mijn en dijn" leugenwoorden, en voor hen bestaat hierin het kenmerk des waren geloofs: om Gods wil den honger en elke soort van ontbering te verduren. Verder zie ik op dit tafreel donkere, wereldschuwe gedaanten, die zich tot een grooten, de wereld omspannenden bond vereenigen en de heilige belofte afleggen van arm te zullen blijven hun leven lang. Waar hun geloofsgenooten wijken voor den drang des tijds en zich met aardsch bezit afgeven of op vriendschappelijken voet stellen, vormen zij een levend protest tegen deze ontaarding en afwijking van het oudchristelijk levensideaal; en als het verderf ook onder hen binnensluipt en met aardsche goederen ook aardsche lust de kloosters binnendringt, ontstaat er onder de besten van hen een vurige wedstrijd, om op eenigerlei wijze voor de wereld het kleinood der armoede te redden, den bedelstaf tot het hoogste eereteeken der menschheid te maken.

Geheel iets anders vertoont ons het tweede tafreel. Daar zien wij monniken, die het haren gewaad van zich

werpen en zich in plaats daarvan een schootsvel voor binden. In de wereld, waarin zoo even nog het gezang van vrome psalmen werd vernomen, hooren wij thans het hameren en stampen van machines. Dezelfde armoede, die daar straks nog een aureool van heiligheid meebracht en den menschen den weg ten hemel moest wijzen, is thans het vreeselijke spook, waarvoor de menschen meer bevreesd zijn dan voor de hel. De armoede te ontkomen, uit de armoede zich op te heffen, is thans de leuze derzelfde menschheid geworden, die zooeven nog de armoede nastreefde, en in haar de redding van alle kwalen en zonden des tijds begroette. Met de oude vierhonderdjarige verheerlijking der armoede is zoo volkomen mogelijk gebroken. In plaats van wat gedroomd en nagejaagd werd aan gindsche zijde des grafs, waarop de oogen der aardsche pelgrimgangers zich richtten, is thans de wereld der werkelijkheid het voorwerp van aller verlangen, het doelwit van aller streven. Deze wereld wil de mensch doorvorschen; haar wil hij zich dienstbaar maken, haar schatten veroveren, en zelfs den tijd, voortijlend in snelle vaart, zal hij leeren om te zetten in klinkende munt.

Gij weet, mijne vrienden, de beide tafreelen, die ik hier tegenover elkaar plaatste, beelden in groote omtrekken af de middeneeuwsche en de moderne levensopvatting; de eene in haar loochening, de andere in haar erkenning der waarde van aardsch bezit. Deze beide wereldbeschouwingen schijnen zoo volstrekt onvereenigbaar, dat daarmee de samenhang der zedelijke ontwikkeling schijnt te zijn opgeheven. Het heeft allen schijn dat het moderne levensideaal, zieh ten doel stellend het bezit te vermeeren, en het oude, dat de armoede verheer-

lijkte en de vrijwillige ontbering aanprees, elkander volstrekt uitsluiten en verdringen. Inderdaad heeft ten aanzien der verhouding van den mensch tot den eigendom een zóó ingrijpende begripsverandering plaats gehad als op geen ander gebied des modernen levens. Wat wij ook prediken mogen van goud en geld als 't slijk der aarde — ook als wij met moeite sommigen weten aan te wijzen, die geest en gemoed hooger aanslaan dan geld, dan vertoonen zij zich tegenover de groote menigte der anderen als achterlijken, nalevenden uit den ouden tijd. Idealisten, onpractische dwepers noemt men ze, en dat niet enkel in 't land van den dollar, maar midden in onze eigen wereld.

Waarlijk, deze dans om het gouden kalf, die de menschheid in dollen wervelkring rondvoert en de eelste schatten van hart en geweten dreigt mee te sleuren, zou iemand in vertwijfeling kunnen brengen, indien er in onze eeuw niet een sociale quaestie bestond, waarin de oude God toont dat hij ook heden nog leeft, waarin hij met steeds verstaanbaarder en aandrukkelijker stemgeluid zijn gewetensvraag ook zelfs doove ooren doet verstaan, ten einde de menschen tot bezinning en tot boete te brengen.

De sociale vraag betreft toch geenszins alleen de armoede en het proletariaat, maar voor 't minst evenzeer den rijkdom en de „opperste tienduizend." Zij beteekent niet, wat men wel eens uit onverstand of uit boosaardigheid als haar beteekenis heeft aangegeven, dat de rijken wat zij bezitten zouden moeten afgeven en met de armen zouden moeten deelen, maar dat elk bezit, het groote en het kleinste en het allergeringste, in zijn zedelijken samenhang met 's menschen wezen en

bestemming, met zijn persoonlijk en maatschappelijk leven moet worden beoordeeld en gewaardeerd.

Het bezit heeft zijn zedelijke waarde voor de menschelijke persoonlijkheid; dat is het onvervreemdbare recht van den nieuwen tijd, te midden van al het onrecht en alle bederf dat hij te zien geeft, doorbrekend als een licht van heilige goddelijke waarheid. Het bezit is uitzetting en uitbreiding van onze persoonlijke krachten, en deze zijn er op aangelegd en bestemd zich uit te zetten en uit te breiden. Aan datgene wat wij ons eigendom noemen kunnen wij toonen metterdaad, wat onze persoonlijkheid kenmerkt en wat zij waard is. In wat wij ons eigendom noemen kunnen wij doode dingen vervullen met onze eigen levende ziel en zoo tot levende dingen maken. Voor zoover wij ons bezit in dienst stellen van ons leven, het vruchtbaar maken, het als werktuig van onzen geest bezigen, tot verhooging van onze zedelijke kracht, tot veredeling van ons bestaan, als openbaring van wat onze menschelijkheid uitmaakt, in zoover is het ons eigendom. Het is dan in werkelijkheid ons eigendom, waaraan wij en waarmee wij een echten en waren persoonlijken plicht vervullen. Om der wille van dezen plicht heeft daarom de mensch ook een recht op eigendom; dit recht vloeit van zelf voort uit het recht dat den mensch toekomt om zichzelf, om een zelfstandige persoonlijkheid te zijn. 't Is een bijzondere toepassing van dat zelfde recht.

Maar deze plicht stelt dan ook aan het eigendomsrecht zijn grenzen. Een bezit, waarover men zedelijk en geestelijk niet meer heer en meester kan zijn, dat de zedelijke persoonlijkheid niet meer dient, doch enkel strekt tot opeenhooping van meer bezit, mist zijn recht,

en het uitwendige recht, waarop het zich kan beroepen en kan steunen, wordt een innerlijk, een zedelijk onrecht. En gelijk alle schuld op aarde wordt gewroken, zoo ook de schuld van dit onrecht. Zij wreekt zich door den zegen van het bezit in een vloek te keeren, een vloek waardoor zij die er door getroffen worden op zoo verschrikkelijke wijze worden geteekend, wanneer het de vrije persoonlijkheid in slavenboeien slaat, den geestelijken adel, de krachten der ziel verstikt in een al verslindenden honger naar bezit, altijd meer bezit!

Dit is de sociale vraag van den rijkdom, die steeds pijnlijker dengenen aandoet, aan wier levensmerg zij knaagt, en die smartelijk wordt gevoeld ook daar, waar men de kracht mist om zich van dat gevoel afdoende rekenschap te geven.

Brengt nu het bezit verplichtingen mede, wier volbrenging 's menschen natuur moet ontwikkelen, die hem een school moeten openen, waarin hij tot mensch gevormd wordt en zijn levensontplooiing haar voltooiing vindt, dan mag ook de toegang tot die school van het zedelijk leven voor niemand door anderer schuld worden afgesloten; dan moet ook voor een ieder de mogelijkheid openstaan, dat hij, door wat zijn bezit is, van zijn vrijheid, zijn menschenwaarde zich bewust worde. Dat is de sociale vraag der armoede, die gebiedend eene oplossing eischt, doordat de maatschappelijke oorzaken, waaruit de armoede voortkomt, blootgelegd en te niet gedaan worden.

Wat armoede is weten gemeenlijk niet allen, die wel eens een arme op straat hebben gezien of in hun woning hebben ontvangen. Dat weten allerminst zij, die te midden van hun behagelijken overvloed nog altijd

van het geluk der tevredenheid in de hutten der armen praten en zich aanstellen, als woog de last van hun welstand en van de zorgen, die hun rijkdom meebrengt, eigenlijk veel zwaarder en drukkender dan die der armen. De armoede moet men leeren kennen in haar eigen huis en aan haar eigen bron, en dan vertoont zij zich geheel anders dan wij ons zelven terwille van onze zielsrust zoo gaarne diets maken. Daar is zij niet slechts lichamelijke ellende en ontbering, maar tevens zedelijke verwildering en verlaging, een afstomping van alle edele, menschelijke gevoelens, doffe hopeloosheid, waarbij zelfs de kracht om zich te vermannen en aan te gorden verlamd en gedood wordt. Wie ook maar in 't voorbijgaan, een korten tijd, het jammer der armoede aan zijn eigen lichaam heeft ervaren, hij heeft misschien, als hij sterk genoeg was, haar ontzenuwenden en ontzedelijkenden invloed kunnen weerstand bieden; toch is ook daarvoor reeds een zielskracht noodig, waarvan wij ons moeilijk een voorstelling kunnen maken. Wie echter voortdurend in de sfeer der armoede heeft geleefd, die vervalt ook onvermijdelijk onder het noodlot dat zij meevoert. Onvermijdelijk; want heel de geest van den nieuwen tijd is hem vijandig; al de machten, die vroeger de armen hebben opgeheven en opgehouden, hebben zich thans van hen af en tegen hen gekeerd. Dit is juist de groote omkeering die in onze moderne begrippen heeft plaats gegrepen: wij zien in den arme niet meer als vroeger een bode Gods, een nieuwe verschijning van Christus in menschengedaante, maar een wezen van lager orde, wiens gezicht wij niet langer verdragen dan volstrekt onvermijdelijk is. In de middeneeuwen beteekende armoede eer, thans schande; vroeger had men voor den arme een zekere vereering, thans

loopt men hem uit den weg. De kerk moge als nawerking van middeleeuwsche beschouwingen hier en daar de armen nog zalig prijzen en over de zorgen van den rijkdom prediken, ons geslacht schenkt geen geloof meer aan deze boodschap sedert dat de kerk en haar vertegenwoordigers voor zich zelf niet de middeneeuwsche maar de moderne beschouwing omtrent het bezit huldigen.

Ik bespreek heden niet de gronden, die gij wellicht geneigd zijt als de eigenlijke oorzaken der armoede aan te zien; genotzucht namelijk en drankzucht. Deze verdienen een afzonderlijke beschouwing. Genoeg zij het, dat de armoede er is, en welken omvang zij heeft aangenomen, kan men afmeten naar de groote sommen die jaarlijks door openbare, door kerkelijke en bijzondere instellingen van liefdadigheid, door particuliere liefdadigheids-bemoeiingen worden besteed. Denk u eens in, welke som van jammer en ellende deze sommen vertegenwoordigen.

Dit is het vernederend brandmerk dat de armoede draagt: in een tijd, die den mensch waardeert naar zijne persoonlijkheid, op kosten van openbare instellingen, van aalmoezen te moeten leven; met eigen leven niet zooveel waarde te hebben kunnen scheppen, niet zooveel te kunnen „produceeren", dat ook maar het dagelijksch brood in den eenvoudigsten vorm er voor te verkrijgen is.

De sociale vraag der armoede staat echter niet op zichzelf, want het verkeersleven, het maatschappelijk leven in heel zijn omvang is één samenhangend geheel. Zij is niet anders dan de keerzij der sociale vraag van den rijkdom. In laatste instantie is voor de ellende der armoede verantwoordelijk het bezit, dat ver boven de behoeften, ook de rijkelijk toegemeten behoeften, uitgaat,

dat niemand, ook niet zijn rechtmatigen bezitter van dienst is, en alleen zijn tyrannieke macht toont door een gretigen honger naar nog meer bezit te wekken. Want dit bezit brengt geen nieuwe goederen voort, maar zuigt ze op, en hoe meer nieuw bezit het schept aan den eenen kant, des te minder laat het natuurlijk voor de andere zijde des levens over.

Ook voor hem die 's levens aangelegenheden bloot van de praktische zijde beziet, is het een telkens terugkeerend ervaringsfeit, dat overal waar zich groote vermogens opeenhoopen ook de armoede in hun gevolg optreedt; en menige gemeentekring, waar men op bijgeloovige wijze een bijzonderen zegen van den rijkdom verwachtte, heeft den rijkdom, die zich in zijn midden nederzette, eerst met gejuich begroet, doch er later bitter berouw over gevoeld en niet zelden met een volslagen verwarring zijner gemeentelijke huishouding er voor moeten boeten.

Daar komt dan ook de oude God met zijn prediking van onthouding weder tot zijn recht. Hij roept ook in den modernen tijd het ongebreideld winstbejag, waarbij het om den winst en uitsluitend om den winst te doen is, zijn „tot hier en niet verder" toe. Hij leert ons, dat elk bijzonder bezit enkel door het leven der gemeenschap tot stand komt; dat daarom ook ieders bezit een toevertrouwd pand is, dat een verplichting inhoudt tegenover het gemeenschapsleven, dat, door de mogelijkheid van samenwerking te openen, ook eerst den eigendom heeft mogelijk gemaakt. Niemand heeft eigendom in den zin, dat het enkel hèm zou toebehooren en hij daarmee als een minister zonder verantwoordelijkheid zou kunnen handelen naar eigen welgevallen. Is het dus het menschelijke gemeenschapsleven, dat de levensvoorwaarden

voor het eigendom zijner leden bevat, dan is het ook niet alleen een recht, maar niet minder de plicht der gemeenschap, ordeningen in het leven te roepen, die de strekking hebben, om den vorm van bezit, waaronder het gemeenschapleven schade lijdt, te wijzigen. Een onzer meest bekende rechtskundigen, v. Ihering heeft openlijk uitgesproken, hoe onrechtmatig de vrees is voor een wettelijke beperking der ongebreidelde bezitsverwerving. „De tijd zal komen," zegt hij, „waarin de eigendom een ander karakter zal dragen dan tegenwoordig het geval is; waarin de gemeenschap het zoogenaamd recht van den bezitter om zooveel als hem belieft van de goederen dezer wereld saam te schrapen, evenmin zal erkennen, als het recht van den Romeinschen vader over het leven en den dood zijner kinderen, als de bloedwraak en den straatroof der ridders, als het strandrecht der middeleeuwen."

Tot dien tijd, mijne vrienden, voegt het ons getrouw te zijn ook in den onrechtvaardigen mammon, zoodat wij ons niet als slaven bukken onder zijn heerschappij, maar hem onderworpen maken aan onze rede en ons zedelijk bewustzijn; zoodat wij onze waardigheid en onze vrijheid bewaren tegenover elke verzoeking om onder zijn juk ons te buigen en te knielen voor zijn gouden majesteit.

XII.

De sociaal-democratie.

> Wie de hand aan den ploeg slaat en ziet naar hetgeen achter hem is, is onbekwaam voor het Koninkrijk Gods.
>
> Luc. 9 : 62.

Wanneer we ons hier zetten tot eene beschouwing van de eene of andere sociale of politieke partij, dan spreekt het vanzelf, dat daarbij de uiteenzetting van economische of politieke eischen, die deze partijen plegen te stellen, zijn buitengesloten. Hier begeven wij ons niet in beschouwingen van politieken aard; ze behooren religieuze te blijven, dat is: wij behooren ons best te doen om het eeuwige in het tijdelijke na te speuren en te verstaan; en het zal er ons dan ook om te doen zijn, onder het stof, dat door den strijd onzer hedendaagsche politieke partijen wordt opgejaagd, Gods werk op te sporen en te vinden. Van den een of anderen tijd in zijn geheel kunnen wij ons eerst dan een juist begrip vormen, wanneer wij vooraf de deelen van dat geheel hebben begrepen. En niet wij alleen immers vormen het leven in zijn geheel; daartoe behooren ook de anderen, van wie het ons misschien zou lusten te verklaren, dat ze ons niet be-

hagen; daartoe behooren al die partijen, richtingen en stroomingen, waarin het groote leven van een bepaalden tijd uitloopt. Elk hunner is daarom ook een teeken des tijds, te voorschijn geroepen door heel den loop der geschiedkundige ontwikkeling, en vraagt de aandacht, wil men doordringen tot een goed begrip van het geheel.

Ik weet wel, dat zulk een religieuze wijze van beschouwing van het politieke partijleven niet naar ieders smaak en nog minder ieders taak is. Zij eischt van ons, dat wij boven onszelven uitgaan, en dus trachten in te leven in datgene wat ons vreemd is; dat wij van 's levens oppervlakte dóórdringen in zijn diepten, van de onrustig heen- en weerbewogen golven het oog richten op de krachten, die den golfslag veroorzaken. Zij eischt het vrome geloof, dat God ook in datgene, waartegen wij den strijd aanbinden, leeft en werkt; dat Hij er zich in openbaart en er in werkzaam is tot opvoeding van ons geslacht.

Heden zullen wij er de proef van kunnen nemen, hoever wij 't in dat geloóf gebracht hebben. Want ik wil eene beschouwing wijden aan de partij, wier bloote naam in menig gemoed reeds hartstochtelijken tegenzin en afkeer wakker roept, namelijk de sociaal-democratie.

Wanneer ik mij voorneem op deze plaats, die aan de verkondiging van goddelijke waarheid is gewijd, over de sociaal-democratie te spreken, beschouw ik het als mijn recht niet alleen, maar ook als mijn plicht, mij buiten elken invloed te houden, die het gewone gepraat over deze partij en de algemeene tegenzin, dien zij pleegt wakker te roepen, zou kunnen uitoefenen. In elk geval spreekt het, dunkt mij, van zelf, dat alles wat tegenover een mensch slecht en onbillijk is, ook slecht en onbillijk

moet zijn tegenover de sociaal-democratie, wier aanhangers toch ook menschen zijn. Mogen wij in 't algemeen geen valsch getuigenis geven tegenover onzen naaste, dan past het ons ook zoo trouw mogelijk en met allen ernst ons best te doen, dat wij niet tegenover haar, zij 't dan ook uit onnadenkendheid en oppervlakkigheid, aan valsch getuigenis schuldig staan. Is het overal elders zonde, in het oog des broeders den splinter te zien terwijl wij den balk in eigen oog niet gewaar worden, dan mogen wij ook bij de beoordeeling der sociaal-democratie geen anderen maatstaf aanleggen dan waaraan wij zelven willen gemeten en beoordeeld worden. Er mag in onze omgeving geen kring aangewezen worden, dien men zedelijk vogelvrij zou mogen verklaren, en waartegenover wij ons van de eenvoudigste eischen der moraal of ook maar der welvoegelijkheid zouden mogen vrijstellen.

Ook al ware ik volslagen onbekend met de sociaal-democratie, toch zou ik, zonder meer, uit wat ik weet van de menschelijke natuur, en meer nog van de wetten der geschiedkundige ontwikkeling, kunnnen besluiten, dat het beeld, dat maar al te vaak, en dan nog wel in een christelijke omlijsting, van de sociaal-democratie in omloop is, voor de waarheid niet kan bestaan. Ik weet dat er menschen zijn, voor wie de heiligheid van den eed al even weinig geldt als de heiligheid van 't gegeven woord in 't algemeen. Maar, dat er een groote politieke partij zou kunnen bestaan, wier beginselen door mannen en vrouwen van allerlei nationaliteit worden gedeeld, en die zou in staat zijn den meineed aan haar politieken arbeid ten grondslag te leggen, neen, dat zal ik nimmer gelooven, ook al kende ik niet zoovele aanhangers dezer partij,

op wier onwrikbare waarachtigheid ik als op een rotsgrond meen te kunnen bouwen. Ik weet dat er mannen en vrouwen zijn voor wie de bandelooze uiting van den zinnelijken hartstocht gaat boven de heiligheid van den echt en de vastigheid van het gezin. Maar dat nu alle neigingen en lusten, die op echtbreuk uitloopen, juist in de sociaal-democratie hun vereenigingspunt zouden gevonden hebben, dat zou ik van te voren voor volstrekt onmogelijk houden, ook al had ik niet den blik geworpen in zoo menig sociaal-democratisch familieleven, dat wat echtelijke liefde en trouw, ernstige ouderliefde en kinderlijke piëteit betreft, voorbeeldig mocht heeten. En zoo geloof ik ook niet dat de geest van vaderlandsliefde, de zin voor orde en recht, de geest van echt hartelijke vroomheid uit de harten der sociaal-democaten gebannen is. Een mensch is een mensch; en zoo zeker als de sociaal-democratie uit menschen bestaat zal ook veel menschelijks onder hen worden gevonden; maar daarom zijn wij nog lang niet gerechtigd de sociaaldemocratie tot den algemeenen zondebok te maken en op haren naam te schrijven al wat wij slechts van de menschelijke natuur verwachten.

Zeker, men kan ons werkelijk op woorden wijzen, domme en slechte uitingen, die wij ten scherpste moeten afkeuren; doch sedert wanneer is het een eerlijke wijze van doen, het geheel naar de enkelen te beoordeelen? Zoo zeker als wij er ons ernstig over zouden beklagen, indien elke nietswaardige uiting der pers, elke zonde der litteratuur ons als schuld werd aangewreven, zoo zeker mogen wij ook anderen niet aandoen, wat wij niet zouden willen dat ons wierd aangedaan.

Ook ten aanzien van het algemeen politieke partijleven

kan ik niet inzien, dat de sociaal-democraten een ongunstige uitzondering zouden maken. Elk partijleven heeft zijn schaduwzijden; ik zal ze zeker niet onbeteekenend achten: het partijfanatisme en de partijbekrompenheid; de onmacht om anderer meening te begrijpen en te waardeeren; het zich-op-den-voorgrond-dringen van drijvers, die onder de vaan der partij hun eigen voordeel beoogen; de verstomping van het zedelijk oordeel, dat den mensch niet meer schat naar zijn persoonlijke waarde of onwaarde, maar naar de meerdere of mindere luidruchtigheid, waarmee hij partijleuzen weet uit te galmen. Dit alles, en meer, zijn verkeerdheden, die zeker ook in de sociaal-democratie niet ontbreken. Maar ik heb gelegenheid gehad menigmaal een blik achter de schermen van het partijtheater te werpen en spreek het als mijne vaste overtuiging uit, dat deze verkeerdheden ook voorkomen bij de heftigste tegenstanders der sociaal-democratie; dat zij daarom niets hebben uit te staan met de sociaal-democratie, maar uit de natuur, of liever uit de onnatuur van het partijleven onvermijdelijk voortvloeien.

Daarom willen wij de partij niet beoordeelen naar het beeld, dat onze burgerlijke partijen van haar plegen te ontwerpen, maar naar de plaats die zij inneemt in de geschiedenis en in de roeping, die onzen tijd is aangewezen; niet naar de schaal, die op ons dikwerf een afstootenden en bevreemdenden indruk maakt, doch naar den innerlijken kern van wat zij wil en nastreeft.

Het socialisme, waaruit zich de sociaal-democratie als een bijzondere politieke partij heeft ontwikkeld, is van haar wieg af, in haar eersten en oudsten oorsprong, een grootsche utopie. Zij gaat uit van een beeld der

wereld, dat nergens bestaat, de voorstelling van een maatschappelijken toestand, waarin alles wat der werkelijkheid verkeerds, slechts en kranks aankleeft, is weggedacht en vervangen door een toestand van onvermengd geluk en van de hoogste volmaaktheid. Zulke utopiën treden in de geschiedenis met zekere regelmatigheid telkens op. De stoutste, die de wereld ooit heeft gekend, was zeker die, welke het oude Christendom schilderde van een duizendjarig rijk, van een nieuwen hemel en een nieuwe aarde, waarin alle armoede in rijkdom zou veranderd zijn, waarin geen leed, geen gekrijt en geklaag, geen dood meer zou zijn. In den nieuwen tijd, sedert den aanvang der 16de eeuw, nemen deze utopiën den vorm van staatsromans aan, waarvan de schrijvers tegenover de donkere werkelijkheid, waarin zij leefden, een helderlichtend tafreel plaatsten, de teekening van een maatschappelijken toestand, die geen nood, geen zorg, geen onrecht en geweld meer zou kennen. De schrijvers van zulke staatsromans mogen al of niet aan de mogelijkheid der door hen gedachte werkelijkheid geloofd hebben, zij mogen hun werken hebben vervaardigd in het volle bewustzijn dat zij een „Nergenshuizen", een droom, een fantasiebeeld ontwierpen, uitblijven kon het niet dat in de kringen, waar zij hunne lezers vonden, het fantastische in deze utopiën werd voorbijgezien, en men dan meende dien droom toch ergens tot werkelijkheid te kunnen maken.

Hetzij wij wilden stilstaan bij het eerste klassieke werk van dit soort, van den Engelschen staatskanselier Thomas Moore, of bij het jongste op dit gebied, van den Amerikaan Bellamy, voor ons zou het ijdele tijdverspilling zijn, wilden wij hier de onmogelijkheid aantoonen van al deze

toekomstbeelden, die over alle werkelijkheid en haar wetten heenstappen. Er zijn tal van geschriften, die zich van die taak hebben gekweten met een scherpzinnigheid, een betere zaak waardig. Ook de *gevaren* dezer utopiën zijn gemakkelijk aan te wijzen: wie zijn leven aan onmogelijkheden wijdt, verliest daarbij de kracht om het mogelijke te bereiken; wil hij het onmogelijke toch met geweld mogelijk maken, dan roept hij de wet des levens, dan roept hij God zelf als zijn tegenstander in het krijt; en terwijl hij uitging om te vernielen, wordt hijzelf verpletterd.

Ons boezemt veel meer belang in de vraag, van waar de menschelijke verbeelding de kracht en den prikkel tot het ontwerpen van zulke buitensporige toekomstbeelden ontving. Hebben wij hier misschien te doen met een echt menschelijke en natuurlijke behoefte, die alleen in een verkeerde richting valsche en ziekelijke bevrediging zoekt? De geschiedenis geeft op deze vragen een ondubbelzinnig antwoord. In deze utopiën vindt alle ontevredenheid met het bestaande haar toevlucht, maar ook alle heimwee naar het nieuwe en betere, dat hoopvol voor het oog des geloofs verrijst. Die ontevredenheid en dat heimwee zijn de eigenlijke krachten, waaruit deze utopiën haar voeding erlangen.

Ontevredenheid; het woord heeft tegenwoordig onder ons een slechten klank, en het verwijt, dat men ontevredenheid wekt, houdt bijkans de inleiding in op een beschuldiging van hoogverraad en vergrijp tegen de maatschappelijke orde. Maar, zeg eens, is er niet een tevredenheid die ons vrij wat minder fraai staat dan de ergste ontevredenheid? De zelfgenoegzame voldaanheid, die zich zoo wel bevindt in deze beste van alle werelden en alle ellende, alle ongerechtigheid in de wereld als

pikante toespijs beschouwt, zij moge de ontevredenheid als een onaangename rustverstoorster aanzien, maar zij heeft waarlijk niet het recht voor zich aanspraak te maken op een hooger zedelijk bewustzijn. Want juist zij, wierd zij in een anderen levenstoestand geworpen, zou tot de meest brutale ontevredenheid vervallen. En van *deze* tevredenheid hebben wij de klassieke vertegenwoordigers in onze eeuw, die de ellende rondweg als een noodzakelijk kwaad in het plan der Voorzienigheid voorstellen en daarom tot de slotsom komen, dat de tegenwoordige maatschappij, op de rechtvaardigste wijze ingericht, niet kan verbeterd worden. Zeker, de ontevredenheid is een ziekelijke toestand; somberen druk oefent zij op de gemoederen uit, en daarbij weet de mensch nog niet goed, wat hem eigenlijk drukt, van waar dat onbehagelijke gevoel eigenlijk over hem komt. Doch zij is toch de eerste aanwijzing, het wakkerwordend bewustzijn, dat er iets niet in orde is; zij is de prikkel van het slecht geweten, dat ons wil vermanen alles te onderzoeken en het goede te behouden. Na zulk een alzijdig onderzoek, met een vrijmoedige kritiek, die alles opneemt en in de diepte doordringt, houdt echter de ontevredenheid als stemming op; zij leert de oorzaken kennen, waaruit de ontevredenheid voortvloeit, en kennis heeft allereerst rust, zekerheid, klaarheid in haar gevolg, de bevrijding van den ban onder een utopistisch verlangen.

Benevens de ontevredenheid is het heimwee naar beter de moeder van alle utopiën. Ook aan het heimwee kleeft iets eenzijdigs, iets ziekelijks; het is het onklare willen en wenschen der phantasie, die opgaat in het uitbeelden van een geluk, dat ons ontzegd is. Dat verlangen kan worden tot de klaarheid en helderheid van een rein en

groot levens-ideaal, de kracht van alle worden te midden van het bestaande, het einddoel waarnaar het leven aller werkelijkheid uitgaat, — is het echte, levende ideaal gevonden, dan verliest de utopie den grond, waarin zij kiemde; vanzelf sterft zij weg. Is nu eenig tijdperk er op uit om de bron, waaruit dat menschelijk verlangen voortkomt, te stoppen; onderstaat het zich aan het heimwee van den voorwaartsdringenden, zich een toekomst scheppenden geest recht van bestaan te ontzeggen, dan verzet zich de geest tegen zoodanige mishandeling en zoekt des te hardnekkiger een tehuis in de utopie; want liever wil hij de phantastische onwerkelijkheid dan de werkelijkheid, die hem niets laat dan een ontnuchtering, die tot wanhoop en vertwijfeling voert. Richt zich 's menschen heimwee op utopiën, dan is dit de natuurlijke terugslag van een vertrapt en bespot idealisme. Nooit zeker zijn 's levens idealen zonder eenige terughouding zóó gehoond, als door de practische levenswijsheid onzer eeuw is geschied. Malthus, die het woord heeft gesproken, „dat elk, die in een reeds in bezit genomen wereld wordt geboren, overbodig is, dat voor hem aan het groote banket der natuur geen kouvert is klaar gezet en de natuur hem beveelt heen te gaan, en niet wacht met dat bevel ten uitvoer te brengen," Malthus heeft naakt en onomwonden uitgesproken wat de ideaal-looze practijk van den dag denkt. Tegenover wijsheid van dat soort is de utopie nog altijd iets menschelijks, althans begrijpelijk en vergeeflijk. In elk geval ligt het in den aard der zaak, dat er maar één weg is om werkelijk en op den duur van de utopiën met haar ziekelijke en gevaarlijke gevolgen bevrijd te worden; die weg leidt door de vrije en alzijdige kritiek van alle levensverhou-

dingen tot een echt levens-ideaal, dat zijn wortelen heeft in de werkelijkheid.

Is nu de sociaal-democratie utopistisch, is zij kritisch, of idealistisch? Oorspronkelijk was zij utopistisch, maar zij wil kritisch worden, en voor 't tégenwoordige is zij dus nog beide te gelijk in troebele vermenging, nu eens naar den eenen, dan naar den anderen kant neigend. „Van de utopie tot de wetenschap," zoo karakteriseert Fr. Engels den ontwikkelingsgang van het socialisme. Maar deze tweeslachtige natuur is op den duur onbestaanbaar; want de kritiek is de doodsvijand van elke utopie, en dezelfde kritische geest die noodwendig den ondergang der utopie meebrengt, zal ook bij zijn verdere ontwikkeling, indien deze haar natuurlijk verloop heeft, zich voortbewegen in de richting van het ideaal; heeft hij nu nog veelal een negatieve strekking, hij zal in het positieve zijn kracht moeten zoeken en gaan medearbeiden aan de behartiging der groote belangen van het volksleven, en het is alreeds een openbaar geheim, dat het verlangen om daaraan mee te arbeiden overal in de partij wakker wordt.

In de utopie zal niemand onzer met de sociaal-democratie willen of kunnen medegaan. In de kritiek, die zij op de bestaande maatschappelijke verhoudingen uitoefent, zullen velen onzer tot andere uitspraken komen dan zij, maar de bittere waarheden, die zij voor ons uitspreekt, mogen wij niet in den wind slaan; wij kunnen ook van haar scherpste kritiek nog altijd leeren en ons eigen inzicht door haar juister en dieper maken. De Züricher hoogleeraar Biedermann heeft eens gezegd dat een tijd, die zich niet ontziet het bestaan Gods kritisch te onderzoeken, er zich niet aan zal kunnen onttrekken ook het

recht van den eigendom aan kritiek te onderwerpen. En 't komt mij voor dat onze begrippen omtrent den eigendom minstens evenzeer kritiek behoeven als onze begrippen omtrent God.

Bracht de sociaal-democratie het tot een levensideaal, dat in de geschiedenis en de zedelijke natuur der menschheid zijn wortelen sloeg, dan zouden wij hare medewerking aan den opbouw der maatschappij niet dan met vreugde kunnen begroeten; want God behoeft voor zijn werk vele bouwlieden, en wij zouden blijmoedig kunnen zeggen: velerlei gaven, doch één geest.

Mijne vrienden! Heb ik heden enkel over eene politieke partij gesproken? Dan zou ik kunnen denken: wat gaat het ons aan? Voor 't grootste deel zijn wij geen sociaal-democraten en denken wij er ook niet aan het te worden.

Maar de ontwikkeling, die de sociaal-democratie in haar geschiedenis heeft doorloopen, is in waarheid de geschiedenis, die de enkele mensch in zeker opzicht doorleeft. Ook de meest tevreden, de gelukkigste en zachtmoedigste mensch heeft een verborgen leven, waarin hij den druk der ontevredenheid voelt en door heimwee wordt gekweld. Deze ontevredenheid wordt tot een dichten nevel van bitterheid en wrevel; hij slaakt ontelbare verzuchtingen, waarin hij zijn verlangen naar beter uit, maar hij komt er niet verder mede; hij blijft utopist, die onvruchtbare wenschen koestert en zich wil laven aan de phantastische voorstellingen van ijdele verwachtingen. Eerst als hij kritisch wordt begint de mensch zich van dezen druk vrij te maken; als hij zichzelven onderzoekt en afdaalt in de diepte van zijn leven; als hij van datgene wat anderen hem zeggen zich wendt tot

wat zijn eigen geweten, zijn zelfstandige menschelijke geest hem zegt. Leert hij onderscheiden, wat slecht en onwaar is, dan treedt van zelf wat goed en waar is duidelijker te voorschijn; als zijn levensdoel komt dan voor hem te staan het ideaal, waarvoor hij arbeidt en waarnaar hij streeft. Zoo is elk mensch utopistisch, kritisch en idealistisch. Het utopistische socialisme is nog het zelfzuchtige socialisme; gelijk de enkele mensch, beziet het met zijn phantastische wenschen en verwachtingen de wereld van een standpunt, dat door een persoonlijk, zelfzuchtig willen en begeeren wordt aangegeven. Het kritische socialisme komt tot het inzicht, dat elke stand een lid is van het lichaam der menschheid; dat er vaste en heilige levenswetten zijn, die de geschiedenis beheerschen, waardoor de menschheid in haar geheel voorwaarts wordt geleid. Met het kritisch oordeel valt de blinddoek der zelfzucht voor zijn oogen weg; het ziet zich gedwongen de menschheid in haar grooten samenhang te beschouwen en in dien samenhang zijn plaats in de dienende gelederen in te nemen. Doch eerst het ideale socialisme, dat zich vereenigd weet met alle goede, vooruitstrevende geesten der menschheid, wordt ten slotte heer en meester over den somberen wrevel en het dweepziek verlangen; heer en meester ook over den kritischen geest, die enkel tot kritiek uitoefenen aanzet en niet tot werken en scheppen drijft. Het is als de mensch, die de hand aan den ploeg slaat, zonder om te zien, en daarom bekwaam is voor het Koninkrijk Gods.

XIII.

Liberalisme.

> Want gij zijt tot vrijheid geroepen, broeders! alleenlijk gebruik de vrijheid niet tot een oorzaak voor het vleesch, maar dient elkander door de liefde.
>
> Gal. 5 : 13.

Elke politieke partij heeft een tweevoudig karakter; zij vertegenwoordigt eene idee en zij streeft naar macht. Deze dubbele natuur is oorzaak van menige tegenstrijdigheid in het partijleven en maakt dat het zoo moeilijk is het te teekenen en zijn juiste waarde te schatten. Oorspronkelijk is de idee de eenheidsband der partij. Zij sprak de leuze uit, waarmee zij de schare met geestdrift vervulde, waarmee zij meerdere volgelingen werft en verzamelt. Maar waar het om de macht gaat, houdt de idee op idee te zijn. Ja, reeds het streven naar macht, de worsteling om de politieke overwinning op de tegenstanders doet de idee steeds verder terugwijken. In den strijd om de macht beslissen toch niet meer de ideeën, maar zeer reëele grootheden: goud en zilver, gewapende of ongewapende bataillons. Ten laatste wordt dan bij toenemende machtsontplooiing der partij of bij hare toe-

nemende inspanning om macht te verkrijgen de idee nog enkel een naam, een symbool, waarbij nauwelijks iemand zich nog denkt wat het oorspronkelijk wilde zeggen; ja, het kan gebeuren, dat de oude naam blijft voortbestaan, ofschoon de partij bij haar verdere ontwikkeling juist datgene bestrijdt, wat de idee oorspronkelijk bedoelde. Dan is trouwens de idee gestorven en het zedelijke bederf der partij is openbaar. Maar wat der partij ten verderve was, is der idee ten goede gekomen. De idee heeft enkel de schaal gebroken, die haar toch eigenlijk van den beginne af niet kon omsluiten. De schaal is haar aanvankelijk tot een beschuttend omhulsel geweest, onder den menschelijken vorm van het partijleven werd de idee het eerst in het hart van tijd en volk binnengeleid, maar, opwassende, verbrak zij het omhulsel, vrijgeworden, ging zij haar eigen wegen, een ander levensgebied bevruchtend, zaaiend een nieuwen geestelijken oogst.

Een bijzonder leerzaam en duidelijk voorbeeld van de lotgevallen eener idee in den vorm van het partijleven biedt ons het Jodendom in zijn geschiedenis na de Ballingschap. De profeten hadden in den rampspoedigen tijd de beste krachten des volks verzameld om de banier van den godsstaat, waarin Jahwe zich als eenige Koning en Heer een volk zou vormen met een heiligen zin vervuld voor zijn heiligen dienst. Deze profetische gedachte, die het nationale leven moest bezielen en doordringen met een groot zedelijk willen en streven, had het volk te midden van de katastrophe der Ballingschap doen stand houden, het kracht gegeven om te midden der ineenstorting van alle oude levensverhoudingen toch zich zelf niet te verliezen. Maar nu moest de profetische

gedachte den strijd aanbinden, om den tegenstand te midden van het volk zelf te breken en over de vijandschap van andere natiën te zegevieren, ten einde zich een eigen, uitwendigen bestaansvorm te verzekeren, en hoe heftiger de strijd wordt des te meer gaat er van den oorspronkelijken geest der profeten verloren. En als in den tijd der Maccabeërs onder de oude profetische banier schitterende zegepralen worden behaald, blijkt het dat de banier zelf nog enkel den naam der profeten draagt, terwijl zij zelven daarop ter nauwernood hun geest zouden herkend hebben. Zij hadden gestreden en geleden voor de reinheid des harten, en in plaats daarvan was de uitwendige reinheid, de angstvallige vereering van de letter der wet gekomen. In de plaats der vrome toewijding van heel het leven aan Jahwe was de hoogmoedige trots van den Farizeër getreden, die als lid van het uitverkoren volk op alle andere volkeren als op heidenen, onreinen, met minachting nederzag. De partij, die de erfenis der profeten wilde aanvaarden, was de partij geworden die met den geest der profeten in de scherpste tegenstelling kwam, totdat deze geest tegen haar opstond en van het kruis, dat zij voor hem oprichtte, afdaalde om de volkeren der aarde op nieuw met zijn zegeningen te begiftigen.

Ook wij, waarde vrienden, hebben onze profeten gehad, mannen, die in den donkeren nacht van het leven der volkeren den nieuwen heildag hebben zien dagen en hebben aangekondigd. Hun profetische prediking voor den nieuwen tijd was de prediking der vrijheid, en onder de banier der vrijheid groeide een nieuw geslacht op, verzamelden zich de besten, die de beloften van een krachtig volksleven in de toekomst bezaten.

Ja, was de gedachte der oude profeten een groote en levende, die van de onzen, de gedachte der vrijheid, was grooter nog en rijker aan levensbeloften. Want het oude beeld van den godsstaat, verstaan in zijn diepsten en zuiversten zin, kan toch eerst in een gemeenschap van vrije menschen zijn volle waarheid en eigenlijke vervulling vinden. Dit toch is het doel en de goddelijke bestemming van 's menschen leven, dat de geestelijke vermogens, door God hem toebedeeld, hem op zijn weg tot een eigen licht worden. Daartoe heeft elk zijn eigen oogen gekregen, opdat hij de wereld en het leven er mee leere aanzien. Daartoe voelt ieder in eigen hart vreugde en leed, opdat hij voor zich zelven ervaringen opdoe. Alles wat wij ons Ik noemen, onze subjectiviteit, onze persoonlijkheid, is het door God ons toevertrouwde pand, en wijzelven zijn er verantwoordelijk voor hoe wij het besteden; zijn waarde kan niet vervangen worden door eene, die wij aan anderen ontleenen, maar ook kan anderer nietswaardigheid het niet van zijn waarde berooven. In dit kleine en toch zoo veelbeteekenende woordje „Ik" ligt heel de moderne wereld; heel het moderne leven met al wat het reeds verkregen heeft en nog nastreeft voor de toekomst, hangt er van af. Dit Ik stelt zich met kalmen moed op den weg der natuur en dwingt haar met reuzenkracht zich aan zijn rede te onderwerpen; het rukt alle staketsels neder, waarmee staat en kerk het eeuwenlang hadden omheind, en nu, nu de mensch zijn vrijheid heeft gevonden, is hij eerst mensch geworden, mensch in den waren zin des woords, het echte en zuivere evenbeeld Gods, het schepsel dat van den wereldschepper leerde hem nà te scheppen, de wereldburger, doch die in den naam en den geest

van den Koning der wereld haar beheerscht en regeert. Ja, zóó machtigen invloed heeft deze prediking der profeten in onzen nieuwen tijd uitgeoefend, dat het nieuwe geslacht het als 's menschen hoogsten adeltitel beschouwt een vrijen zin te hebben; dat daarentegen het verspelen van die vrijheid, de onvrijheid en dienstbaarheid, als het radicale booze, de erfzonde der menschheid wordt geacht. Nooit, voorwaar, heeft geestdriftvoller lied geklonken, dan wat onze dichters van de vrijheid, hebben gezongen, van den vrijen mensch, al is hij in ketenen geboren. Nooit heeft edeler, gloeiender toon van menschenlippen zich lucht gegeven, dan om den slavengeest te brandmerken, de karakterloosheid te striemen, die zich zelf wegwerpt en veil biedt in vrijwillige dienstbaarheid. Ja, het was een groote, een profetische tijd, die den vrijen mensch liefhad met een jeugdige liefde, deze morgenschemering van den nieuwen dag, waarin Gods zon met blijden glans zou stralen over het leven.

Maar, zoo vragen wij thans, wat is er uit dien tijd geworden? Wel, uit dien tijd is onze tijd geboren. Eerst kwamen de wijzen en verstandigen, die het den profeten duidelijk uiteenzetten, dat liederen en ideeën der wereld de vrijheid niet konden verzekeren; de zaak moest anders, ze moest practisch worden aangevat. Toen hielden ze lange vergaderingen en menigvuldige beraadslagingen: wat moest er nu allereerst gedaan worden? En zooals practische menschen plegen te doen, stelden ze lange programma's op, en daarin stond punt voor punt te lezen, wat er alzoo noodig was, om de idee der vrijheid tot werkelijkheid te maken. Toen kwamen anderen, die nòg verstandiger en nòg practischer waren, en die zeiden:

op die wijze, als gij u voorstelt, komt er heelemaal niets van de vrijheid terecht. Wij moeten er ons voor wachten, de menschen te veel vrijheid te beloven, want het volk in massa is nog niet rijp voor de vrijheid, het moet langzamerhand voor de vrijheid opgevoed worden, en opdat dit kunne geschieden, moeten wij geduld oefenen, en wachten, want elk goed ding wil zijn tijd hebben. En eindelijk kwamen er nog anderen, en die vonden het woord „vrij" wat grof, wat al te duidelijk, en derhalve min of meer bedenkelijk, en eigenlijk verwerpelijk. Zij moesten toonen, dat ze nette, klassiek gevormde lieden waren, niet als het gemeene volk, dat in zijn eigen taal, zijn moedertaal, van de vrijheid sprak. Zij noemden zich daarom „liberaal," en „liberalisme" werd thans de leuze, waarmee de partij in het veld trad, om macht en invloed te krijgen, invloed, zoo mogelijk, ook in de kringen, waarbinnen de oude profetische idee der vrijheid nog rondwaarde. Want het woord „liberaal" kon men ook met „vrijzinnig" vertalen, en zoo kon men den lieden diets maken dat deze liberale partij juist hetzelfde bedoelde en nastreefde, wat eens de profeten des volks als een wedergeboorte hadden aangekondigd.

Mogelijk is het, dat ook in het gebroken licht nog een straal is van het oorspronkelijke licht. Mogelijk, dat in menige oude borst, die thans de liberale vaan volgt, nog een goed, vrijheidhevend hart slaat, een hart, dat eerlijk en trouw, zichzelf gelijk bleef en niet gelooven wil, dat de tijden veranderden en met de tijden de menschen, de geesten. Misschien is het gerucht van een verraad der vrijheid, waarvan de verschillende groepen der liberale partij zoo spoedig bereid zijn elkaar te betichten, geheel en al uit de lucht gegrepen; niet een

enkele mensch toch bepaalt den loop der geschiedenis, waarin ook het leven der partijen is begrepen. Een feit is het, dat het schitterende ideaal der vrijheid in het liberalisme schier tot onkenbaar-wordens toe is verduisterd; de ware vrijheid, die de opkomende eeuw den volkeren aankondigde, heeft op jammerlijke wijze schade beloopen. Die vrijheid zou den geheelen mensch verheffen en adelen; zij zou alle goede geesten in hem ontboeien; de vrije ontwikkeling der edelste zielekrachten zou de booze demonen in de menschenborst doen afdeinzen, en zoo weelderig zou het goede zaad opschieten, dat het alle onkruid zou verstikken. Maar de vrijheid van den geheelen mensch krimpt ineen tot een stukske vrijheid, de vrijheid van den mensch voor zoover hij deel neemt aan het verkeersleven, aan den warenruil, de handelsvrijheid. En dat stukske werd uitgegeven voor het geheel: „Jezus Christus en de vrijhandel," zoo luidde het eens in den strijd der Engelsche vrijhandelaars tegen de graanrechten, en waar het liberalisme aan het roer was, nam de leer van den vrijen handel het karakter van een alleenzaligmakend geloofsartikel aan. Wie aan de onfeilbaarheid van dit dogme twijfelde, wie niet gelooven kon, dat in den vrijen handel het universeele middel tegen al de kwalen der wereld, de zekere weg des heils voor alle levende en toekomende geslachten was ontdekt, die werd door de liberale dogmatisten nòg meer verketterd dan de twijfelaars door de kerkelijke rechtzinnigheid.

Ik denk er niet aan de economische zijder deze quaestie hier te behandelen. Maar er is toch ook een zedelijke en religieuze kant aan. Zij toont aan hoezeer de materieele belangen van handel en verkeer de belangen van

den geest, van hart en geweten, hebben overheerscht en verdrongen. Alle levensverhoudingen van staat en kerk en maatschappij zijn allengs onderworpen aan het belang van den groothandel; uit alles ter wereld is een handelsartikel gemaakt, het handelsvoordeel is op den troon geplaatst, dat alle wetten afkondigen, alle zeden beheerschen, alle levensgewoonten regelen zal.

Is, Goddank! ons leven nog niet één groote negotie geworden, dan hebben wij dat waarlijk niet aan de hoogepriesters van het liberalisme te danken; dan is dit een gevolg van andere volkskrachten, die onder ons nog wakker zijn. En toch is ook bij ons de handelsgeest reeds al te diep in heel het volksleven doorgedrongen; veel waarbij vroeger van roeping kon sprake zijn, heeft hij tot een beroep gemaakt, dat den mensch niet meer doet vragen: wat vermoogt gij te geven, waarin kunt gij nuttig zijn? maar: wat kunt gij verdienen, wat winst kunt gij behalen? Een handelszaak is de pers geworden, de kunst, de wetenschap maar al te vaak, het huwelijk, de school, de kerk, en wat vroeger, in 't openbaar althans, voor een onrecht gold en als iets verkeerds werd gevoeld, dat geldt tegenwoordig voor gepast, verstandig, plichtmatig. Wie niet mede handel drijft in de wereld van den vrijen handel, is een zot; hij toont de eerste artikelen der liberale leer van onzen iijd nog niet te verstaan.

Ik wensch niet verkeerd begrepen te worden. Niet dit wraak ik, dat de koopman handel drijft en dat hij vrije wegen voor het handelsverkeer zoekt, maar dat de heele wereld handel drijft, handel drijft in alles en met iedereen; dat heel ons leven, het openbare en het bijzondere, onze wetgeving, ons recht, op den handel is aangelegd, als ware hij de eigenlijke bron en drijfkracht

aller cultuur, er schier uitsluitend door beheerscht wordt; dat drukt met noodlottige macht op ons leven, en dat noodlot heeft het liberalisme over ons gebracht. Wat met dezen breidelloozen koopmansgeest aan materieele levensgoederen is gewonnen, wordt zeker ruimschoots opgewogen door het verlies aan zedelijke goederen, bovenal aan evenwicht in de behartiging der volksbelangen, aan gevoel van solidariteit, aan rechtszin die allen gelijkelijk omvat, aan breeden gemeenschapszin. Waar het zwaartepunt voor heel het leven wordt verlegd in den handel, waar de politiek wordt beheerscht door handelsbelangen, daar moet wel de blik, in stee van over heel het menschenleven te gaan, tot een deel daarvan beperkt blijven. De gewichtige vraag des zedelijken levens: ben ik mijns broeders hoeder? vindt daar het antwoord gereed: wat gaat hij mij aan? Hij zorge voor zich zelven, zooals ik voor mij zelven zorg.

Zoo is de vrijheid van het liberalisme, langzamerhand, zonder dat de menschen zelven aanvankelijk het bedoelden, tot een onverholen materialisme, tot de huldiging van ongebreidelde zelfzucht geworden. God heeft het menschelijk „Ik" niet enkel groote, heilige rechten ingeplant, maar evenzeer groote en heilige verplichtingen; het heeft niet nagelaten die rechten te bepleiten en ze zoo ruim mogelijk te laten gelden, maar van zijn verplichtingen heeft het zich op heel liberale manier afgemaakt; en waar het nog tot op zekere hoogte de herinnering aan zijn verplichtingen heeft behouden, heeft het deze aan zijn willekeur overgelaten en zich er met hand en tand tegen verzet, dat ze openlijk en rechtens erkend, wettelijk vastgelegd en daardoor aan de onzekerheid van menschelijken willekeur zouden onttrokken worden. De

vrijheid van het Ik beteekent nu naar liberale opvatting het recht van den sterke, de vrijheid, die *mij* past, *mij* voordeelig is en tot aanzien brengt. Maar voor de anderen, de zwakkeren, beteekent zij de onderworpenheid aan den sterkere.

Mijne vrienden! Wij zijn toch tot de vrijheid geroepen! De zelfvernietiging van het liberalisme, de verzwakking der liberale partijen, zooals wij die tegenwoordig allerwege steeds duidelijker kunnen waarnemen, beteekent geenszins den dood, maar een nieuwe opstanding van de vrijheid. De liberale vrijheid is, evengoed als de toekomststaat van het oudere, onwetenschappelijke socialisme eene utopie; want in de wereld der werkelijkheid bestaat nergens een vrijheid, zooals het liberalisme zich die gedroomd heeft, de vrijheid, waarmee de mensch zich bij zijn eigen haren kan omhoog trekken. Langzamerhand doemt ook voor den meest overtuigden vrijhandelaar de gedachte op, dat zijn geloof utopistisch is; langzamerhand, zij 't dan ook langzaam genoeg, begint hij er iets van te vermoeden, dat hij, wat hij door zijn handel is geworden, niet heeft te danken aan zijn vrijheid, maar aan den eb en vloed van het economisch leven, waarin een gunstige golfslag juist hem, misschien wel bij nacht, in elk geval buiten zijn verdienste en beteekenis om, heeft omhoog geheven.

Zoo worden wij er weer toe gebracht, de vrijheid, waartoe wij geroepen zijn, ergens anders te zoeken dan uitsluitend in de wereld van het ruilverkeer, namelijk in de beteekenis der menschelijke persoonlijkheid, de zelfstandigheid van ons geestelijk leven, die wij niet mogen laten te niet doen, maar evenmin mogen gedoogen dat verlet worde in anderen. 't Is alleen de vrijheid van het geheel, die de vrijheid der enkelen kan waarborgen.

Zoozeer als wij voor ons leven het zonnelicht behoeven, zoozeer is het noodig voor onze vrijheid dat wij haar eerbiedigen in alle menschen; want elke onderdrukking, die een eenig, zij 't ook het allergeringste lid van het groote maatschappelijke lichaam wordt aangedaan, drukt op het geheel, en houdt dat geheel in onvrijheid gevangen. Zoo moet ook onze vrijzinnigheid „van de utopie tot de wetenschap" komen; ze moet kritisch worden, met breeden, vrijen blik alle verhoudingen en toestanden des levens overzien, ten einde al de booze machten op het spoor te komen, waardoor midden in de 19e eeuw tallooze menschenlevens aan een minderheid schatplichtig zijn geworden en van de vrije lucht om te ademen, daargelaten nog de kracht om in vrijheid te denken en te handelen, verstoken zijn.

Niet de handel, maar de waarheid zal u vrij maken! De partijen mogen hun vrijzinnigheid den volke met bolle wangen uitbazuinen, een waarachtig vrijen zin heeft alleen hij, die den onomkoopbaren moed der waarheid heeft behouden, die voor de waarheid uitkomt, ook tegenover en in zijn partij, voor haar opkomt bovenal ook tegenover de afgoderij, die met grootheden der partij gedreven wordt, en die tegenwoordig wel in geen partij zulke afmetingen heeft aangenomen als in die welke zich — een merkwaardige ironie der geschiedenis! — de vrijzinnige noemt. Vrijzinnig zijt gij niet wanneer gij als een kudde schapen een leider volgt, die vrijzinnige woorden op de lippen neemt; vrijzinnig zijt gij alleen dan, wanneer gij uit eigen kracht u een oordeel en een overtuiging vormt, deze standvastig belijdt en moedig stand houdt tegenover de machten die de menschen in ongerechtigheid gevangen houden.

Met deze kritische vrijheid rijst dan ook een nieuw ideaal der vrijheid voor ons op, waarbij wij de vrijheid niet gebruiken tot een oorzaak voor het vleesch, maar elkander dienen door de liefde. „Liberaal" beteekent toch naar zijn echten, oorspronkelijken zin edelmoedig, hooghartig. Mochten wij allen waarlijk liberaal worden, een menschheid die zoo ongeveer het tegendeel zou zijn, van wat wij tegenwoordig onder „liberaal" verstaan; een geslacht, waarin de brave burger het laatst aan zichzelven denkt, waarin de enkele, blijmoedig zich wijdt aan het geheel, daar het wel der gemeenschap hem hooger staat dan eigen voordeel. Dat zou een vrij geslacht zijn, een nieuwe opstanding der vrije menschheid, waarin de vrijzinnigheid niet meer zou zijn een partijleuze die scheiding maakt, maar de vereenigingsband van allen die van goeden wille zijn onder alle partijen en richtingen.

XIV.

Weldadigheid.

Vergeet de weldadigheid en de mededeelzaamheid niet; want aan zoodanige offeranden heeft God een welbehagen.
Hebr. 13: 16.

Ook wat betreft de manier om practische toepassing te geven aan de eischen van het sociale streven in onzen tijd wordt bewezen, dat hij een tijd van overgang is. Oud en nieuw strijdt ook hier met elkander. De oude manier droeg een patriarchaal karakter. Zij ging op in den bijstand van zwakken, zorg voor de armen, en het vrijwillig hulp verleenen aan hen die hulp noodig hadden: de weldadigheid van het aalmoezen-geven. De nieuwe manier wil maatschappelijk zijn; de economische en sociale verhoudingen wil zij zóó geregeld zien, dat uitoefening van bijzondere, persoonlijke weldadigheid niet meer noodig is, dat het weldoen door aalmoezen-geven overbodig wordt.

De vertegenwoordigers dezer verschillende zienswijzen zijn zoozeer van de juistheid hunner inzichten overtuigd, dat zij er zich ternauwernood toe zetten het recht en en de beteekenis hunner wederzijdsche inzichten te onder-

zoeken; beide opvattingen staan zoo vierkant tegenover elkaar dat de eene doet alsof de andere er niet ware, althans zelfs de aandacht niet verdiende.

En toch ligt de vooruitgang van onzen tijd juist in de verhouding van het oude en het nieuwe. De kritiek, die hier het nieuwe op het oude uitoefent, is voor dien vooruitgang evenzeer van beteekenis als het recht, dat het oude mag laten gelden, om door het nieuwere juist gewaardeerd en in zijn waarde erkend te worden.

Dat er tegenwoordig zooveel wordt wèl-gedaan — de lofredenaars van onzen tijd worden niet moede het te roemen. Zooveel geopende handen, zooveel milddadige harten zijn er, dat de sommen niet zijn bijeen te tellen, die jaar-in jaar-uit aan aalmoezen worden gegeven. En daarbij komen nog de stichtingen van allerlei aard voor verwaarloosden, gevallenen, hulpbehoevenden, voor ouden en jongen, mannen en vrouwen, alle uit vrijwillige bijdragen onderhouden, die elk jaar toenemen in aantal en met nieuwe worden vermeerderd. Is dat niet de triomf der werkdadige menschenliefde? Is daarin niet de weg aangewezen voor de toekomst? Komt het er niet op aan dien weldadigheidszin te wekken en er op te bouwen, dat hij ons wel de geneesmiddelen zal verschaffen tegen zoovele sociale euvelen van onzen tijd?

Mijne vrienden! Het zou zeker onbillijk zijn den zegen van deze weldadigheid te willen verkleinen of te loochenen. In ontelbare gevallen zouden wij inderdaad niet weten, hoe bij zoovele jammervolle kwalen van het menschelijk leven eenigen verzachtenden balsem aan te brengen, indien er niet menschen waren, dien het geven nooit te veel wordt, die voor elke goede zaak gaarne en blijmoedig hun gave reiken. Nauwelijks wordt bekend dat

er ergens nood is, of de drang ontwaakt om hulp te verleenen, en men vindt mannen en vrouwen gereed om offers van tijd, of kracht, of geld te brengen, al naar gelang het een of 't andere noodig is en zij er over kunnen beschikken. En die lust om hulp te verleenen is meestal goed gemeend. In onzen tijd leeft een diep gevoel van medelijden met iederen menschelijken nood; en het werkt aanstekelijk; het scherpt de oogen, zoodat ook verborgen lijden wordt opgespoord en het sterkt de handen om moedig aan te grijpen waar zware lasten te torsen of in last te verminderen zijn.

Maar juist omdat ik geloof aan de oprechtheid van den weldadigheidsdrang onzer eeuw, stel ik met te meer nadruk de vraag of de practijk dier weldadigheid wel op den goeden weg is, of zij, in steê van het goedgemeende doel te bereiken, niet steeds verder ervan verwijdert. Alle eer aan den goeden wil van hen die zich er aan wijden, maar wij mogen toch niet blind zijn voor de keerzijde der medaille; daar is niet alles licht, veeleer is er donkers te over. Of weten wij niet hoeveel onheil de geopende hand en het teergevoelige hart allerwege sticht, waar het heldere verstand en de volhardende wil ontbreken? Vooral het aalmoezen-geven aan bedelaars, de oudste, meest bekende en, helaas, ook meest verbreide vorm van wèl-doen, is een weldadigheid, die sinds langen tijd reeds heel wat op haar geweten heeft. Jammer genoeg is het, dat ook hier somtijds de onschuldigen het met de schuldigen moeten misgelden; maar een feit is dat van de goedmoedige gedachteloosheid, waarmede aalmoezen worden uitgereikt, op onbeschaamde wijze wordt partij getrokken door practijken van wier omvang en verscheidenheid zeer weinigen zich een voorstelling maken.

En toch, voor de som van leugen, huichelarij en laagheid, die in het bedelaarsbedrijf voortwoekeren, is juist die traditioneele liefdadigheid in de eerste plaats mede verantwoordelijk. Er zijn toch werkelijk nog vele menschen, die het als een soort van christenplicht beschouwen, elk die om een aalmoes hun aanspreekt, iets te geven, en elken leugen te gelooven, die door bedelaars bepaaldelijk voor hen verzonnen, of met andere leugens in voorraad wordt gehouden. Komen zij dan te weten van welk afschuwelijk bedrog zij het slachtoffer zijn geworden, dan troosten zij zich met hun goed hart dat er de voorkeur aan geeft negenmaal bedrogen te worden, liever dan eens niet te geven waar het welbesteed zou zijn geweest. Zij denken er niet aan, dat het bederf, in die negen door hen aangewakkerd, in zijn voortgang ook dien ander weldra moet bereiken, daar zij hem door hun aalmoes den bedelaarskring binnengeleid hebben en daarom mede oorzaak zijn, dat zijn eergevoel en gevoel van waardigheid wordt verstikt.

En nog op een andere wijze is deze liefdadigheid van verderfelijke werking; zij stelt hen, die er niet voor terugschrikken er een beroep op te doen, in de gelegenheid hun arbeidskracht voor een prijs beneden den normalen loonstandaard aan te bieden; zij vervalscht dus de economische verhoudingen en drukt ook den prijs der andere arbeidskrachten beneden de eigenlijke waarde. Ik weet dat zij, die de rechten van het goede hart bepleiten, er niet van houden, ja, 't zelfs kwalijk nemen, dat het verstand de warmte van hun weldadigheidsijver afkoelt door een koude straal van nuchtere, zij 't dan ook onwederlegbare redeneering. Bij eenig nadenken ligt het toch maar al te zeer voor de hand,

dat wat in den vorm van ondersteuning en tegemoetkoming op deze wijze wordt gegeven, niet anders is dan een toeslag op het arbeidsloon, dien de industrie weigert te betalen en die in de goedkoope waren schijnbaar wordt uitgespaard. In enkele gevallen moge het dus tegenwoordig nog onvermijdelijk en geoorloofd zijn, bij bestaanden nood met ondersteuning te hulp te komen, opdat bijzondere personen en geheele gezinnen niet aan onberekenbare gebeurtenissen ten offer vallen, in 't algemeen genomen verergert slechts door dergelijke verleende ondersteuning de toestand der volkskringen waaraan ze verleend wordt. De weldaad wordt een kwaad, omdat de arbeid, die ondersteuning geniet, drukt op den niet ondersteunde, hem concurrentie aandoet en zóó steeds meerderen binnen den kring der hulpbehoevenden trekt. Dat is de verklaring voor de steeds aangroeiende armenbelasting, de vrijwillige en de wettelijk voorgeschrevene: de verleende ondersteuning maakt het gat, dat zij zich voorstelt te stoppen, steeds grooter, want, waar niet van een anderen kant krachtige weerstand wordt geboden, wordt het arbeidsloon verlaagd met het bedrag der uitgereikte ondersteuning, en de industrie zoekt de plaatsen op, waar het laagste arbeidsloon wordt betaald.

Doch niet alleen voor hen die ontvangen maar ook voor de gevers zelven heeft deze practijk gevolgen van den allerbedenkelijksten aard. Wie zich door een zuiver gevoel voor menschenplicht en menschenadel laat leiden, moet het in den grond afkeuren dat het grootste deel der meergegoede klassen zich in gaven van geld en van wat geldswaarde heeft van hun verplichtingen tegenover noodlijdenden zouden meenen te kwijten. Reeds het spraak-

gebruik immers pleegt weldoen en het uitreiken van materieële ondersteuning met één woord te noemen. Maar dan is het bijzonder goedkoop, wel te doen; wie er de middelen toe heeft kan zich bij alle weelde, waarin hij leeft, ook deze gemakkelijk verschaffen, zonder zichzelven of zijne erven de allergeringste ontbering op te leggen, en misschien ook zonder daarbij een hand uit te steken. En de oppervlakkigheid ziet tegen dit soort van weldoen met eerbied op, zoodra er maar groote sommen mee voor den dag komen. Het woord van Jezus van het penningske der weduwe, die in de tempelkist meer geworpen had dan alle rijken, is bij deze beoordeeling van weldoen volslagen in vergetelheid geraakt.

En wanneer dit geldt van het groene hout, van hen, die ten minsten met een zuiver en welmeenend hart geven, wat zal dan aan het dorre geschieden, voor wie het weldoen een zaak is, waarbij men hemelsche winst beoogt, of ook aardsche, een speculatie op zedelijk of ook baar krediet, een middel om tot eer en aanzien te komen. Waar de weldadigheid optreedt „om van de menschen gezien te worden," waar men in weldoen tegen elkaar opbiedt, elkaar de plaats betwist, daar is zulke weldadigheid reddeloos het verderf ten prooi. Eerzucht en ijdelheid richten, zooals bekend is, schier op geen enkel terrein weerzinwekkender orgiën aan dan in de kringen der officieele weldadigheid.

Ook hier moet dan het doel de middelen heiligen. „Voor een weldadig doel," onder deze leuze is dan allerlei geoorloofd, wat men zich anders niet zou veroorloven. Toomlooze genotzucht wordt aangewakkerd, ten bate der armen wordt gedanst en gedronken, en als men zich gedurende een avond, een nacht, „kostelijk

geamuseerd" heeft, draagt men bovendien nog het verheffende gevoel met zich om, van een goed werk te hebben gedaan door zich met zijn genotzucht in dienst der menschlievendheid gesteld te hebben. En de openbare meening vindt in deze wijze van weldadigheid-oefenen niet eens meer iets aanstootelijks, zoodat ook zij, wie het toch eigenlijk tegen de borst stuit, worden gedrongen mede te doen. Er is nood, er moet geld zijn, elk zie maar hoe hij 't krijgen kan.

Zoo ziet onze veel geprezen weldadigheid er toch bij nauwkeurig toezien heel anders uit, dan de oppervlakkigheid haar zich dacht. Zij doet niet wel aan degenen om wier wil zij beoefend wordt en evenmin aan hen, die haar uitoefenen. Zij is een vergift in het organisme van ons sociale leven, trouwens een dat het lichaam reeds eeuwen lang ingenomen heeft en waaraan het allengs is gewend geraakt. Wilde men aan het volkslichaam dat vergift op eens ontnemen, plotseling alle weldadigheid van deze soort staken, dan zou het daarmee gaan als met het lichaam dat aan morphine of alcohol is gewoon geraakt: een doodelijk delirium zou niet kunnen uitblijven. Daarom is het de taak van den ernstigen geneesheer het lichaam langzaam maar zeker aan het gebruik van het vergift te ontwennen, totdat gezonde levenssappen het geheel kunnen ontberen. Bedelaars, aalmoezen, het zijn woorden die eindelijk uit de taal van onzen tijd en uit ons hedendaagsch leven moesten verdwijnen. Want daarin wordt een betrekking tusschen mensch en mensch uitgedrukt, die rechtstreeks in strijd is met alles wat onze eeuw van den mensch gelooft en kent. Op kosten van anderen, zelfs van de genade van anderen te leven, neen, dat mag de mensch

niet meer, die tot het bewustzijn van wat als mensch zijn wezen uitmaakt, is ontwaakt. En met nederbuigend gunstbetoon aan een ander genadegaven uitreiken, dat mag de mensch evenmin, wil hij zijn menschelijk gelaat niet door de trekken van den hoogmoed laten ontsieren. Vroeger, in de middeneeuwen, geloofde men wel, dat God de armen geschapen had, opdat zij den rijken tot een voorwerp zouden zijn om hun weldadigheid aan te oefenen en hun vroomheid aan te openbaren. Maar in de 19e eeuw mag een mensch niet meer tot een voorwerp worden verlaagd; ieder mensch zij een persoon, een levend lid in het groote lichaam der menschheid. Daarom moet ook hij die een beroep op onze hulp doet voor zichzelf zoo veel achting eischen, dat wij hem niet als een voorwerp behandelen, als een soort van armenbus, waarin wij mechanisch ons penningske werpen. Ook hij is een mensch, en mocht hij al bedelende het mensch-zijn verleeren, dan is het ook juist onze gruwelijke weldaad geweest, die mede hem er toe gebracht heeft zijn persoonlijke waardigheid voor zijn bedelcenten prijs te geven.

Daarom beschouw ik het als een bijzonder gelukkig teeken in het sociale leven van onzen tijd, dat juist uit de kringen, die onze weldadigheid zich voorstelt wel te doen, steeds luider protest tegen de practijk onzer weldadigheid opgaat. Waar ik ooit de fierheid aantrof, waarmee zelfs bij drukkenden nood de gewone ondersteuning werd afgewezen, heb ik die fierheid altijd hooggeschat en gewenscht dat ik haar in mijn leven vaker mocht ontmoeten.

Toch mogen wij ook hier niet het kind met het badwater wegwerpen. Denk ik mij zelven eens in de plaats

van een noodlijdende, dan zou ik zeker menschen kennen, die mij met hun weldadigheid zouden beleedigen ; ik zou hun elk aanbod van hulp voor de voeten werpen, ook al kwam het mij op hongerlijden te staan. Zij zijn het die voor de weldaad die zij bewijzen op slaafsche onderdanigheid en afhankelijkheid aanspraak maken. Maar ook zou ik anderen kennen, wier hulp ik mij zelven tot een eer zou aanrekenen, bij het bewustzijn dat zij mij hun liefde waardig rekenen. Zelfs een Paulus die er zoo fier op was, dat hij van elkeen vrij was en niemands goud of zilver had begeerd, heeft de liefdegaven gaarne aangenomen, die hem uit Philippi werden toegezonden toen hij in Rome in gevangenschap was. Daar is een geven, dat hem die ontvangt niet verlaagt, maar verheft, want het haalt den band der gemeenschap nauwer toe, die geesten en harten vereent. Zulk een geven en weldoen moeten wij trouwens eerst nog leeren, en leeren in den grond, terwijl wij tevens het weldoen, dat steeds meer tot een kwaaddoen wordt, aan een kant zetten. Wij moeten het aanleeren in de eerste plaats ter wille van hen, die thans onder onze weldaden het meest te lijden hebben. Eerst dat is een weldaad voor den mensch wat ook zijn hart weldadig aandoet, wat hem krachtig en vrij maakt in het bewustzijn dat hij toch eigenlijk krachtens zijn zedelijke natuur, afgezien van de verscheidenheid der uiterlijke omstandigheden, de gelijke is van wie hem hulp verleent.

Hiermede komen wij dan ook tot wat in waarheid weldoen is. Het is waarlijk niet een toereiken van de kruimels die van onzen disch vallen, maar een bewijs van onze liefde en onze achting, een teeken dat wij ons ook met hem, die voor 't oogenblik, ten gevolge van allerlei

omstandigheden onze hulp behoeft, toch innerlijk verwant en één voelen op grond onzer gemeenschappelijke menschelijke natuur. Daar is de materieele hulp niet het eerste en voornaamste; zij verdwijnt veeleer tegenover wat veel hooger beteekenis heeft; dat hij namelijk voele: ik sta niet alleen in de wereld, in ben toch geen waardeloos voorwerp, nu menschen zich om mij bekommeren; er zijn nog menschen die aan mij gelooven en met mij gevoelen.

Dan opent zich ook 't menschenhart voor de weldaden, waarvan wij allen leven en waarmede wij ons voeden, ook de rijksten en sterksten onder ons: voor den onmeetlijken schat van welwillendheid en liefde, van trouw en aanhankelijkheid, die het leven eerst des levens waardig maakt. Ja, als ik uren ken van het reinste geluk, dan zijn het die, waarin ik een eindelooze dankbaarheid gevoel aan hen, die ik als mijne weldoeners erken, die het beste mij gaven dat ik heb, en die mij juist daarom zooveel goed hebben gedaan, omdat ik 't hun danken kan terwijl ik in vrijheid mijn eigen leven leid.

De grootste weldoeners der menschheid, in wier licht wij allen leven, zijn zij geweest, die hebben kunnen zeggen: „zilver en goud heb ik niet: maar wat ik heb dat geef ik u." Het zijn de armen, die toch velen rijk hebben gemaakt, die de wereld met nieuwe gedachten hebben gezegend, haar met nieuwe geesteskiemen hebben bevrucht. En wat beteekenen tegenover deze weldaden de sommen waarnaar wij op kleinkramerachtige manier tegenwoordig den weldadigheidszin schatten?

Niet zooveel, maar zoo armzalig weinig wordt onder ons werkelijk wèl-gedaan. Ook de allerarmste leeft niet

van brood alleen. Hij wil niet enkel gevoederd worden, hij wil vrij, zelfstandig zijn, wil als mensch onder menschen leven. Maar dit vraagt heel andere offers dan die van onze beurs. Dit eischt, dat wij ons verplaatsen in anderer leven, dat we liefdevol ons beijveren het vertrouwen te winnen van hen die het vertrouwen op ons hebben verloren, dat we krachtig en volhardend strijd voeren bovenal tegen de machten, die tegenwoordig, door eigen of vreemde schuld, den mensch verhinderen mensch te zijn.

Beproeven wij 't eens den hulpbehoevenden zulke weldaden te bewijzen, en weldra zal de klacht verstommen over den ondank, waarmede de menschen al het goede dat voor hen gedaan wordt beloonen. Zulke weldadigheden echter zijn ook alleen de offers, die Gode welgevallig zijn, en die immer door zijn zegen worden achtervolgd.

XV.

De misdadiger.

Wanneer een lid lijdt, zoo lijden al de leden mede.

1 Cor. 12 : 26.

Van tijd tot tijd vernemen wij uit de dagbladen dat hier en daar van staatswege een onderzoek wordt ingesteld naar de lepra, de oostersche ziekte; in hoever deze melaatschheid ook ons bedreigt en wat er kan gedaan worden om dat gevaar te keeren.

Wij weten dat deze geesel van een ander werelddeel ook ons werelddeel heeft betreden. Wij behooren er de Regeeringen dankbaar voor te zijn, als zij maatregelen nemen om den voortgang dezer schrikkelijke ziekte tegen te houden. Als daarvoor tot nu toe geen ander middel bekend is dan volstrekte afzondering der zieken van de gezonden, zal niemand, hoe hard het voor de getroffene zij, het als iets onmenschelijks veroordeelen dat dit middel wordt aangewend, en de getroffenen zelven zullen, denken en voelen zij als menschen, omderwille van de hunnen en van de andere menschen de aanwending van dit middel eischen.

De oude profeten hielden ervan, zooals bekend is, de melaatschheid als beeld van zedelijk bederf, van

menschelijke zonde en misdaad te beschouwen. Zij riepen hun wee uit over het melaatsche volk. Zij klaagden er over dat het onrein was van top tot teen, en toen een nieuwe dag des heils voor de verdwaalde en verloren menschheid aanbrak, steeg de jubelkreet op: de melaatschen worden gereinigd, en den armen wordt het Evangelie gepredikt.

Van deze profetische beschouwing van het booze in de menschenwereld zijn wij ver verwijderd geraakt. Wat eens in zijn samenhang met het geheel werd opgevat, wordt tegenwoordig elk in 't bijzonder en persoonlijk ten laste gelegd, en waar de profeten van een ziekte, zij 't van een zedelijke, dan toch van een gevaarlijke, doodelijke, besmettelijke ziekte gewaagden, spreken wij tegenwoordig van den vrijen wil, van persoonlijke verantwoordelijkheid en schuld. De levensbeschouwing die den mensch als een enkeling, een individu beschouwt, heeft er in haar ontwikkeling toe geleid, dat heel onze wetgeving, ons strafrecht en zijn toepassing, in den misdadiger bloot den mensch ziet, die door eigen vrijen wil is schuldig bevonden, en overeenkomstig dit gezichtspunt ook den misdadiger behandelt. Daarom is het in het wezen der zaak een terugkeer tot die profetische levensbeschouwing, wanneer het hedendaagsch socialisme de schuld weder van maatschappelijk standpunt beschouwt. Het zijn met name Italiaansche socialisten die dezen kant der quaestie tot een voorwerp van nauwgezette studie hebben gemaakt, of liever: Italiaansche geleerden, juristen, beoefenaars van het strafrecht, geneesheeren zijn door hun bestudeering van den misdadiger socialisten geworden. Maar voor ons allen staat de vraag, die den misdadiger en zijn behandeling betreft, op de agenda van den dag.

Zij behoort thuis bij de nachtzijde van de sociale quaestie, en daar heerscht veel dikker duisternis dan wij, die in het blijde zonnelicht van den dag leven, wel willen toestemmen. Ook bij ons heeft de sociale strijd onzer eeuw reeds ingrijpende veranderingen in de gangbare beschouwing van den misdadiger gebracht, en zonder twijfel zal het verder verloop van den strijd op de behandeling van den misdadiger, op de opvatting van straf en haar practische toepassing beslissenden invloed uitoefenen. Als christenen, als menschen, voegt het ons ook aan deze vraag onze aandacht te wijden, haar nauwgezetter dan tot nu toe geschiedde, te bestudeeren, en te trachten er ons oordeel over te vormen. Ik stel mij voor u mijn overtuiging daaromtrent te ontvouwen en haar voor u te bepleiten.

Mijne vrienden, zoo gemakkelijk als het is te zeggen wat misdaad is, zoo moeilijk is het te zeggen wat een misdadiger is. De misdaden kunnen wij opnoemen uit onze wetboeken, waarin bepaalde daden aangewezen, zoo nauw mogelijk omschreven en van andere daden onderscheiden worden, zoodat binnen het gebied waarop het wetboek van kracht is, die bepaalde daden als misdaden te boek staan. Maar is nu ook ieder mensch, die zulk een daad pleegt, zonder meer een misdadiger? Dan toch zeker alleen als hij haar pleegde juist binnen den kring waar binnen het wetboek van kracht is. Voor menige daad, die hem naar onze wetten in het tuchthuis brengt, zou hij onder wilde volkeren beloond en met eerbewijzen overladen worden. Wij mogen niet vergeten dat onze voorvaderen veel, en, gaan wij maar ver genoeg terug in de vóórhistorische tijden, eens alles wat wij thans misdadig achten voor geoorloofd, voor geboden,

ja, als een deugd beschouwd hebben. In oorlogstijd, ja, ook te midden van een gewapenden vrede tusschen de volkeren onderling, wordt zelfs veel tegenover een ander volk voor geoorloofd gehouden, wat binnen den eigen volkskring als een misdaad zou gestraft worden. Listigheid, leugenachtigheid, verraad hebben voor eeuwen als eigenschappen gegolden, die den bezitters ervan tot aanvoerders van hun stam verhieven. Misdadige neigingen treden daarom te voorschijn als overblijfselen van barbaarsche, ja, dierlijke ontwikkelingsvormen; de misdadiger vertegenwoordigt den terugval der menschelijke natuur tot overleefde en overwonnen beschavingstoestanden. Misdadige neigingen sluimeren in meerdere of mindere mate in de borst van ieder mensch, daar ieder mensch de erfenis van het verleden met zich omdraagt, de groote erfzonde en erfschuld, zooals het oude kerkgeloof het in de gewijde sage voorstelde, een erfelijke ziekte, zooals Zwingli het noemde. Of deze neigingen tot daden worden hangt hiervan af, of ze uit hun sluimer gewekt worden op een tijd, waarop de edeler neigingen, die uit het hedendaagsch hooger staand zedelijk bewustzijn geboren worden, nog te zwak en krachteloos zijn, om over de andere heerschappij uit te oefenen. En of de daad tot een blijvende neiging, tot gewoonte zal worden, hangt weder hiervan af, of in 't algemeen de verschillende invloeden, die op den mensch inwerken, aan zijn verkeerde neigingen voldoend tegenwicht bieden; indien er niet zedelijke idioten, zedelijke misgeboorten zijn, die van den tegenwoordigen staat der beschaving te ver afstaan, dan dat het zou kunnen gelukken hen daarin allengs op te nemen.

Wat hiervan zij, voor mij is 't niet twijfelachtig dat

de wijze waarop wij tegenwoordig den misdadiger behandelen niet de ware is; dit wordt dan ook door de deskundigen, ook voor zoover zij geen socialisten zijn, erkend. Ons strafrecht gaat niet uit van den misdadiger, maar van de misdaad. Gerechtigheid noemen wij het, wanneer elke ongerechtige daad, elke overtreding van het recht de passende en daarmee overeenstemmende straf heeft gevonden. De godin der gerechtigheid wordt voorgesteld met de weegschaal in de hand. In de eene schaal ligt de verkeerde daad, in de andere de straf, en de weegschaal is in evenwicht, wanneer beiden even zwaar wegen. Zoo kennen wij ook straf toe in overeenstemming met dit beeld der gerechtigheid, en de kunst van den wetgever evenzeer als van den rechter is het, de straf die bij de overtreding voegt zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen: niet te groot en niet te gering mag ze zijn.

Maar waaraan ontleenen wij deze voorstelling der gerechtigheid? Is er ergens ter wereld iets waarnaar zij kan gevormd worden? Wel luidt de oude wet: oog om oog en tand om tand; maar zijn dan de oogen en tanden der menschen van zoo gelijke waarde, dat het een maar voor den voet op kan dienen tot een zoen voor het ander? Hoe is het mogelijk het leed dat de eene mensch den ander heeft aangedaan zóó af te wegen, dat een volkomen gelijk leed hem als straf kan worden opgelegd? Neen, indien de gerechtigheid eischte dat straf en misdaad volkomen gelijk stonden, dan ware geen enkele straf rechtvaardig; zij zou altijd in 't eene geval te zwaar, in het andere te licht zijn in verhouding tot de misdaad.

Dan zegt men: ja, onze gerechtigheid is onvolkomen, maar volmaakt is de gerechtigheid Gods. Zij straft den mensch naar de mate van zijn euveldaad, en aan haar

ontleenen wij de *idee* der gerechtigheid, en *wij* kunnen er alleen naar streven, de idee zoo nabij mogelijk te komèn en zooveel in ons vermogen is de onvolkomenheid te mijden.

Maar, waar is dan die gerechtigheid Gods, die den mensch de straf toebedeelt volkomen in overeenstemming met zijn zonde? Leert ons de ervaring iets omtrent haar? Maar zij laat ons telkens het tegendeel van die gerechtigheid zien. Den vrome zien wij lijden, de goede wordt gekruisigd, en de kwaaddoeners, de spotters zijn voorspoedig en zegepralen. Zóózeer is de werkelijkheid in tegenspraak met zoodanige ervaring, dat de menschen, om hun geloof te redden, zich de voorstelling van het jongste gericht en het vagevuur gevormd hebben, waar alle straf nauwkeurig zal worden uitgedeeld, die op aarde op zich heeft laten wachten. Of leert de bijbel ons iets van deze gerechtigheid? Maar de vromen van den bijbel weten niets van haar. Hun ziel zingt van een God, die al hunne zonden vergeeft en hunne krankheden geneest. Hun geweten gevoelt het diep: wildet gij, Heer, met ons in het gericht treden, wie onzer, Heer, zou bestaan? En Jezus, vooral Jezus predikt God als vader van alle menschen, wiens oneindige barmhartigheid hij ons menschen ten voorbeeld stelt, als eene die de zon doet opgaan over boozen en goeden en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Zijn God is het toonbeeld eener goedheid en trouw, die den mensch nimmer verlaat, die voor den verloren zoon het vaderhuis opent en die één ding maar den mensch niet kan vergeven: de onverzoenlijkheid, die maakt dat de menschen elkaar niet de misdaden vergeven.

Van waar komt dan die drang naar een straffende

gerechtigheid, waarvan noch 's levens ervaring noch de vrome bijbeltaal ons iets weet te verhalen? Wel, hij heeft zijn oorsprong in ons eigen wraakzuchtig gemoed. Heel ons rechtsgevoel is nog een overblijfsel van het oude wraakgevoel, dat bevredigd is, wanneer het in dezelfde mate als het door andere menschen is opgewekt, zich kan ontladen. In de dorst naar wraak is zekere hoeveelheid dier kracht saamgeperst, die door de wraak, die wij nemen, vrijkomt en zich in daden omzet. Had dit plaats gehad, dan had de wil, het gemoed, zijn evenwicht teruggekregen. Toen nu de gemeenschap de wraak aan den enkeling ontnam, vaste wetten en regelen voor het gemeenschapsleven opstelde, ten einde uit de ruwheid van de dusgenaamde eigen richting tot hooger levensvormen zich te ontwikkelen, bleef toch het oude wrekende recht; de gemeenschap nam het slechts over, om de maat der wraak bij wettelijke ordeningen vast te stellen. Zoo verhief zij wel het peil des levens, nieuwe levenskiemen van wetten en zeden, die een menschelijker karakter vertoonden, konden zich ontwikkelen, maar ze groeiden toch op de oude wortels, en gerechtigheid was niet anders dan de maatschappelijk georganiseerde wraakzucht van ouds. Zoo is de straf de terugslag volgend op den slag; doch de terugslag wordt niet meer toegediend in een oogenblikkelijke toornige opwelling, maar na een kalme overweging van het strafrecht en overeenkomstig de vastgestelde wetsvormen. Daarbij bestaat de mogelijkheid, wier waarde niet mag miskend worden, dat de zwaarte van het vergrijp wordt losgemaakt van de persoonlijke gevoeligheid van den getroffene. Doch daar de terugslag hem die er door getroffen wordt niet tot inkeer en zinsverandering voert, maar nieuwe harts-

tocht en strijdlust in hem opwekt, werkt ook de straf, inzoover de gestrafte zich door haar enkel tegengewerkt voelt, bij hem niets anders uit dan dat hij nu zijnerzijds op wraak broeit, en hem openlijk of in 't geheim het verlangen bezielt, om nu ook met zijn lotgenooten, die evenals hij met de maatschappij in oorlog zijn, zich te vereenigen. Zoo vormen de gestraften een eigen kring; elke nieuwe gestrafte wordt door de andere gezellen als een leerling opgenomen; de meester-misdadiger is zijn bereidwillige leermeester; ze stellen list tegen list, macht tegenover macht, en hoe meer gevangenissen en tuchthuizen wij bouwen, des te grooter wordt deze stand van misdadigers, en elke recidivist is een welsprekende getuige, dat ons strafrecht wel wonden slaat, doch ze niet heelt.

Mijne vrienden! Gij leest van talrijke vonnissen, en zeker bekruipt u een gevoel van afgrijzen en medelijden, als gij eraan denkt, dat deze of gene jaren lang zoo goed als dood is, zoodra de deur, die hem van de menschenwereld scheidt, achter hem is gesloten. Maar denkt eens na! Het schrikkelijkste oogenblik is het voor den misdadiger op lange na niet, wanneer hij de gevangenis binnentreedt, veel erger is het, als hij haar verlaat. Wanneer een ziek lichaamsdeel langen tijd in een vast verband heeft gelegen, en eindelijk wordt het verband weggenomen, dan weet ieder dat het nog langen tijd stijf blijft, ongeschikt om zijn gewone taak te volbrengen. Maar wanneer men den geheelen mensch jaren lang een verband heeft aangelegd, moet hij dadelijk weder met zijn volle oude kracht werken, in een wereld bovendien die hem onderwijl vreemd is geworden; ja, met nog grooter kracht dan vroeger, want alles wat

voorheen hem steunde en schraagde is hem thans ontvallen. Was de misdadiger vroeger gevaarlijk voor zijne medemenschen, nu is hij nòg gevaarlijker, want hij zal nog minder goed dan weleer zijn vrijheid weten te gebruiken, en het is voorwaar een even slecht vooruitzicht voor den gestrafte als het een zeer twijfelachtige bescherming voor de maatschappij is, dat den armen zondaar het nieuwe misbruik van zijn vrijheid als een verzwarende omstandigheid wordt aangerekend, en hem als recidivist een zwaarder straf wordt toebedeeld. Wat vermogen hier de pogingen van particulieren, ook wanneer zij met onvermoeide volharding, zelfs in georganiseerde vereenigingen zich den gestrafte aantrekken, om hem weer een weg in het leven te openen en hem in staat te stellen aan de goede voornemens, die hij wellicht opvat, uitvoering te geven? Ach, juist deze goede voornemens zijn meestal van twijfelachtigen aard. Waar ze werkelijk gemeend zijn, was ook de verkeerde daad meer een oogenblikkelijke afdwaling dan de uiting van een misdadig gemoed.

Neen, heel ons strafrecht heeft andere, nieuwe grondslagen noodig. Niet straffen, omdat gezondigd is, maar opdat niet gezondigd worde; niet als een verzoening voor een bedreven euveldaad, maar om den euveldader te verbeteren, zijn misdadige neigingen voor hem zelven en anderen onschadelijk te maken. Dit echter is alleen mogelijk krachtens de sociale opvatting van de misdaad. Daarbij wordt de misdaad in haar samenhang met en haar invloed op de geheele maatschappij veel ernstiger en dieper opgevat, dan waar men in haar enkel persoonlijke schuld erkent. Maar anderzijds blijft daarbij de mensch, de misdadiger tot ons in een verhouding van mensch

tot mensch; onder alle omstandigheden blijft hij voor ons een lid van ons lichaam, zij 't dan ook een ziek, een verminkt lid.

Humaniteit dwingt mij te zeggen, wat zoo onhumaan schijnt te klinken: daar zijn misdadigers van aanleg, die als zoodanig onverbeterlijk zijn; voor wie van te voren reeds de weg is afgesloten om zich op te heffen tot de trap van zedelijk bewustzijn, die ons maatschappelijk leven heeft bereikt. Maar in een omgeving, die niet meer van hen eischt dan zij kunnen volbrengen, waar hun alle gelegenheid is benomen om met hun aangeboren onnatuur onheil te stichten, kunnen zij wel tot op zekere hoogte voor ontwikkeling vatbaar zijn, kunnen hun krachten nog geoefend, voor hen zelven en anderen nog nuttig gemaakt worden. Wreed zou het zijn dezen zedelijken idioten als maatstaf aan te leggen wat heden ten dage van normale menschen wordt geëischt en naar dien maatstaf hen te straffen. Maar eveneens zou het onrecht zijn tegenover de maatschappij, indien men haar voortdurend bloot stelde aan het gevaar waarmede zulke misdadigers-naturen haar bedreigen. Daar is het eisch van barmhartigheid en van recht tevens, zulke menschen hun leven lang af te zonderen van de anderen, niet om hen te straffen, veel minder nog om hen te pijnigen, maar om het hun onmogelijk te maken anderen en zich zelven schade te berokkenen; om hun de gelegenheid te geven, dat ze nog worden wat ze worden kunnen.

Daar zijn verder misdadigers, wier zedelijke zwakheid niet kon verhinderen dat zij door het slechte voorbeeld van anderen verleid, door de giftige kiemen, die altijd in de lucht zijn, werden besmet, en zoo misdadigers zijn geworden. Wordt hun zedelijke zwakheid

ter rechter tijd ontdekt, en worden zij aan de besmettelijke, vergiftige invloeden hunner omgeving onttrokken, dan kunnen zij voor misdaad bewaard worden. Hier geldt het, dat het beter is de misdaad te voorkomen dan haar te straffen. Hoevele tuchthuizen konden wij ons besparen, indien wij goede opvoedingsgestichten hadden; de allerbesten moesten juist goed genoeg zijn om aan het hoofd dezer inrichtingen te staan om haar te besturen en te leiden, niet naar den ouden traditioneelen sleur, maar overeenkomstig de beste uitkomsten van opvoedkundig willen en kunnen. Doch, 't is waar, onze liberale beginselen verbieden ons een jongen aan de straf te ontrukken, die hem reddeloos doet verloren gaan, of een meisje aan den zielemoordenden invloed van haar huis te onttrekken, teneinde beiden voor de ondeugd te bewaren.

Uit louter vrijzinnigheid bekommeren wij ons tegenwoordig van staatswege eerst dan om den mensch, wanneer hij met het strafwetboek in botsing komt, en ook dan enkel zoolang tot hij zijn straf heeft uitgeboet. Wij hebben ook geen geld om kinderziekenhuizen voor de arme kinderzielen te bouwen; wij verstaan het anders zoo goed te rekenen, en wij rekenen zoo veel, en toch zijn wij slechte huisvaders en rekenmeesters, wij zijn veeleer verkwisters, daar wij het kostbaarste van de heele wereld niet op den rechten prijs weten te schatten. Of wel, de misdadigers uit zedelijke zwakheid blijven onopgemerkt tot zij misdadigers zijn geworden; dan zijn zij in den aanvang nog te genezen, evenals de kinderen door opvoeding en versterking van hun wil, door zedelijke herstellingsoorden, waar zij krachtiger gemaakt en in veiligheid gebracht, onder deskundige leiding langzamerhand kunnen leeren op eigen voeten te staan. Wij hebben

onze groote, keurig ingerichte ziekenhuizen en zijn er trotsch op dat ze aan alle gestelde eischen beantwoorden; wij ontzien geen middelen om daar de zieke lichamen de meest degelijke, liefdevolle verpleging te verschaffen. Wij hebben onze herstellingsoorden voor longlijders, voor reconvalescenten, onze asylen voor drankzuchtigen en voor zenuwlijders. De sociale gedachte, dat de gemeenschap verantwoordelijk is voor het leven harer leden heeft ze op haar zegetocht door de wereld in het leven geroepen. Zouden wij niet de hoop mogen voeden dat ons strafrecht de plaats gaat inruimen voor het recht der zedelijke opvoeding, voor geneeskunst der zielen, dat onze tuchthuizen inrichtingen voor zedelijke zieken worden, waarin alle uitkomsten der moderne wetenschap aangaande 's menschen wezen, zijn kracht en zwakheid, samenwerken om, zoo al niet volkomen genezing, dan toch genezing tot op zekere hoogte aan te brengen voor onze misdadigers-zieken? Wie had voor honderd jaar kunnen denken dat de reehtspleging het zonder de pijnbanken zou kunnen stellen? De sociale gedachte heeft ze verdreven en wij zijn zonder ze verder gekomen dan wij met ze waren. Wie had nog maar een vijftig jaar geleden kunnen denken, dat een krankzinnigengesticht buiten dwangbuizen zou kunnen? En men kan er buiten en het gaat goed. Zoo zal de sociale gedachte ook in onze gevangenissen doordringen, om troost en genezing te brengen aan de arme zielen. Zij zal onze tuchthuizen, verblijfplaatsen van jammer en ellende, veranderen in tempelen Gods, op wier treden de lammen leeren gaan en God prijzen, dat hij de macht daartoe de menschen heeft geschonken.

Uitgaven van VAN HOLKEMA & WARENDORI
te Amsterdam.

DE ROTS WAAROP WIJ BOUWEN

DOOR

W. ZAALBERG.

Opgedragen aan den Nederlandschen Protestantenbond

Geïllustreerd met vignetten door R. W. P. DE VRIES

Prijs: ingenaaid *f* 2.50, gebonden *f* 2.90.

PETER ROSEGGER,

HET EEUWIGE VUUR

BEWERKT DOOR

W. ZAALBERG.

Prijs: ingenaaid *f* 2.90, gebonden *f* 3.25.

PETER ROSEGGER,

PETER MAYR

BEWERKT DOOR